

ԸՆԴՀԱՏՈՒՄ

Նվիրում եմ հորս՝
Արտաշեսի հիշատակին

ՄՈՎԱՅՆ

- Մովսէս: Մոսո՛, ո՞րք ես... Մի նշան արա, տղա, ձեն հանի: Կուռդ հանիր վերմակի տակից, շարժիր՝ տեսնեմ կամ:

Հը, Մոսո... Ախպեր, ապերիկ, ապո... էդ ի՞նչ ես թնգթնգում:

Բա ի՞նչ անեմ... Տատս ո՞ր ա, փեշից կախ ընկնեմ տղգամ:

Ա՛յ տղա, մարմնիդ մի մասը շարժիր՝ տեսնեմ, զգամ, որ դեռ ողջ ես: Թե՛ արդեն էնտեղ ես, էն, էլի, որ ասում են՝ էն աշխարհ: Օֆ, ուֆ, ուֆ...

Շատ եմ մնացել, երկար եմ մնացել, համը հանել եմ...

Դե, դե, դե, գլուխս մի տարեք, ձեր գործը չի. ձեր հացն ու ջուրը կտրո՞ւմ եմ: Ձեր ինադու կերգեմ, այ. «Աղջի, արի մեր բախչեն, բանանք մեր սրտի բողջեն...»: Բա՛:

Չկամ, չէմ գալիս: Որ չկաս՝ ես էլ լաց կլինեմ: Չէ, չէ, չէ... Մորս ասեք թող գա, ձեռը դնի ճակատիս՝ լավանամ... Ինչի՞ չի գալիս: Էստեղ չի: Բա ես որբ ու անտեր ի՞նչ եմ անելու:

Մայրիկ, քունս տանում ա, տեղաշորս գցիր խտոր ընկնեմ, համ էլ արի ոտներս լվա, հետո չասես կեղտոտ ոտներով տեղերն եմ մտել, քու ծեծի հավեսը չունեմ: Արի, թե չէ պապիս կգանգատվեմ, կասեմ, որ ինձ լավ չես պահում... Էս գիշերվա կեսին բժի՞րդ ես չփխում, տնաշեն, ես էստեղ անպատմելի տանջանք եմ քաշում, ես էստեղ...

Յավ, ցավ... Յավ հնարողի, դրա տվողի նանը:

Գնալու եմ: Էդպես ա երևում: Իմ հերթն էլ հասավ, սա հանաք բան չի, չէ: Հէյ հա, Մոսո, հերն եմ անիծել, բա հնարք չկա՞մ գնամ նորից հերթի պոչին կանգնեմ: Ձիջում եմ, ախպեր, զիջում եմ հերթս, ո՞վ ա ուզում...

Ուզող չկա. վախենում են. մահից ես էլ եմ վախենում:

Ինձ էլ մահ կա, ուրեմն:

Չէ-է-է, հեռու կաց ինձանից, հեռու: Էս ի՞նչ եք անում, ախր, ափսոս եմ: Գնացի՛, գնացի՛. գնացի՛-ի՛-ի՛-ի... Էս ո՞ր եմ սահում: Արա Մոսո՛, էս ո՞ր եմ սուզվում, արա, խորտակվեցի, էս ի՞նչ սև ջրեր են ալեկոծվում աչքիս, էս ուլքեր են, ի՞նչ խավար ա, ի՞նչ եք ուզում, չքվեք, չերևաք աչքիս, չեմ ուզում, չեմ գալիս...

Ա՛յ տա, ձեռդ գցի ծառին, փաթաթվի, կալի, պինդ կալի, պոկ չգաս,

ծառի հետ դիք-դիք մնա: Տանձենին, հա՛, տանձենին, բունը հաստ ա, հզոր, ջահել ծառ ա, չվախենաս: Էսպես, ախպեր ջան, թող շունչս տեղը գա, էս հևոցը կտրվի... Ինչքան էլ ողորկ ա բունդ... Ախպեր ջան, ես եմ քեզ տնկել, ջրել եմ, խնամել եմ, հոգիս դրել եմ քո մեջ, բա ռ՞ր օրվա համար եմ քեզ աճեցրել, հասցրել էս բոյին, տեսնո՞ւմ ես ինչքան ես գեղեցիկ, բա ռ՞ւմ գրկեմ, տղերքս չկան... Ասա՝ չեմ տալիս Մոսոյին, տեր եմ կանգնում ու չեմ տալիս, չեմ թողնում: Ճեղքվի մտնեմ մեջդ, թաքցրու, պահիր, որ էս անգամ ինձ չգտնեն...

Շունչս տեղը չի գալիս... Ապրեն, շնորհակալ եմ, հասկանո՞ւմ ես, չէ՛, գիշերվա դառը ժամանակն ա, մենակ սարսափ ա, ես եմ ու դու, ու մեկ էլ Նա: Նա, որ կա ու չկա... Տես հալա ռ՞նց եմ շնչում, թոքերս վառվում են: Էս քանի՞ ցավ ա կպել ինձ, կոիվա ռ՞ր մեկի հետ անեմ, կատաղած շների ոհմակ ա, վրա են պրծել կծոտում են, գզգզում, թիկունքիս էլ պատ չկա, որ մեջքս դեմ տամ: Թիկունքս դատարկություն ա: Մենակ եմ մնացել...

Լաց չլինես, Մոսո՛, չէ, լաց չլինես, տղամարդ ես, քեզ պահիր, ամոթ ա...

Չէ՛-է՛-է՛, այ տա, ռ՞վ ա լաց լինում, ջուր ա՛՝ աչքերիցս գնում ա, աղի ջուր ա՛՝ իրան-իրան հոսում ա. անտեր անեմ քեզ, էս էլ հալբաթ մի ուրիշ հիվանդություն ա, թե չէ...

Ո՞նց եմ շնչում, ասես հենց նոր ծորիցն եմ դուրս գալիս, էն ամենախորը տեղից: Դժվար ա, հա, դիք եմ ասել, հա, ուժս էլ պրծնում ա, սպառվում եմ...

Մայրիկս չերևաց:

Շարմաղ օձն էլի՛ հայտնվեց:

Ի՞նչ ես ուզում ինձանից:

Ի՞նչ ես ծիծաղում, ի՞նչ ես կպել, ի՞նչ ես ասում:

Գնա՛, հեռացիր աչքիցս, չքվիր, չքվիր...

Նա՛ստյա: Տեսիլք ա, հրաշք ա... Ո՞նց ա տեսիլք, էն ա՛՝ աչքիս առաջ: Աղջի, եկա՛ր, բա ռ՞ւր էիր էսքան ժամանակ, սպասելուց աչքս սառավ. Էսպես ինձ թողեցիր մենակ, խռովկանի մինը, մենակ ու անտեր...

Քնկ՛ եմ. էրնեկ քնած լինեմ, տեսածս երա՛զ էր, թվացյա՛լ էր, թե՛ իրական մի բան:

Ա՛յ տա, խելքդ գլուխդ հավաքիր... Զառանցում ես, թիմազ շուն:

Ասում են՝ ափսոս, մեր կյանքի կեսը քնով ենք անցկացնում: Բա քնելը կյանք չի, նրա քաղցր մասը չի: Բա ամեն առավոտ զարթնելը, ինքդ քեզ ռաստ գալը, բա երեկը հիշելը, կիսատ թողածը շարունակելը... Քնե՛լ եմ, թե՛ սրան ասում են գիտակցության կորուստ: Կամ էլ հետդարձ եմ եղել: Հա, տանձենին չթողեց, որ գնամ, հարազատի պես կողքիս էր իմ տնկած ծառը, ինձ դարձի բերեց: Մինչև ինչքան, մինչև երբ...

Ոնց էլ լինի՝ մի օր էլ կապրեմ, ու երկինքը կառ կընկնի ու արևը կտեսնեմ, ականջ կդնեմ աշխարհին, էնքան բան կա լսելու: Լեզուս ա պապանձվել... Տո, հեչ պետք էլ չի, էսպես էլ կապրվի, էլ նոր խոսքերն ինչ եմ անում, շատ խոսեցինք, ինչ ունեինք ասելու՝ ասեցինք, ղվ լսեց, ղվ հասկացավ կամ բանի տեղ դրեց: Միթոմ խոսելս ղրն ա, ապրեք, էլի, անխոս, մին ա՝ իրար չեք հասկանում...

Հեյ հա, մատաղ ձենիդ, խշշում ա իմ գետը, իմ աչքի լույս Կապուտանը: Լուսնի շողքի տակ, ալիքների ծփծփոցի հետ խաղում ա կարմրախայտը, արծաթափայլ կայծակի պես ծուլ-ծուլ ա լինում ալիքների միջից, տրվում հոսանքին, հասնում մինչև ճյուղաբերան ու կտրուկ շուռ գալիս, ջրերին զոռ տալով դեպի վեր, դեպի վեր, դեպի վեր, չարաճճի՝ կովազան մեր ձկնիկը: Հարազատ ավերը, Կապուտանի սառն ու զուլալ ջրերը թողած գնա ընկնի դեղին, պղտոր ու գուլ ջրերի մեջ: Քանի-քանի սարի աղբյուրներից ա կազմվում մեր Կապուտանը, քանի՞ սարի ձնհալից: Մեր կարմրախայտն էլ, ախր, սարի ձնունդ ա, սարի արարած...

Հեյ հա, քանի՞ անքուն գիշեր եմ լուսացրել էս ձորում, դարդերս խոսել եմ, ժայռերը լսել են ու պահել իրանց ծերպերի արանքներում, ջրերը լսել են ու տարել իրանց հետ ու թեթևացրել իմ սիրտն ու ցավը:

Գետի գիշերվա աղմուկն ուրիշ ա՝ ինձ համար քաղցր մրմունջ...

Էս տանն եմ ծնվել, էս ձենի հետ եմ մեծացել: Գաղտնապահ իմ ձորը, թաքուն իմ կածանները. փշոտ մոշը կալել ա անձավների բերանը, հալա սիրտ արա ու ճեղքի, պատառ-պատառ կանի մորթո: Հատուկ տեղերում եմ բազմացրել, որ ամեն շան որդի ոտ չդնի էդ տեղերը: Մոշ եմ ասում, է, Ղարաբաղից եմ բերել, աշնանը սևանում

ա պտուղը, խոշորանում, պսպղում արևի տակ, հենց իմանաս գոմշի ձագի աչքեր են, արթուն պահակներ...

Ես որ մեռնեմ, ձորը կմռնչա, կդղրդա որբությունից, սև սուգ կմտնի...

Այ տա, քեզ պահիր, չփսլնքոտվես:

Եգոր պապս ա դրել էս տան պատերը, ու հազար տարի կմնա էսպես անսասան կանգնած: Իմ տան պատերը դրել ա իմ պապը: Լոռում համբավավոր, խելքի ծով իմ պապը, հենց ձորի պռնկին, հենց քարի գլխին շարել ա՝ հիմնաքարափի հետ շողուլ արած: Պապիս տունը, հորս տունը, իմ տունը... Հետո:

Իմ թոռ Եգորն ո՞ր ա: Շնորհակալ եմ՝ անունը դրել եք հիշատակը հարգելով, բա մնացածը: Մեր սրտին դուրեկան, մեր ոչուփույզ հարսն ասում ա. «Նրա ոտքերը հարթ ասֆալտին են սովոր, այս ձեր քարոտ աշխարհը նրա համար չի, նա քաղաքացի է ծնվել»: Ով ա դեմ, թող լինի, թող քու ուզածով լինի... Բայց հացն ու ջուրը էս քարոտ աշխարհից ա գալիս դեպի ձեզ: «Մենք, ձեր կարծիքով, քոլի-չոլի մարդիկ ենք, հայրիկ»:

Հա, էդ էլ ես ճիշտ ասում, հարս խանում, բայց ձեր ամուսինը՝ մեր տղեն, ոնց էլ անես, մեզանից ա ծնվել, մեր չոլ ու քոլից, ձեր տղեն էլ մեզ թոռ ա գալիս, էս ո՞նց անենք... Էսպէս:

Իմ գերեզմանին ում գառն ա արածելու, ում թոռ ու ծոռն ա խաղալու, ես ում զրնգան ծիծաղը լսեմ: Անապագա մեռել կլինի...

Կա՛ց, Մոսո՛, կա՛ց, խոփը շիկացրել կոխել ես հոգուդ մեջ, խառնշտորում ես: Կա՛ց, ախպեր ջան, էլ նոր ի՞նչ կարող ես անել, ո՞ր ծռածն ուղղես...

Հեյ հա, Եգոր պապս... Շնորհակալ եմ, խելքիդ մատաղ, էս տան, էս ձորի, ընտրածդ տեղի, էս երկրի, քու շնորհքի, քու սովորացրածի... Շոգ օրերին գցում էր հետևից, իջնում ձորը. ձագուկ, գնանք երկուսով մեր սառը ջրերում լող տանք, մեզ հովացնենք... Լողանում էինք, թաց-թաց ու մորեմերկ պառկում լայնամեջք տաքացած քարերին ու քիթ քթի զրուցում: Եգոր պապս էն ինչքան էր գեղեցիկ, այ տա, ինչքան էր ցեղական. բարձր ու բարձրահասակ, իրանը բարդի, բեղ-մորուքը խարտյաշ, աչքերն էլ մեր Կապուտանի գուլալ ջրերը:

- Պապ, քեզ ով ա ստեղծել:
- Իմ լուսահոգի հերն ու մերը:
- Բա էս աշխարհն ով ա ստեղծել:
- Մեր աշխարհը՝ Աստված, ուրիշներինը՝ չգիտեմ:
- Ինչո՞ւ:
- Ինչուն չգիտեմ, բայց լավ աշխարհ ա, սիրի՛...
- Պապ, դու էլ ես մեռնելու:
- Անպատճառ: Ասում եմ՝ քանի հիշող ունեմ՝ մեռնեմ: Հը՞, ինչ ես ասում, շան թուլա:

Աչքերը խորամանկ, զննող, կկոցում ա ու ծիծաղում, բայց ես պուճուր եմ ու լուրջ եմ ընդունում նրա կատակը: Ու լաց եմ լինում:

- Չէ,- ասում եմ,- չէ, ես չեմ ուզում:
- Ուզես-չուզես... Համ էլ քեզ հարցնող չկա:- Ահագին թաթը դնում ա մեջքիս, քոր անելով: շոյում թիակներիս արանքները:- Կարգ ա, ձագ ջան, կարգն ա աշխարհի...
- Ինչի՞ ես մեռնում, է:
- Մեռնում եմ, որ քեզ համար տեղ բացվի:
- Ի՞նչ տեղ, դու ինձ չես խանգարում:
- Էսօր չեմ խանգարում՝ էգուց կխանգարեմ: Էն նեղ կաճանը տեսնում ես, հիմի ես որ մեջտեղում կանգնեմ ու ճամփա չտամ, դու ո՞նց կբարձրանաս վերև:

Պապ, Եգոր պապ, լսում ես ինձ, բա ես հիմի ինչի՞ չեմ ուզում մեռնել, հը: Հետևիցս եկող չկա դրա՞ համար...

Պապս տեսնում էր, որ սաստիկ եմ ազդվում ու տխրում, խոսքը փոխում էր.

- Էս հեչ, էս դատարկ զրույց ա, ձագ ջան, դու էն իմացի, որ Առաքլանց ցեղիցն ես: Ադա, հպարտ ես, չէ՞, որ իմ թոռն ես... Բա՛, ապրես: Մեկ էլ իմացիր, որ մեր բնությունը համ սիրուն ա, համ դաժան, էնպես որ՝ մեր ձեռիցն ամեն ինչ պիտի գա: Ամեն արհեստի գաղտնիք մենք պիտի իմանանք: Մի բան էլ թաքուն ասեմ, մտքումդ պահի. Աստված մեր ցեղին շատ խելք ա տվել, պարապ չթողնես, կբանացնես: Համ խելքդ, համ էլ ձեռքերդ: Աստված, որ քար էր ստեղծում, մեր ձեռքի համար էր ստեղծում: Աչքդ ինչ որ տեսնում ա՝ քար ու ջուր, փայտ ու

երկաթ, հող ու խոտ, ամեն-ամեն ինչը մեր ձեռների համար ա... Իսկ էս ձորը, գառ, միշտ ապրուստ ա, եթե խելքով մոտենաս... Մանավանդ նեղ օրվա համար:

Ֆինբաթինը գալիս էր.

Առաքելյան Մովսես:

Համմէ:

Առաքելյան, ասում են մի բոլուկ խոզ եք պահում:

Բոլուկն ի՞նչ ա, ընկեր ջան, մենք մեր հայերենը մոռանալու վրա ենք:

Դե, ղնց հասկացնեմ, դե, շատ էլի:

Ինչքան շատ:

Երեսուն-քառասուն հատ:

Հո երեխա չես... Կուլանկ եմ, ի՞նչ եմ...

Ի՞նչ կուլակ... կուլանկ ասացիք:

Հա էլի, էդ եմ ասում, որ օրենքին հլու քաղաքացի ենք, կարգապահ...

Հասկացանք, բայց...

Էս՝ ես, էս՝ դու, էս էլ իմ խոզը: Մի հատ, մի հատի իրավունքն ունեմ: Թե՛...

Առաքելյան, լեզվակոխ եք անում:

Չես՝ հավատում՝ մտիր բունը... Միայն ափսոս ծանրած ա...

Սպասեք: Էդ ի՞նչ եք ուզում ասել, այսինքն:

Այսինքն՝ ուզում եմ ասել, մտիր քու աչքով տես, մի հատիկ ծանրած խոզ ա: Վայրի վարազն ա ծածկել:

Էս կողմերում ուրեմն վայրի խոզ կա՛:

Չէ, ընկեր ջան, անտառն էի տարել:

Ասում են՝ դրանց միսը համեղ է:

Ասում են, բայց մեզ ի՞նչ...

Առաքելյան, ասում եք՝ ծանրամ է ձեր խոզը:

Այո՛:

Եթե չեմ սխալվում՝ դրանք տասը-տասներկու ձագ են ունենում:

Ձագը գոմեշինն ա, սրանցը խոճկոր ա:

Լավ, ի՞նչ եք անելու ապագա խոճկորներին:

Սովետն ինչպես կարգադրում ա, էնպես էլ անելու եմ:

Այսինքն:

Այսինքն՝ մեկին պահելու եմ, մնացածին կատվի դոխի պես հա-
րամ ջրում խեղդելու եմ:

Մտիկ ա անում երեսիս ախմախը՝ հո ձեռ չեմ առնում:

Առաքելյան...

- Զահրումար:- Մտքումս եմ ասում: Կոնատակին մի շան բերան
ընկած պայուսակ ունի, բացում ա, կարճ ու չաղիկ մատներով երկար
քուջուջ անում մեջը: Էդ բոլորն ինձ վրա ազդելու, ինձ վախեցնելու
համար ա:

Առաքելյան, ախր ազդանշան ունենք. խոզերը ծորում եք պահում,
այսինքն՝ թաքցնում եք իշխանություններից քարանձավների մեջ:

Մարդ ես, մարդու օջախ ես մտել, մի ներս արի, մի-մի բաժակ...

Չեմ գործածում... առավոտները: Ախր, ասում են...

Ասողները գլուխները պատովն են տալիս:

Շահագործում եք համայնական հողերը, այսինքն՝ ձորը, էդտեղ,
ասում են, ոչխար էլ եք պահում, խոզի կաշի եք ծախում, ոչխարի մորթ
եք մշակում, բուրդ...

Որտե՞ղ եմ ծախում:

Ղազախի թուրքերի հետ կապեր ունեք, գալիս տանում են Թիֆ-
լիս: Ասում են՝ ձորերում...

Անցյալ գալուդ էդ ասել ես, ընկեր...

Լսե՛ք: Ասում են՝ քարանձավները սարքել եք զանազան մշակում-
ների համար արհեստանոց:

Ի-ի-ի, շատ պետքս ա ձեր էս անտեր ձորը:

Ձորն անտեր չի, պետական է:

Ներողություն: Պետական ձորը ես ինչ իրավունքով եմ շահագոր-
ծում: Խոզը ո՞նց ա բարձրանում էս դիք-դիք ժայռերը: Խելքի մոտ ա:
Խոզը է՞ծ ա:

Այժ:

Թող լինի քու ասածը:

Ընկնի՞լն ինչպես է այս տարի, ձորերում:

Իջիր տես:

Լավ էլ կիջնի. լափել-լակելուց պորտը ճարպակալել ա, ֆասոցը դուրս ա գալի: Իջնի՝ ո՞նց բարձրանա, համ էլ Սովետի համար էդքան նեղությո՞ւն քաշի:

Ընկույզ է պետք ծմեռվա համար:

Ի՞նձ ինչ:

Երկարացրինք, ես գնացի...

Երեք տասնոցը խոթում եմ բուռը:

Հա, երեք տասնոցը իրանով եմ անում, արնակոխ աչքերը չռում ա վրաս, ասես էսա հափ ա անելու կուլ տա:

Այս ի՞նչ եք անում, ծաղրո՞ւմ եք ինձ: Առաքելյան, Առաքելյան, դուք, ըստ երևույթին, ինձ լավ չեք ճանաչում, սիբիրական կսարքեմ... Զրոն ավելացրեք, թե չէ...

Զրոն ընկնի վզովդ՝ քեզ խեղդի հա՛մ-ա՛մ: Ճարս ինչ...

Ընկույզն, ասում են, օգտակար է:

Ո՞վ չգիտի:

Նոր տարուն մի խոճկոր ինձ, մի հատ էլ՝ դատախազին. մաքրա՛ծ: Կարծես դժգոհ եք:

Ընդհակառակը:

Անկեղծ:

Ասացի՝ ընդհակառակը:

Հանկացա՞նք միմյանց:

Էն էլ ո՞նց:

Մարդ ենք, պիտի միմյանց օգնենք: Բարեկամ մնանք:

Մնանք:

Ազարն ընկնի մեջներդ: Սրանց վերջը գալու չի: Կտեսնե՞մ որ: Էլ ե՞րբ: Քրտինք թափելու համար պիտի կաշառք տաս: Սրանց շինած աշխարհը... Մի քաքրոտ պաշտոն ունի, ժողովրդին մաշկում ա. «Սիբիրական կսարքեմ»: Կսարքի: Ես ձեր սուտ ու կեղծ նանը...

Գնում, կորչում էր մինչև եկող եռամսյակ. հորը պարտք եմ, ես ձեր...

Բժշկուհիս ասում ա՝ ընդմաշկային կապտուկներ: Էդքանը որ գիտես՝ ինչո՞ւ չես առաջն առնում, շան աղջիկ: Աղջիկ ջան, աղջի՛կ... Զահել, սիրուն, կոկիկ, ձիգ, որ կաչես՝ կզրնգա: Կռանում ա վրես, քննում,

բուրմունքն ընկնում ա պնշովս. հայ, հայ, հայ, էս ի՞նչ ես անում, աղջի, բա որ սատանեն խելքս բրդի, բա որ սատանեն ասի՝ Մոսո, օր ծերության արուռդ կորցրու, ձեռդ կանթի վզովը. քաշի ծոցդ: Աշխարհի աչքը հանի, կյանքիդ մաղձոտ մուռը հանի...

«Աղջի, արի մեր բախչեն, բանանք մեր սրտի բոխչեն...»:

Ինձ հայերեն գուրգուրի, ասում էր, ինձ հայերեն քնքուշ խոսքեր ասա, կհասկանամ, ես կհասկանամ... Սրտիցդ, հոգուցդ, քու հարազատ լեզվով, որ քեզ օտարի գրկում չզգաս:

Ասում էի, նվաղում էր իմ արևի շողը...

Տո գիտուն-գիտնականներ, էս ինչի՞ չեք ինձ բուժում, ես ինչքան պարապ վեր ընկնեմ, ինչքան տանջվեմ:

Նանսոյա, Նանսոյա...

ԿԱՐՈ

Մեծ գորգ էր, պատով մեկ՝ երեխա ժամանակ իր մահճակալի երկարությամբ կախված:

Նախշերը կենդանացան, շարժվեցին, դարձան՝ որը կնիկ, որը տղամարդ, ծնկներին կախված փոր, թզուկներ՝ բարալիկ ոտքերով, ցից, խառնիխուռն ծամեր, նիհար, հաստ, կախ քամակներ: Ձեռ ձեռի, ուս ուսի հարբած հրճվանքով ծույլ-ծույլ պարեցին, պարում, ծիծաղում են, քրքջում...

Սրանք կյանքի տերերն են... Հանկարծ ու գիլ ճչաց կլառնետը, սուր ծղրտաց, սև օձի նման ճոճվեց օդում, երկարեց, երկարեց ու մեկեն ընկավ ցած. մեջքը կոտրած օձ: Ֆշշում-ֆշշում, թութը թունոտ շաղ է տալիս աջ ու ձախ... Մոլեռանդ պտույտներ ու գերեզմանային լռություն... Իբր պարում են: Ծանոթ դեմքեր, ծանոթ դեմքեր, ինչո՞ւ են օտարանում... Խոշորանալով-խոշորանալով առաջ եկան, մտան աչքերի մեջ. ծամածովում են չարախինդ, ժանիքավոր, պոզավոր, միաչքանի, հազարձևանի արարած-մարդուկներ: Զիլ ճչաց զուռնան...

Կարոն տնքաց ծանր, ցավոտ: Զարթնեց ու սեփական տնքոցից վախեցավ:

Հանկարծ չլսեն:

Գիշերը վատ էր քնել:

Երբ է լավ քնում որ: Արդեն քանի տարի եղավ՝ քնաբեր, հա քնաբեր: Ուղեղը քայքայեցին այդ հաբերը, արդեն չեն էլ ազդում:

Քնեց, թե ննջեց առավոտվա կողմ միայն:

Որտեղից են ծնվում այս այլանդակ տեսիլները, ինչհի, ուղեղի հիմնաքերում:

Հիվանդոտ ծալքերում երևի:

Մանուկ հասակում սիրում էր երևակայել: Արթմնի զառանցում էր, բայց այն ժամանակ գորգի նախշերը դառնում էին թռչուն ու երամ-երամ բարձրանում երկինք. աղավնի էր պահում՝ իր սեփական աղավնիներն էին: Մոլեգին «ղուշբազ» էր, վեճերն ու կռիվներն անպակաս էին թաղի տղերքի հետ:

Էս սարսափելի տեսիլներն ինձ հիմա կտանեն, ինչի կհասցնեն, ինչի է ընդունակ մարդու ուղեղը...

Զսկսես փիլիսոփայել, ոչ մի գիտնական դրա պատասխանը չունի:

Չէ, էս խղճուկ ուղեղ ասածդ ընդունակ չէ ստեղծելու մի բան, այնպիսի մի ձև, որ եղած չլինի, թեկուզ ուրիշ մոլորակներում: Տիեզերքում կամ...

Իջիր ցած, ողորմելի:

Հա, բայց միաչքանի մարդ որտեղ ես տեսել: Կարող է թռել ես տիեզերք, մենք չգիտենք: Միաչքանի, միականջանի, կոտոշավոր...

Օ՛-ճ-ճ, կոտոշավոր ինչքան ուզես: Իբր չգիտես:

Գիտեմ:

Դհու:

Թեկնի:

Լավ, ձևացնենք, թե չգիտենք, որովհետև, եթե իմանայինք և խոստովանեինք, որ գիտենք, պետք է սպանեինք:

Թքած, բանտերում փտելու հավես չկա, էն էլ մի բոզի պատճառով:

Ձևացնենք: Իսկ ի՞նչ ձևացնում, ի՞նչ չի թաքցնում կոտոշները:

Մեր սեփական ստին հավատացող վարպետներ ենք:

Օ՛-ճ-ճ...

Հոգնած եմ անասելի:

Բեռ:

Կյանքի բեռ:

Ապրելու բեռ:

Ջղերս քայքայվել են, նյարդերս...

Մարդ չկա, որ չսիրի նյարդերից գանգատվել, զգայնության նշան է:

Լավ, սկսեմ նոր կյանք:

Անհույս բաներ չիոստանանք, չիրականացվող վճիռներ չկայացնենք:

Չէ, չէ, սկսեմ:

Սկսեմ, թե՛ չսկսեմ...

Մինչև որոշես՝ կվերջանաս:

Քնեց, թե ննջեց առավոտվա կողմ: Վերջերս կարողանում է անքուն ժամերին անշարժ մնալ: Կողքը, որի վրա պառկած է, թմրում է, ոտքը ծակծկվում է, ինքը չի շարժվում: Առավոտներն էլ աչքերն անմիջապես չի բացում, ինչպես հիմա, լսողությամբ հետախուզում է բնակարանը, ո՞վ կա, ի՞նչ է կատարվում, մենամկ է, մենակ չէ...

Եթե մենակ է տանը՝ երջանկություն է համարյա:

Մենակ:

Միայնակ:

Մենակություն-հրաշքություն...

Կիսահագնված, իսկ ավելի լավ է՝ ներքնաշորերով, անշտապ (ասա՛ ծույլ կամ ալարկոտ), անհոգ աջ ու ձախ քարշ եկ, բարձրաձայն խոսիր ինքդ քեզ հետ, ուշո՛նց՝ ինչքան ուզում ես. ում ուզում ես. տնքա՛, սուլիր, քամակդ քորիր, փորդ քերիր եղունգներով, անիմաստ աղմկիր, քացով աթոռը շուռ տո՛ւր՝ նստիր վրան, ծխիր որտեղ սիրտդ կամենա, թեկուզ էս ննջարանում, ինքդ սուրճդ պատրաստիր, խմիր դանդաղ, երկանր, շատ երկար... Հետո գնա լվացվիր կամ բուլրովին էլ մի լվացվիր, հետո...

Հետո՛:

Հիսուն տարեկան ես շուտով, բայց լակոտությունդ...

Մոտոն է մեռնում:

Ինչ կարող եմ անել:

Անքնությունն անտանելի է դառնում, սոսկալի տանջանք, երբ սկսում ես հարմար դիրք փնտրել ու էդպես էլ չես գտնում: Անքնությանը տառապողին հարմար դիրք չկա, չիք: Անշարժացիր, քարացիր ու վերջ, այլապես դառնում ես հոլ: Մթության մեջ աչքերդ փակում ես՝ մղձավանջ, բացում ես՝ մանր ավազը լցվում է կոպերիդ տակ:

Այս գիշեր սաստիկ ծխել էր ուզում, չհամարձակվեց վեր կենալ:

Քնաբեր կուլ տայիր, քնախեղդ լինեիր. չկար, վերջացել էր:

Անշարժ պառկած էր, անկենդան, լուռ, ուղեղը եռքի մեջ, հազար հուշ, տեսիլք, մտքի փշուր. անկապ, անհեթեթ... Մանրիկ մկներ են ինչ-որ տեղից դուրս պրծնում, խառնիխուռն վազվզում գլխիդ մեջ, չես հասցնում մեկի պոչից բռնել, ճարպկորեն ծլկում են, մտնում ծակուծուկ: Զարմանալի է՝ ողջ մարմինդ քնած է, կարելի է ասել՝ մեռած է, ուղեղդ դժոխային մի մեքենա՝ դղրդում է գանգիդ մեջ. շիկացած լավա:

Գիշերն ապրելու իր օրենքներն ունի, անելիքի իր տրամաբանությունը, մանավանդ կողակցիդ հետ միևնույն ննջարանում (փառք տիրոջը՝ ոչ միևնույն անկողնում):

Անելիքներ...

Անջատվում է և վերջ: Կա ու չկա, կա և չկա: Չկա:

Թիթեղ, փայտ, գերանի կտոր, վաղուցվանից արդեն: Բա սա կյանք է. Ստալինի բանտ, Ստալինի գաղութ, փշալար, պրծում չկա:

Ֆրժ22, ֆրժ2... Յերեկները թույն է թքում ֆշշոցով, գիշերները դառնում դունդունացող աղավնի:

Ան...

Ան...

Անբավարարված քած:

Հոյտ, հոյտ, հոյտ, դե՛, թռիչք կտուրդ:

Զգվանք, գորտ, դողոշ, թույն աղավնակերպ...

Սատանի ուժ պիտի ունենամ, որ ձեռքս դիպչի քեզ: Չունեմ էդ ուժը, արդեն ջանք էլ չեմ անում ինձ խաբելու: Անելիք չունեմ քեզ հետ, ասելիք չունեմ: Դատարկված, մզված, քամված, պարտված, տանուլ տված...

Կողակից, մի բարձ... Գիշերները չափազանց է զգայուն. պահակ

է, արթմնի հսկիչ. արծագանքում է ամեն շրշյունին, շարժումին, հագին, փոշտոցին, շնչելուն:

Ինչո՞ւ ես այդպես ծանր շնչում (Մեղր է ծորում, գիշեր է):

Մեռնես էլ չեմ պատասխանելու: Քնած եմ:

Քեզ վա՛տ ես զգում:

(Քո գործը չէ):

Եթե քնած չես...

Մեղմ, եթերային, քնքուշ կանչեր, ազդականչեր, իբր մտահոգ է իմ առողջության համար, բայց հո լսում է ընդերքի էգային եռքը:

Բա՛ն ես ուզում... Ի՞նչ ես ուզում:

(Մահդ):

Ջուր տա՛մ:

Աղմկոտ վեր է կենում կիսամերկ, համարյա մերկ (զայթակղիչ): Աղմկոտ, որքան կարող է աղմուկով գնում է ջուր բերում. խմիր...

Դիակ եմ, արի կենդանացրու... Ստիպված ինքն է խմում, խոշոր կումերով, ձիու նման: Մնացած կաթիլները շփում է երեսիս.

Աննորմալ... Ֆը՛շ, ֆը՛շ...

Ցեխից, եթե ժամանակին դուրս չես գալիս, կայցում, դառնում է քոնը:

Ի՞նչ:

Ասում եմ՝ գողություն: Դրամ, իրեր, հող, ժամանակ, անուն, հանգիստ, առողջություն, պատիվ: Իսկե՛ն, տանեն, գողանան՝ միայն թե ուրիշինը լինի: Ո՛չ կասկած, ո՛չ տարակույս: Հատված-հատված գողանում են նաև կյանք:

Իսկ դո՞ւ:

Ես ինձ կերա պրծա:

Բայց դու էլ ես մարդ:

Թերի: Նորմալ չեմ, եթե վնաս չեմ տալիս, ուրեմն չեմ կարողանում, թույլ եմ...

Վերջապես՝ թքած ուրիշների վրա, հինգ, թե վեց միլիարդի մեջ գլխավոր մարդը ես եմ: Իմ գործն ինձ հետ է: Չէ, տեսնում եմ, որ...

Մեղքերդ ուրիշների մեջ ես տեսնում, մեղավորներ, պատճառներ, ինքնարդարացում: Ուրիշի մեղքը լավ բան է, համարյա փրկություն է:

Ոչ էնքան մեղքը՝ մեղավորությունը: Դառնում ես զոհ. հաճելի է: Ժամանակ առ ժամանակ շատերն են զոհ դառնում, քաղցր է էդպես:

Ըհ, շրխկոց լավեց... Խոհանոցից... Հեռախոսը զնգաց:

Ալո, ալո... (էլի աշխատանքի չի գնացել. ինքը ստից, աշխատանքը՝ ստից):

Պատահաբար մի անգամ լսեցի, գանգատվում էր ընկերուհուն. «Անունս չի տալիս, զանգում է՝ ալո, ալո: Լեզուն չորանա, ոչ մի հարգանք: Անդաստիարակ էշ գեղի...»:

Հա՛, շատ լավ: Ազդվում ես: Ինչ լավ է, ինչ լավ է: Օրը տասը անգամ զանգում էր տուն. «Ալո... Ալո... Ինչ, լավ չեմ լսում, ալո... Ալո, ինձ զանգել են: Ալո, ասում ես՝ ինչ բերեմ: Ալո, ասացիր ինչ: Ալո...»:

Ալոն կատաղած շրխկացնում է լսափողը: Ինքը գոհունակ ձեռքերը շփում է՝ հերոս:

Լավ, քանի հեռախոսով ճովողում է, հագնվենք:

Սողոսկեց զուգարան, խնամքով դռան սողնակը գցեց. անառիկ ամրոց: Գլուխը ծանր, կանջների մեջ խշշոց, կոպերն ուռած, աչքերի տակերը կապտած, բիբերը կարմիր...

Երկար ու անշարժ կանգնեց լվացարանի վրա կախված հայելու առաջ, զննեց, ուսումնասիրեց սեփական դեմքը: Հայելին կիսակլոր շրջանակի մեջ էր առնված, ներքևից, եզրերով դեպի վեր սլանում էին ինչ-որ խուճուճ նախշեր: Զզվեց հայելուց, նրա գավառական կոկետ նախշերից, ճմռթված երեսից՝ տրորած, հունցած, գունատ մոուլթ: Էն աշխարհից եկած դարձվոր, երազի մղձավանջային տեսիլների հերոս:

Գոնե սափրվիր, հիմար:

Ինչպե՛ս:

Զէ, չգնաց խոհանոց, զուգարանից դուրս չեկավ: Տաք ջրի հերն էլ անիծած: «Ալոն» էնտեղ սպասում է, որ հարցաքննի, իմիջիպալոց թունավոր հարցեր տա, կծմծի, սխալներն ուղղի, ճիշտ ուղու վրա դնի: Ուսուցչուհի, մանկավարժուհի, քաքուհի... Գիտեմ, անգիր գիտեմ ձեր խորամանկությունները, տիկին «Ալո»: Հայելու և պատի փոքրիկ ճեղքում մի փոքրիկ սարդ կոլոլել էր մի խոշոր ճանճ, ուզեց բռնի դեն գցի, բայց փոշմանեց՝ աշխարհում ինչ կփոխվի...

Իհարկե, վաղուց արդեն ինքը չի պատասխանում, վարժեցրել է իրեն խոսքերը չջոկելուն, բայց միալար, խաղաղասեր, բարի, թունոտ ձայնը... Ծորացող սև ձյութ: Ոչ մի վեճ, ոչ մի առարկություն. կայծ է, գցեցիր՝ հրդեհը պատրաստ է. խժռող, լափլափող... Մանավանդ «Ալոն» ճիշտ է, միշտ ճիշտ է, այլանդակ ճիշտ: Մանավանդ հավես չունի իրեն արդարացնելու, մանավանդ էդ պահին կուզենար թեյնիկը վերցնել եռացրած ջրով ու շարտել մեկնումեկի գլխին:

Գոնե սափրվիր, ընկեր Կարո, Կարա-պետ...

Իսկապես Մոսոն մեռնում է: Նրան էլ մահ կա:

Կյանքս առանց Մոսոյի ու Ալոյի չեմ պատկերացնում: Օղակը վիզս գցած, պարանի երկու ծայրերը սրանց ձեռին... Բայց լավ կլիներ Ալոն մեռներ, գուցե Մոսոն էլ օղակը չսեղմեր:

Սափրվիր, ասում եմ, մարդիկ պարտավոր չեն տեսնելու կեղտոտ մոուլթ:

Ալոն չի սիրում չսափրված տղամարդու, զզվում է, իհարկե, եթե խոսքն իմ մասին է, իսկ էնպես... Տղամարդ տեսնելիս հավի պես գլուխը խոնարհում է. հեզաբարո հրեշտակ:

Մաշիկները քստքստացնելով՝ զուգարանի դռան մոտով անցավ, մտավ ննջարան, անկողինը հավաքում է. ինչ է մոթմոթում: Վերադարձավ:

Վեր ես կացել:

Ապուշ, չեմ տեսնում, որ վեր եմ կացել:

Շունչը պահեց, ընդհուպ մոտեցավ զուգարանի դռանը, ըհր, բռնակը պտտեցնում է. իբր չգիտի, որ էստեղ եմ, ստուգում է:

Ստուգում, ստուգել, ստուգողական, ստուգաբանություն, որտեղ եմ, ինչ եմ անում, որ ընկերոջս հետ ինչ եմ խոսել կամ խոսում, ինչ եմ խմել և ում հետ, ինչ եմ մտածում, ինչիցն է, որ իր հետ չեմ շփվում, հագինս ինչ է, գրպանինս ինչքան... Թաքուն հոտոտում է շորերս, ուրիշ կնոջ հոտեր է որոնում: Անբարոյականները բարոյականներից խանդոտ են: Իրենց բաժինը հանկարծ չպակասի...

Խըճ-2-2, փըճ-ռ-ռ... Կարոն զուգարանի ջուրը բաց թողեց. էս գործով ենք զբաղված, դու ականջ դիր էդտեղ ցցված, եթե հաճելի է:

Քըճստ-քըճստ-քըճստ...

Էդպես կփախչես: Խոհանոցում ամանների չխկչխկոցը սաստկացավ. կատաղել է, իրար գլխով է տալիս, ներվային քած:

Ջղաձգվելով, տանջվելով սառը ջրով օճառեց երեսը, քերել-մերելով մի կերպ սափրվեց:

Հիմա ինչ ենք անում: Հա՛, Մոսոն մեռնում է:

Մարդու անունը Մովսես է: Բայց ես մեղք չունեմ, փոքր ժամանակվանից էդպես են սովորեցրել, տա՛նու. «Մովսեսս շատ է ջախել, հայրիկը չի սագում, ասա՛ Մոսո: Բա ինչ, քու մեծ ապերն ա, դու էլ նրա պուճուր ապոն: Ասա՛ Մոսո, Մո՛-սո...»:

Էդ երբ էր: Չորեքթաթ անելու ժամանակից մնացել է հիշողության արանքներում. այդքան հեռուն պիտի ջնջված լիներ, մոռացվեր: Մոռացում, ինքնամոռացում, ինքնա-սպան, ինքնա-կեր, ինքնա-անքնություն... Ինչո՞ւ ես վատ քնում: Նոր բան ասա, կամ մի ուրիշ՝ ավելի կարևոր:

Ուղեղիդ եռանդը շատ-շատ է, արդյունքը՝ քիչ. սա դրամա՛ է, թե՛ գավեշտ: Էս քաղքենի հայելին դիմագծերդ աղավաղեց, քեզ կերավ, հեռացիր: Դիմագիծ, դեմք ունե՛ս, որ աղավաղի:

Էս բնակարանը բանուկ փողոցի վրա է, մութն ընկնելուն պես քաղաքի լավ տղերքը պապաների առած մեքենաներով հայտնվում են, այլանդակ շչակներով կանչում շենքի լրբերին: Հաճախ էլ բախվում են, հաշիվ են մաքրում իրար մեջ վերջին հայիոյանքներով, զգվռտոցով, մոռութ ջարդելով:

Ալոն կարճ վիզը երկարացնում է, գլուխը դուրս ցցում. ըմբռնվում է հայիոյանքները, ինչ հաճույքով է դիտում էգերի համար որձերի կռիվը... Խելագարված, խեղված, սկանդալիստ քած...

Վերջը դուրս ես գալու էստեղից, թե չէ:

Կը՛տ-կը՛տ-կը՛տ-կը՛տ... Շհ, հիմա էլ սա. բարձրակրունկների չդադարող կտկտոցներ ասես գլխիս, ասես գլխիս մաշկը բզով ծակծկում են. չեմ կարող դիմանալ Էս խոշտանգմանը, չեմ կարող, չեմ կարող...

Հանգստացիր:

Բայց որոշել էիր, չե՛, մի զույգ հողաթափ առնել նվիրել:

Տիկին, բարի եղեք ձեզ խնայեցեք, ձեր գեղեցիկ, ձեր հղկած, ձեր ախորժելի ոտքերին մի քիչ հանգիստ տվեք: Սիրելիս, հարգելիս,

ցանկալիս: Անբնականորեն դուք վերևում եք, ես՝ ներքևում. խնայեք...

Ա՛յ լիրբ, տան մեջ բարձրակրունկներով ման գալս ղրն է, հագնում ես, որ քամակովդ մարդուդ աչքով անհն, գրգռես: Նա չհոգնեց, դու չկշտացա՛ր: Մենք էլ ենք մեղք. երևակայություն է, պատկերացնում ենք, ականա տենչում ենք, չնայած ուժասպառ ենք: Ձեր կրունկներից մեր ուղեղը դարձել է ծակծկված ասֆալտ, բա, իսկ ձեր մահճակալի գիշերային ճռռոցներից «Ալոն» շնչահեղձ է լինում նախանձից, տարփոտում է, սատկում նախանձից...

Քո ի՞նչ գործն է, ինքն է ու իր ամուսինը. մի տղամարդը էդքան գործ չի կարող անել, իսկ եթե...

Բայց լավն է շան կնիկը. կուրծքը, ոտքերը, ողորկ կոնքերը, գնդիկ տուտուզիկը...

Անուղղելի, փչացած տականք ես, ուրիշ ոչինչ:

Զուգարանի ջուրը մի անգամ էլ քաշեմ, «Ալո»-ն թող կարծի լուծ եմ ընկել: Հանկարծ դեղ չբերի՞...

Ուղեղս ցավում է. անքնություն... Որովհետև իմ տունը (ծիծաղ), մեր տունը (ավելի ծիծաղ) նրանն է միայն:

Ալո՛, հաց բերե՛մ, թե ունեք:

Ինչո՛ւ ու-նեք:

Ալո՛ (իբր չհասկացա):

Դու էս տանը կենվոր ես:

Ալո՛, ի՞նչ... Լավ չլսեցի, Ալո՛...

Շրըխկ. ընկալուչը շարտում եմ. պատկերացնում եմ նրա կատաղության չափը: Էս տեսակ բաներից լավ վիրավորվում է. ինքնասեր ու նրբագգաց է մեր «Ալո»-ն:

Մոտոն մեռնում է, երևի ինձ է սպասում, որ հոգին ավանդի:

Այո՛, այո՛, գիտեմ, գնալու եմ... Գնալու եմ ու էլ չգամ: Էս բնակարանի հոտը, իրերի դասավորությունն անտանելի են: Ալոն լցվել է բոլոր պոճախները: Յախկ... Ինչին ձեռք ես տալիս՝ էլեկտրականացած է, ամեն իր մի մեղքի վկա է, օդը լիցքավորված է մեղքով, ստով, խաբեությամբ: Ճայթյունով հղի ամպեր. անզգույշ մի շարժում, մի խոսք՝ կայճակները փայլատակում են, ամպերը՝ գոռում: Մարդ ու կին, թե իրար ուտող երկգլխանի հրեշ...

Այնուհետև մեկ շաբաթվա դատարկություն, հարբեցողություն, ակոհոլային տենդ, գորգանախշեր, մղձավանջի տեսիլներ...

Ո՛հ, ո՛հ և ո՛հ, ամեն ինչ նորից եմ սկսելու:

Ո՞ւմ, ի՞նչը տեղավորես և որտեղ. սայլդ վաղուց լեփ-լեցուն է, տեղ չկա: Չկա: Զարմանք՝ չնայած հոգիդ դատարկ է, բայց ոչ մեկի համար տեղ չկա...

Ծա՛մ-ա՛մ-ա՛նր ճռռում է սայլդ:

Ի՞նչ ես լցրել մեջը, ի՞նչ կա:

Ինչ ուզես՝ կա: Ով ինչ ուզեց՝ լցրեց: Տեր չեղա. աղբակիր է՛շ: Ուրիշի մեղքեր, սեփական պարտություններ, ամոթներ, ուրիշի սուտ ու կեղծիք, սեփական թեթևամտություններ, հարբեցողություն, վախկոտություն, շնություն ու անդադար ինքնախաբեություն... Աղբ, անդամներ ու խոշոր, էսպես, ծանրության տակ ճկոելով, սայլս գնում է մինչև... Բայց ինչո՞ւ եմ ուրիշի աղբը հետո տանում: Էն աշխարհում կջոկե՞ն՝ որն է իմը, որը՝ ոչ: Էսպես, թե էնպես գնում է սայլս, ես էլ գնչուի շան նման հետևից կապած ու ամեն արժեցող-չարժեցող քար է գցում, վը՛ն-գը՛ս-տա՛մ:

Մովսեսը մեռնում է. ինքը պարտավոր է, բայց ներկա չէ: Զուգարանում փակվել է, կնոջից թաքնվել:

Ինչի՞ց ես վախենում:

Ինքս ինձնից:

Բարի լույս:

Բա ի՞նչ ես կարծում, ամեն այլանդակության ընդունակ եմ, թեկուզ սպանության:

Բայց...

Եգորի թոռ, Ռուբենի որդի Առաքելյան Մովսեսը Կարո-Կարապետի հայրն է, ինքը նրա ավագ զավակն ու էս պահին նրա հետ չի:

Մոսոն տանջվում է մահից առաջ, Մոսոն ինչ-որ պատիժ է կրում ինչ-որ մեղքի համար... Ախր, երկար է տանջվում: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հեշտ չի մեռնում, ինչո՞ւ էդ երջանիկներից չէ:

Պետք է գնալ: Ալոյին ասեմ:

Շաբաթ-կիրակի է, տանը հազար գործ կա:

(Չկա):

Էսքան հոգս ունենք:

(Ես չունեմ, համ էլ թքած):

Թոռներդ շաբաթներով երեսդ չեն տեսնում:

(Թոռներս հայր ու մայր ունեն):

Դու ինչ հայր ես, ինձ համար ինչ ամուսին ես, հոգեպես օտար ես երեխաներիդ:

(Հոգեպես թող կապվեն, շփվեն՝ մեկն իր կնոջ, մյուսն իր ամուսնու հետ):

Երկու հարյուր կիլոմետրը ջրի ճամփա ես դարձրել:

(Ալմ):

Նա իրենն ապրեց պրծավ:

(Ո՞վ՝ նա):

Դու քո դարդը քաշիր, ողորմելի:

(Չունեմ):

Դե խոսիր, ինչ ես պապանձվել: Սա ինձ կխելագարացնի...

(Ա-լմ):

Պահ, պահ, պահ, էստեղ են ասել՝ «Մուկիկի պես մարդը մեռավ»:

Չսպանեցի՞... Չէ, չեմ սպանել: Ժանգը կերած թիթեղի ձայն, հագար տարի է լցվում է ներսդ, հասնում լյարդիդ... Դեղին ժանգ, կնկա ժանգ:

Թ՛ու-ու-ու... Լյարդս հիվանդացավ սրա ժանգոտ խոսքերից. ցերձ: Բա իհարկե:

Դիմացել եմ: Կամք ունեմ: Հե՛, հե՛... Կամք: Անկամ, անկատար, կամա-կատար, խորոզի կատար, ան-հույս, ան-պատիվ, ան-կայուն, ան-ուժ...

Անկուլտուրական, գնա լյարդդ բուժիր, ինչքան պիտի ցավից տառապես:

Շատ պետք է:

Ուրիշի մեղավորություն՝ քաղցրություն, փրկություն:

Կապրես, թե չես ապրի, միևնույն չէ: Թը-քած:

Իբր ճաշի են նստած, իբր համերաշխ զրուցում են ամուսիններով, իբր քննարկում են ընտանեկան իրենց հարցերը...

Թոքերը շրխկացին, ներսը դողաց. գըմփ, գըմփ, գըմփ՝ սիրտն է

լցվում պղտորված արյունով:

«Մուկիկի պես մարդը մեռավ»:- Թեժ ալիքը բարձրանում է, պարուրվում ներսը, ուղեղը խանձվում է. պարզ գիտակցություն այլևս չկա:

Հանկարծ հասկանում է, որ պղնձե ծանր թեյնիկը մնացել է իր տեղում: Ջարմանում է, բայց... բայց արդեն ուշ է. անցավ-անցավ...

Այդպիսի պահերին փրկությունը ծամելն է, անասունի նման ծամելը. քիթը խոթում է ափսեի մեջ, խորը-խորը ծամում է, ծամում է, ծամում է... Թաղվում, թաքնվում է ծամոցի մեջ, որ չլսի, չտեսնի, չպատասխանի:

Կարո՞, զգույշ, ատելությանդ բորբը լափում է ուժերիդ մնացորդը: Ատելությունից մարդու ոսկորները փշրվում են:

Հնարավոր է, հնարավոր է:

Ատելությունն էլ կարելի է դարձնել ճամփի ընկեր, արբանյակ, բնավորություն, կենցաղ, սովորություն: Այնքան երկար լիսկլիսկացել է ներսդ, դարձել է պառավ ոչխարի դմակ. ծամիր, ծամիր թմրադեղ դարձած հոգուդ սնունդը, այլևս գործ ու գործողություն չի դառնում:

Վերջ: Ժամանակն է: Շատ հարմար պահ է: Ալոն զբաղված է ամաններն իրար գլխի տալով:

Անաղմուկ, ոտքերի թաթերի վրա կտրեց կարճ միջանցքը, սողուկեց դուրս:

Խլեզ:

Միշտ, միշտ թող լինեմ, միայն թե դրա ձեթոտ մոռուքը չտեսնեմ:

Վերելակը չկանչեց, վեց հարկը գրեթե վազելով իջավ ու նոր շունչ քաշեց. գող-գողությունից զզվեց:

Իմ մեջ ի՞նչ կենդանի է ապրում:

Արծիվ, ասում են նմանություն կա:

Փիհա՛...

Կատուն էլ է շատ:

Թող լինի, ինչ անեմ, պետքս չէ:

Հորթ, հորթը, հորթը...

Ապրում եմ, չեմ ապրում, կամ - չկամ... Իմ տեղը որտե՞ղ է: Էս աշխարհում իմը, իմ սեփականը ո՞ր է, որտե՞ղ եմ լիիրավ տեր:

Տեր. տեր-տեր...

Մեր հասարակարգում տեր ու ծառա չկա, սեփական-մեփական չկա:

Ուրեմն՝ ես ի՞նչ եմ:

Ավելորդ մեկը:

Ավելորդ... Հի՛, հի՛... Գրականություն:

Վերջ. ամեն ինչ հրաշալի է, առավոտը լավ է սկսվում: Վերջ: Ազատություն, կեցցե՛, կեցցե՛ ...

Ըհը, դեռ մի ժամ ունեմ, ոչինչ չանելու մի կլոր, փայլուն ժամ: Մտածելու անսանձություն, գոյության անկշռելիություն. տիեզերագնաց. լողա անօդ տարածքներում, սավառնիր:

Ի՞նչ հրաշալի է ապրելը... Կեցցե՛ իմ գոյությունը, կեցցե՛ իմ գոյությունը:

Ես մի ամպիկ թեթև,

Զեփյուռը քշում է թև-թև,

Ես մի կարմիր արև,

Ես մի պոկված տերև՝

Լողում եմ վերև...

Բանաստեղծ՝ Կառոտ Առքելլո. ոտանավորագրի՛չ: Հի՛, հի՛, հի՛...

Աղբ փողոցի, աղբ պատուհանից դուրս շարտված. քաղաքի խուլիգան քամին ուր քշի՝ քշի:

Էս ի՞նչ լավ են քայլում մարդիկ, ճիշտ են քայլում, որովհետև ճիշտ ուղու վրա են դրված, գիտեն՝ ուր են գնում. նպատակասլաց դեպի կոմունիզմի բարձունքները:

Անամոթ մոռլթներ, ապրելու հմուտ վարպետներ, համարակալված նախիր, շարժվող ռոբոտներ...

Բայց էս ի՞նչ եմ տեսնում՝ ծիծաղում եք:

Թքած, թքած ունեմ. հիմա կկարգադրեմ ու...

Ապա լրջացե՛ք: Ո՛չ մի ծիծաղ, ո՛չ մի ժպիտ: Բոլորդ մի ուղղությամբ քանոնանյով մարշ:

Այդպես եմ ցանկանում եմ:

Շարք, շարք, շարքով: Ծափ-ծափ-ծափ՝ միասին: Բարակ վզներդ ծռեք դեպի ինձ, դեպի տրիբունա. երթ, շքերթ... Այդպես: Ավելի

հիացական, էլ ավելի: Աչքերիդ մեջ հիմարությունը քիչ է, ավելացնել: Հիմա միահամուռ ապուշական խելահեղ դժոց:

Կեցցե՛ք, բայց լավ չեք անջատում ուղեղներդ: Հիմա երջանկության լաց, հիացմունք, խանդաղատանք, գորովանք:

Երջանիկ եք, երջանիկ եք...

Նախիր: Ոչխարի հո՛տ:

Նապոլեոնի համար ինչո՞ւ էիք զոհվում: Ստալինի համար ինչո՞ւ էիք սատկում:

Հարցնում եմ՝ ինչո՞ւ: Ձեր ինչն էր՝ քեռին, եղբայրը, հորեղբայրը: Հա՛, ՀԱՅՐԸ...

Ձեր մաման...

Մեկ ժամ մենակություն, հո կյանք չի՝ հեքիաթ:

Ափսոս հոգին սխալ նյութից է սարքած. շատ է փխրուն, ջարդվում, փշրվում է, մաշվում է, եթե ունես: Կամ պիտի ունենաս, կամ պիտի չունենաս: Մինչդեռ պիտի աշխատի՛, աշխատի՛, աշխատի՛... Ռանդարա, զցիր դեն, որ հոգեկան չդառնաս:

Առավոտվա սուրճը սովորություն է. մեկ-երկու բաժակ և ուտելու ոչ մի ցանկություն: Օրը չբացված ծամելու հավես չունեմ. որոճող եմ, ինչ է... Լյարդի հերոն էլ անիծած, լեղապարկինն էլ հետը:

Էս էլ բացօթյա սրճարանը, ինչ արագ եմ քայլել: Օ՛ճֆ, կնստեմ...

Ամեն հիմար բանի վրա ուրախանում եմ: Բայց էս միոտնանի կլորիկ սեղաններից զգվում եմ. կամ ծուռ են, կամ տմբտմբում են. ուղղակի ջղերս ուտում են: Լավ, հերոն էլ անիծած, օրդ ինքնական մի փչացրու: Ուրախ եմ, ուրախ եմ, ուրախ եմ: Նստիր քեզ համար, ծխախոտդ վառիր՝ տաք, բուրավետ սուրճը կում-կում, տաք-տաք ըմբռնելով:

Անճոռնի սարքած աթոռների մեջքն ու նստատեղը դերմանտինից են (հայերեն ասում են՝ մաշկալաթ) սարքած, հիմար բառ: Ինչևէ. պոկած, պլոկած, ճղած, կրծած... Մարդու քամակը կծելու ընդունակություն չունի, ուրեմն սովետական քաղաքացիները երջանկությունից դրդված դանակով-բանով ճղճղում են, փչացնում պետական գույքը:

Էսպես, մեկը կառուցում է, մյուսը՝ ավերում: Հազար մարդու մեջ քանի՞ մարդ կա... Հավասարություն, եղբայրություն... Հովհաննես Թումանյանը հայության մեջ քանի՞ եղբայր ունի:

Դե լավ, նստենք տեսադաշտով մի տեղ: Ինչ լավ կլիներ, որ հայերը մի ծովակտոր ունենային. նստեի ափին՝ նայեի ծփացող ալիքներին, միգուցե հոգիս բուժվեր: Տիգրան Մեծ, ծովերդ ռմբ են...

Ջահել տարիներին խմբով գնացինք Սև ծով: Երկու օր չանցած արդեն մի-մի աղջիկ էինք բռնել: Իմի անունն ինչ էր... Նևա: Անունը գեղեցիկ, ինքը՝ հրաշք: Մամա ջան. էդ ինչ աղջիկ էր. աղջիկ էր, մարմն էր, հեքիաթ էր...

Վանոն վավաշոտ հայացքը սրանից չէր կտրում: Սպասիր, Վանոն ղնց էր ընկել մեր ընկերության մեջ... Չէ, չեմ հիշում: Լավ, կարևոր չէ: Մի տասը տարով բոլորիցս մեծ էր: Քչախոս, բայց հումորով, դրանով էլ տանելի էր: Հմայք էլ ուներ, իզնոսիվձիյսյա գերոյ լյութմնիկ...

Ասում ես՝ ոսկյա տարիներդ ինչ արիր:

Շան բերան...

Արև էր, սակայն՝ ծովը՝ փոթորկոտ, գիշերը՝ հորդ անձրև էր տեղացել. հսկա ալիքները դողդյունով գլորվում էին ափ:

- Աղջիկդ քեզ է նայում:- Հանկարծ Վանոն ասաց:- Մի ցույց տուր, որ մենք էլ վախկոտներից չենք: Հայի պատիվը...

- Չտո՞ն օն գովորիտ,- Նևան հարցրեց: Տղաներից մեկը ծիծաղելով թարգմանեց:

- Նու չտո վի, չտո վի, սեյչաս վ մորե տոյկո պրոֆեսիոնալի, սպորտսմենի: Պոգիբնետ մոյ Կառո...

- Հա, գործ չունես, Կարո ջան, էս ալիքները քո խելքի բանը չեն:- Վանոն գլուխը շուռ տվեց ու մեծավարի, ու բարեպաշտ, ու մտահոգ...

Գիժ սատանեն մեջս էր. խոսքը չավարտած նետվեցի ալիքների մեջ ու նույն րոպեին էլ հասկացա՝ վերջս է:

Ինչ լավ կլիներ՝ վերջս լիներ...

Աստված չուզեց: Մեկ էլ հիշում եմ՝ դիակի պես ընկած եմ ավազների վրա: Լողորդներից մեկը... անունը Գենա էր. ինչ լավ տղա էր, ինչ տղա... Հա, ինձ փրկել էր էդ Գենան. հետո միասին խմեցինք: Նևան կախվել էր գլխիս, անամոթաբար համբուրում էր շուրթերս: Էս ռուս կանայք ծովափնյա մի պատահական, անցողիկ սիրավեպին էլ են տրվում անմնացորդ:

Վանոն կարգադրություններ էր անում.

Հեռու կացե՛ք, թողե՛ք օդ շնչի...

Եթե էստեղ ծով լիներ, հիմա կնետվեի ալիքների մեջ... Ջուրն ինչո՞ւ է ինձ հմայում, քաշում դեպի իրեն, ինչ ուժ ունի ինձ վրա: Թե՛ դարերի կարոտ է. ցեղական կարոտ, կորցրածի կարոտ: Ով գիտի, է...

Վանոն ուզում էր, որ ես խեղդվեմ:

Ինչո՞ւ:

Հե՛չ, հենց էնպե՛ս, հետաքրքիր լինելու համար: Օյին տաքաց-նողների դասից էր: Նևան նրա դնչին նայողը չէր...

Լոռվա բերդի պատերը ժամանակը չքանդեց, մարդիկ, ջահել կոմսոմոլները քանդեցին: Հիմքից մի քար էին հանում (աչքովս եմ տեսել երեխա ժամանակ) ու հեռու փախչում հրճվալից վնասոցով: Դարավոր, հսկա պատերը գռռալով փլվում էին: Պատճառ չունեին, հետաքրքիր էր ու վերջ:

Վանոնները սիրում են դիտել, թե ինչպես է ուրիշի տունը հր-դեհը լափում, իսկ իրենք խելոք խորհուրդներ են տալիս, սիրում են՝ դու կռվես, իրենք հաշտեցնեն, հիվանդանաս՝ դեղ բերեն, մեռնես՝ թաղեն...

Էս աթոռները գիշերները մի երկար շղթայով կապում են իրար: Բոլորը գողությունից զգուշանում են ու բոլորը գողանում: «Գողը գողից գողացավ, Աստված վերև զարմացավ»: Աստված, եթե վերևից նայում է՝ մեր երկրին, ինչու մինչև հիմա զարմանքից չի մեռել:

Գողերի աշխարհ Հայաստանս...

Գնամ պատվիրեմ:

Կի՞ն է, թե՛ օրիորդ է էս տաղավար կոչվածի տիրուհին, դեմքը՝ կլորիկ լուսնյակ, կուրծքը՝ երկու հասած շամամ: Չէ, երկու կարծր դդում, ձգությունից կրծկալն ուր որ է կպայթի: «Քույրիկ ջան, մոռա՛դ դեռ սիրունիկ է, դեռ թարմ ես, սպիտակամաշկ ես, դեռ ջահել ես, ահել չես, թող քեզ սիրեմ, ես դեռ կարողանում եմ սիրել...»:

- Ջուրը նոր եմ լցրել, դեռ չի եռացել: Առավոտ շուտ զահլես տանելու են: Համ էլ սուրճ չկա, ուղարկել եմ աղալու: Լույսը չբացված մսերս ուտելու են...

- Ձեր մսերը շատ են, դժվար թե կարողանամ:

- Էս ավելը գլխովդ կտամ, նոր կիմանաս:

- Ձեր ձեռքի ավելը շատ է լղարիկ:

Քույրիկը կասկարմիր է կտրում, աչքերից կայծեր են թափվում բարկությունից:

- Ինչ, ինչ... Ինչ ես ուզում ասել...

- Առանձնապես ոչինչ, ինչհի եք բարկանում, ասում եմ՝ տանջվում եք, իզուր, այդ լղարիկ ավելն այդքան աղբ չի հավաքի:

- Հլա մի սրան տեսեք, է: Վիզդ էլ ա լղարիկ ու... ու զգվելի, տանծի պոչ:

Սպիտակ, խոշոր ատամնաշարի արանքից ֆրթֆրթացնում ու շրջվում է հուսահատ:

- Չեն թողնելու էս անտեր տեղը կարգի գցեմ: Շատ պետքս ա... Սրանց առաջ քոծ եմ...

«Ռ»-ն չլսվեց, ավելի շուտ «լ» հնչեց: Հետաքրքիր է, էս աղջիկը թեթև թիկություն ունի ու կարծես հաճելի է. խոսքը քաղցրանում է, մտերմիկ սեքսուալ երանգ տալիս հնչողությանը. ապա՝ Կարո, ուշադիր:

- Սլանց ծալան եմ...

Հա էլի, թիկություն է. ավելի շուտ «լ» է, քան՝ «ր»: Բայց ոչ միշտ, երևի բարկացած ժամանակ է հդպես ստացվում: Հետաքրքիր բան. թիկ կին իրեն չի հանդիպել:

- Իրենք թափեն, դու մաքլի... ծխեն, թքեն, կեղտոտեն... Ծխախոտները բաժակների մեջ են հանգցնում, անկուլտուրական շներ...

Այո, երբեմն «ր»-ն արտասանում է:

- Մեր սուրճ խմելը ձեր օգուտը չէ:

- Իյան, գիշերվա երանգ ա...

Ու կոացավ շուռ գալով, սրճարանի պուճախում կուտակված աղբը թիով հավաքելու: Սպիտակ, մաքուր խալաթի մեջ ձգված ջահել կնոջ քամակ, իջավ, բարձրացավ, դարձյալ վեր ու վար արեց, գործի հետևից աջ ու ձախ գնաց:

Անամոթաբար հայացքը չփախցրեց:

Վերջերս տխմար մի խաղ էր սարքել՝ մտովի կանանց մերկացնում էր ու կշռում, լարվեց, կենտրոնացավ, ներշնչվեց. կնոջ

դիրքը հետաքրքիր էր, մտավ թևատակերի ծալքերի մեջ, ապա ավելի ներքև՝ պորտը, հզոր կոնքերը, սրունքները, ոտքի կոճերը...

Ութսունյոթ կիլո: Ավել կլինի ու պակաս չի լինի:

Այո, այո, զանազան հիմարությունների վարպետ ես: Հանկարծ տնքաց: Կինը զարմացած նայեց:

Չէ, չէ, քույրիկ ջան, դու քո գործով զբաղվիր. հանկարծ տխրեցի, զզվեցի ինքս ինձնից:

Կինը լայնալանջ մեջքն ուղղեց՝ հայացքը նրանից չկտրելով ու մի րոպե կարծես շփոթվեց կամ վախեցավ: Շատ կանացիորեն, շատ նազելի ծանր ծամերի փունջը ճակատից հետ շարտեց գլխի շարժումով:

Ախորժելի ես, ախորժելի ես, բան չունեմ ասելու:

Կարոն ուղիղ նայում է նրա աչքերի մեջ. անպարկեշտ մտքերը նոր թափ են առնում... Ու ջահել կինը ինչ-որ բան կռահեց, ակամա սկսեց շորնումորն ուղղել, իրեն կարգի բերել: Ու նայում է, նայում է. հայացքի մեջ վախ կա, շփոթմունք կա, հետաքրքրություն, գուցե հույս, գուցե սպասում:

Էդպես կհիպնոսացնեմ: Բա իհարկե, Կարոյի աչքերը կապույտ են, գեղեցիկ, կախարդող: Ուրեմն դեռ ամեն ինչ կորած չէ, ավարտված չէ: Ուրեմն դեռ կարող եմ...

- Ալավոտը շուտ ինչ եք ուզում ինձնից:- Փորձեց կոպիտ ասել, բայց ձայնը մեղմ էր, խզվեց, կերկերաց:

- Իսկ ձեր կարծիքով սուրճը երբ են խմում:

Աչքաչափով կշռելու ունակությունը ժառանգական էր. ասում են՝ պապից: Էլ ուրիշ բան չունեին ժառանգելու. դառն ու հեզնական քմիծաղեց:

- Ինձ վրա եք ծիծաղում,- խեղճացավ կինը:

- Աստված մի արասցե, ինչ եք ասում, դուք սխալ եք մտածում: Ուզում էի ասել՝ ձեր ծամերն ինչո՞ւ եք ներկում (բոզ նապաստակի գույն է, անճաշակ):

- Իմ... Ը՛ր... Մազերս...

Էդպես տաքուիով կլինես:

- Հազվագյուտ մազեր ունեք, փարթամ, գեղեցիկ, առողջ փայլով:

Կանայք, հավանաբար, նախանձից մեռնում են, իսկ դուք... Ձեր ամուսինը ձեզ խորհուրդ չի տալիս... Ախր, ափսոս եք:

- Ես ամուսին չունեմ,- շտապով վրա բերեց կինը:

Էդ էլ իմացանք... Շուրթերը լիքն ու հյութեղ են. հիմա՛ր, ինչո՛ւ ես էդպես հաստ ու թունդ կարմրացնում: Էս հայ կանայք ներկվելու գիժ են: Իրենց բնական գեղեցկությունը թաքցնում են, թե ինչ է ժամանակակից ենք, հանկարծ հետ չմնանք Եվրոպայից:

- Ձեզ չեք հետևում: Էդպես չի կարելի, օրինակ, ձեր փոխարեն ես դիետա կպահեի:- Կարո, կարծես համը հանեցիր: Այո, կինը զգաստացավ:

- Ա՛յ ընկեր ջան, գնա մի տեղ նստի էլի, ի՛նչ ես աչքերդ վրաս պլշացրել, մաշեցիր:

(Էդքանը մաշել կլինի), չասաց, խնայեց, մտածեց:

Ճիշտ որ, ի՛նչ եմ ցցվել մեջտեղում, գնամ նստեմ, մեկ է սրանից լավ տեղ չեմ ճարելու:

Աղջկա հետ խոսքակռիվն ինչի՞ համար էր... Բայց մի քիչ երկար նայես աչքերի մեջ, հավի պես կպագի... Շան աղջիկ, պիտի նստեի ինձ համար սուրճն ըմբռնեն:

«Պապերդ սուրճ խմելով են մեռել,- Ալոն է ասում:- Չկա՝ մի խմիր: Քաղաքացի է դառել գլխիս, առավոտյան պիտի սուրճ խմի...»:

Իշամեղվի նման է խայթում, մի իշաբեռ, տակից դուրս չես գա: Թույնելու, խայթելու հանճար. «Պապերդ սուրճ խմելով են մեռել»:

Օրը շաբաթ է թեև, մարդիկ փողոցներում շատ են. գնում գալիս են. գալիս գնում են, օտարի նման աջ ու ձախ տորոում են էս մայթերը: Ինչո՞ւ օտարի նման, հայ են, Հայաստանում են:

Իրենց տեղում չեն. էս շենքին չեն սազում, էս պուրակին չեն սազում: Ես էլ: Գյուղին օտարացանք, քաղաքին չհարազատացանք, չսազեցինք, գեղականցին կերավ քաղականցուն...

Սիրտը հանկարծ ճմլվեց՝ վախ, իմ կանաչ Լոռի... Էսքան անիմաստ շարժման մեջ ապրել կլինի:

Սրանց բոլորի ուղեղները մի տեղ լցնես, կշռես, միջինն ի՛նչ դուրս կգա:

Սպասիր, մի գործի՞ դնես...

Ահագին գորշ նյութ դուրս կգա՝ գորշություն, քանի որ ապուշների թիվը միշտ էլ գերակշիռ է:

Երկու տարեց տիկին, անօգնական երեխաների նման միմյանց օգնելով, հասան կողքի սեղանին, մեկը ծանր էր շնչում, խզզոցով. ասթմա: Սպիտակ մաշկը բարակել էր ու կապույտ երակները քարտեզ էին կապել դեմքերին: Ազնվականի կեցվածք ունեին, դեռ նկատելի էին անցած գեղեցկության հմայքները:

Կինն ինչո՞ւ է ծերանում:

Ալոն չծերանա՛մ:

Ալոն չծնվի՛...

Կանայք շունչները տեղը բերեցին.

- Ամալյա ջան, ուրեմն ոտքերս իմը չեն, տես ոնց են ուռել, ասի էսօր դուրս չգամ տնից, բայց որ զանգեցիր,- ինչ լավ արիր, որ զանգեցիր,- հիշեցի, ախր էսօր մեռելոց է: Քեզնից շատ շնորհակալ եմ, գերեզմաններ գնամ: Եթե ուղեկցես՝ երախտապարտ կլինեմ: Դու իմ միակ սփոփիչն ու հենարանն ես: Կներես, որ անհանգստացնում եմ:

- Լուսիկ ջան, էդ ի՞նչ ես ասում, միասին մի կյանք ենք ապրել, էլ ո՞վ ունեմ քեզնից հարազատ: Ես էլ լավ չեմ, բայց քեզ մենակ չեմ թողնի, հետո կգամ գերեզմաններ, հետո էլ տուն կհասցնեմ:

- Ամալյա ջան, մեկ ասի՝ ինչի՞ գնամ, էն է կտանեն էլի, ինչ մնաց որ... Արտոյիս կարոտել եմ, ինքն էլ՝ ինձ: Երագիս հայտնվում ա, վիզը ծուռ նայում, նայում ա... Ասում եմ՝ կա՛ց, կա՛ց, համբերի՛, քիչ մնաց: Բայց դե, Աստված գիտի...

Երբեմն-երբեմն հիշողությունս դավաճանում ա, պատկերացրո՛ւ՝ լաց եմ լինում ու մոռանում, թե ինչի համար: Հետո ինքս ինձ ասում եմ՝ Լուսիկ, հո դատարկ տեղը չի՞, էնքան բան է եղել մեր կյանքում, երևի դրանցից մեկի համար լաց եմ լինում, էլի: Ինչքան պիտի լաց լինեմ, որ տեղը դուրս գա...

Տիկին Լուսիկը մաշված փոքրիկ պայուսակի միջից հանեց նույնքան մաշված, բայց մաքուր թաշկինակը, սկսեց աչքերը սրբել: Կարո՞ն ուշադրություն դարձրեց, որ երկու տիկիններն էլ, չնայած հնամաշ շորերով են, բայց խնամված, մաքուր են: Հարգանքով լցվեց

նրանց նկատմամբ: Փնթիություն չէր հանդուրժում, փնթի կնոջից մանավանդ գարշում էր:

Մաքրասիրությունը ցեղական էր. Մոսոն, օրինակ, բժշկի նման օրը հարյուր անգամ ձեռքերը լվանում էր, ամառ-ձմեռ մինչև գոտկատեղն ու ոտքերը օճառով պիտի լվանար, նոր միայն մտներ անկողին:

- Լուսիկ ջան, ի՞նչն ես հետ բերելու, ղի մեկը կամ ղի մեկին... Դե, քեզ հետևիր, այսքան տարի է անցել...

- Անխիղճ Արտոն գնաց, ինձ մենակ թողեց...

- Քո Արտոն գոնե հետ եկավ, մի քանի տարի կողքիդ մնաց, բա ես ինչ ասեմ...

- Հա, Ամալյա ջան, ներիր, ներիր... Բայց իմ միևնույն, իմ բալեն... Բժշկականի չորրորդ կուրս հասած... Ասում ես՝ տարիները անցան, հարցրո՛ւ ղից անցան...

- Քեզ մատաղ, Լուսիկ, հանգստացիր:

- Նրա ընկերները հիմա անուն են հանել, գիտնական, պրոֆեսոր են... Նրանից էին սովորում, նրան էին ընդօրինակում... «Հայրդ ժողովրդի թշնամի է»... Ո՞ր տարան, որտե՞ղ կորցրին...

Հետաքրքիր է սրա տղայի ազգանունը, իհարկե ինձնից շատ առաջ է սովորել:

Անջատվիր, քեզ չի վերաբերում, դու չկաս, գործ չունես ու չես ունեցել: Վերջ:

Հանկարծ զարմանքով նկատեց, որ սրճարանի տիրուհին, ծխացող սուրճի գավաթը փոքրիկ ափսեին դրած, ամոթխած ժպիտը շուրթերի տակ խաղացնելով, գալիս է ուղիղ դեպի ինքը:

- Կներեք, հա, քիչ առաջ տրամադրությունս մի քիչ լավ չէր, համ էլ դուք մի տեսակ... Դե, գիտեք, էստեղ ով ասես գալիս է, ընը... Պատահում է՝ վիրավորում են... Համեցեք, անուշ արեք, իմ անունը Ռոզիկ է...

Սուրճի բաժակի կողքին շոկոլադի կտոր էր դրված:

- Ես շոկոլադ չեմ ուտում, ընդհանրապես քաղցրեղենի հետ գլուխ չունեմ:

- Իզուր, կերեք... Ես եմ հյուրասիրում:- Ռոզիկը շրջվեց, թեթև նազանքով ծանր մարմինը տարավ:

Մեծածավալ կանայք սիրում են մանրիկ շարժումներ անել: Կոնքերն ինչպես է խաղացնում: Կաքավ, կաքավիկ...

Ա՛յ քեզ բան. չլինի՞ սիրահարվեց:

Հաճախորդները շատացել էին, համարյա Ռոզիկին ծածկել: Կարոն տեղում ձգվեց, ուզեց նրա հայացքը որսալ. Ռոզիկը կլանված էր աշխատանքով կամ ձևացնում էր: Կանացի փոքրիկ խորամանկություն:

Իմ ինչը հավանեց... էստեղ են ասել՝ մուկը ծակը չի մտնում, ցախավելը պոչիցն են կապում...

- ...Ամալյա ջան, էլ չեմ ուզում ապրել, հավատում ես: Գորշացավ, հարամվեց մեր Երևանը, պատուհանիս տակ այնպիսի հայիոյանքներ են տալիս, որ լսես կսարսափես: Այս քաղաքն այլևս մերը չի, էս ղով է տիրել... Բա իմ գավակը, իմ աչքի լույսը... Էս քաղաքի զարդն էր լինելու: Գնանք մի հատ մեխակ առնեմ, Արտոյիս մոտ դատարկ ձեռով չգնամ: Պայծառ ապագան կառուցողները սրմնք են... Կյանքը քաղցր է, բայց էլ ապրելս չի գալիս... Անցյալ գիշեր չգիտեմ՝ ինչի՞ համար էի լաց լինում, Արտոյիս թառը, որ գլխավերևս կախած է, իրեն-իրեն ձլնգաց: Ասի՝ հա, Արտո ջան, հասկացա, դու էլ ես հոգնել իմ լացից...

Կանայք ձեռք ձեռքի տված, մեկը մյուսին հենարան լինելով, ավտոբուսներում տանջվելով, գնալու են հասնեն գերեզմանատուն, տոժան արևի տակ, ժամերով կանգնելու են իրենց հարազատների շիրմի գլխին, հին ու նորը հիշելու են, գրուցելու են...

Իմաստը ո՞րն է...

Անցյալը չգիտենք, նորն էլ մերը չի: Էն աշխարհը մուր է, էստեղ էլ մի առանձնապես լուսավոր չէ...

Մոտոն ծանր է... Սուրճս ավարտեմ գնամ, ավտոբուսի երկրորդ երթին կհասնեմ: Հինը մոռացել ենք, նորը չենք սովորել... Հինս ո՞րն է, նորս ո՞րն է... Հին գաղափար, նոր գաղափար... Հին շոր, հին կոշիկ...

Մոտոն հին գաղափարի տեր է:

Ուրիշ աղոթք ենք մրմնջում,

Օրերն են կարմիր,

Երկաթյա ձիերն են վրնջում,

Հերկերն են անծիր...

Վրնջում են, թե՛ խրխնջում: Շատ կարևոր է: Հերկերում անծիր...

Դեռ պիտոներ ժամանակ է գրել... Ուրիշ աղոթք: Ինչ ուրիշ: Ո՞րն է: Դե, մրմնջա տեսնեմ:

Ընկեր Բաբլոյանը՝ մարքսիզմ-լենինիզմի ամբիոնի վարիչը, կարմրաթշիկ, կարմիր գինու սիրահար, դուրս ընկած կլորիկ փորիկով, կնոջական ձայնով, բարակ-բարալիկ...

Ասա՝ ԽՄԿԿ յոթերորդ համագումարը որտեղ գյումարվեց... Յոթերորդը, ապա՝ ութերորդը... Մարքսիզմը գյուտության պինդ ընկյուզն է, ընկյուզ... Ապրիլ: Ապուշ՝ վեցերորդ...

Կրծում էինք, գիտության պինդ ընկույզը: Թքած ունենամ: Բաբլոյանն էլ թքած ունենար, զահլեն գնացած՝ հիմար-հիմար դուրս էր տալիս: Հասկանում էր՝ որքան անհեթեթ, այնքան զգվելի: Զգվեցնում էր, ատելություն առաջացնում, թաքնված դաշնակցական շան որդի. ասում էին՝ դրա հորը ժամանակին կուլակաթափ էին արել: Խցկվել էր կուսակցության շարքերը. սադրիչ, սաբոտաժնիկ սրիկա...

Կաց, լավ էլ սերտում էիր, նկարդ պատվո տախտակից չէր իջնում: «Հիմնաուսումի գերազանցիկը»:

Թոշակից չէինք զրկվելու: Մոսոն ծիծաղից կկոտորվեր:

- Սրանք քեզ թոշակ էլ չեն տալի՞, այ տա...- Կասեր ու կխնդար:

Սուրճդ կում արա:

Մոսոն մի դառը ժպիտ ուներ. ժպիտ էր, թե՛ զգվանք՝ չէիր հասկանում, որովհետև բերանի մի կողմով էր ժպտում, ծախ կողմով, էդ անկյունում շրթունքը թռչում էր վեր, մինչև աչքատակը, այտը կնճռոտացնում. ձմեռը դուրս եկած թթու դրած վարունգ: Կարոն դրանից կատաղում, ուժաթափ էր լինում: Հիմա արի ու դրա խնդալուն դիմացիր...

Իզ... Տիզ... Միզ... Միզմ... Ի-զ-զ-զ-զ-զ... Զզվանք, զազիր, զազրահոտ...

... Աշուն էր. Երևանում տերևաթափը սկսվել էր, կեսգիշերն անցած քաղաքը դատարկ էր. անծրևը մաղում էր միալար, մեղմ, տաք: Ինքը չէր ուզում տուն գնալ ու քայլում էր, քայլում էր անմարդ փողոցներով, ինքն իր հետ, ինքն իր մտքերի, անծրևի հետ:

Պուշկինի փողոցում նկատեց անվստահ քայլող մի տղամար-

դու: Գինովցած էր անշուշտ, բայց ուշագրավն այն էր, որ խոսում էր բարձրաձայն: Հետաքրքրվեց, սկսեց նրա հետևից քայլել: Հարբած մարդը բարկացած մոթմոթում էր, ձեռքերը եռանդուն թափահարելով, կարծես ինչ-որ մեկին հարվածում էր: Մեկ էլ հանկարծ կանգ առավ՝ դեմքով դեպի հրապարակ.

- Էյ, Լենին, վեր կաց, տես էս ինչ են անում...

Մի քանի քայլ արեց, նորից կանգ առավ.

- Տո՛ւ, Լենին, ասում եմ՝ վեր կաց, տես էս ինչ ես սարքել...

Գնաց, հասավ Աբովյան փողոց, անկյունում կանգ առավ.

- Ես ձեր սոցիալիզմի մերը: Ինքն իր համարձակությունից ոգևորված գոռաց դեպի հրապարակ, - Ես ձեր կոմունիզմի մերը... Ես ձեր սոցիալիզմի մերը... Տո ձեր կապիտալիզմի մերն էլ էդտեղ... Թո՛ւ ո՛ւ ո՛ւ...

Թքեց ամբողջ սրտով, ապա ձեռքը հուսահատ թափ տվեց ու արագ հեռացավ փողոցն ի վեր...

Զինչ ու զինչ... Իզմ ու իզմ:

Զիրթ ու զիբիլ...

Զ, գ, գ... Ինչ դավադիր հնչյուն է...

Լավ: Զխկտվենք մեր սուրճը: Զմայլվենք մեր քաղաքացիներ(ուհիներ)ով:

Զուգավորվող, Ռոզ-զիկ...

Զոհացու շան որդի... Կանչում էին կուսկոմի առանձնասենյակ.

- Առաջավոր ուսանող եք, քաղաքականապես հասուն, կոմունիզմի գործին հավատարիմ, պարտավոր եք մեզ օգնել: Ճիշտ է, որ դասախոս այսինչյանը մեր գաղափարախոսությանը խորթ... իզմի թեզեր է գարգացնում:

Լռություն:

- Չե՞ք նկատել, էնպես քողարկված...

- Չեմ նկատել: Վախից լյարդը կծկվում է:

- Իսկ ուսանող այսինչյանը ճիշտ է, որ...

- Չեմ լսել: Իրենք տեսնում են, որ ստում է:

- Ափսոս:

- Ի՞նչը:

- Որ չեք ուզում մեզ հետ համագործակցել:

Խոր լռություն:

- Դեմ չե՞ք լինի, եթե երբեմն-երբեմն ձեզ զրույցի հրավիրենք:

- Դեմ... (եմ) չեմ...

Հետո: Հետո եկեք ինձ խաչեք: Ամենամեղավորը ձեր մեջ ես եմ:

Դուք բոլորդ զոհ, անմեղ աղավնի, ես՝ սև ագռավ...

Կեր քեզ, կեր չգործածող մեղքերի համար, կեր, հոշոտիր, պատառ-պատառ արա:

Ես ինչ մեղավոր եմ, որ ինձ էին ընտրում իրենց կեղտոտ գործերի համար...

Մարդիկ ինչի են գնում հանգստարան... Եթե մարդու հոգին չի մեռնում, բնակվում է գերեզմանոցում, սպասում է մեր գնալուն, որ շփվենք հետը... Եթե, էդպես է, ինչո՞ւ էն աշխարհից մի բան չի հաղորդվում մեզ...

Հիմար-հիմար դուրս ես տալիս: Էն աշխարհ չկա, չի՞ք: Մարքսիզմ-լենինիզմ չեն ուսումնասիրել հին երևանցի, հին մայրիկները... Խեղճեր...

Ժամը քանիսն է. ութն էր, որ եկանք, գումարած երկու...

Գումարած, գումար, համագումար... Յախս:

Ոչ մի կապ չունեմ, չեմ էլ ունեցել:

Սուտ է, այնուամենայնիվ մի բան եղել է...

Ավտոբուսը...

Մոտոն է մեռնում...

Կհասնեմ...

ՄՈՎՍԵՍ

Էս օրն էլ լուսացրինք...

Հը, դու ես, Նաստյա: Քեզ եմ տեսնում... Գալիս ես հեռվից, արևը երեսիդ գալիս ես:

Աղջի, բա էս ինչի՞ չես հասնում...

Ամառ-ձմեռ իմ մերն իմ տեղաշորը արևին էր տալիս, երեսս խրում էի բարձի մեջ, արևի համի հետ քնում: Վախ, մերիկ ջան...

- Վ սոլնցե՞ վզրաստիլա տեբյա, կակ պողսոլնուխ, դա՛մ: Պոտոմու տի ի տակոյ մոգուչիյ...

Ու զընգալեն ծիծաղում էր, ու ամեն առավոտ տեղաշորս տանում փռում էր բազրիքին... Մորս նման:

- Մոտ, որդի, շալվարիդ տակից էս իմ կարած տոպրակը կապի, ցրտահար չլինի եղած-չեղածդ...

Պատմում էի, Նաստյան ծիծաղից թուլանում էր, փորը բռնում.

- Նու մատ, նու մատուշկա, նու զաբավա...

- Երեք բնանի եմ կարել, բուրդը հետը գրդնակած, տաք-տաք... Կապի, որդի, որ մեծանաս քեզ դրանք պետք են գալու:

- Դլյա մենյա, դլյա մենյա, ցարստվո յեյ նեբեսնոյե: Նիչեգո, ա յա ժիվոտում մոիմ տեբյա սոգրեյու, ռոդնոյ...

Մայրիկ, հիմա ցուրտը շալվարիս փողքից չի մտնում շեքերիս արանքը, ցուրտը հոգուս մեջ ա բնավորվել ու դուրս չի գալիս...

- Արևածագ ա, Մովսես ջան, վեր կաց հագնվի, գնա Լոռվա հանդերը մի ման արի, սարերի քամին լցուու էդ ջահել թոքերդ, մի կանաչը տրորի, մի էն բարձր խոտերում ոտներդ շաղոտի...

Լոռվա հանդերն էլ իմը չեն, մայրիկ: Պետական են, համընդ-հանուր են, մեր հանդերը մեզնից խռով են, մեր ձորերից մենք ենք խռովել: Վախվխելով ենք ոտ դնում մեր հողին, մեր երկրում:

Նեղն եմ, շունչս կարգի չի ընկնում...

Մորս ձենը լսեցի: Հայտնվեց, եկավ... Չէ, ուզում էի, որ էդպես լինի: Մայրիկ, էլ դժվար վեր կենամ, մրսում եմ՝ ծածկող չունեմ:

Ամոթ ա, մեղավորը եմ եմ... Չէ, սոնիս կոտրվեց, սելիս ակները չովեցին...

Շաղոտ խոտը, մեր հանդերը, կապույտ սարերը, ոսկի գարին...

Միտքս շաղվում ա: Զառանցում եմ... Էս ինչ լռություն ա... Քնած են մարդիկ, տեղերում վեր ընկած: Վեր կենան ինչ անեն. ո՛չ տավար ունեն ջրելու, ո՛չ դաշտ՝ հերկելու...

Մեր շունն էլ, հրեն, սովից կլանչում ա, շղթան իրար ա տալի, զնգզնգացնում ա. ասա՝ շան ծիծ կերածներ, լափ չեք տալիս, գոնե արձակ պահեք՝ թող գնա իր գլխի ճարը տեսնի:

Ասում են՝ Եգոր պապիս հերը՝ մեծ Ռուբենը, հարյուր յոթ տարի ապրել ա: Հա, մենք երկարակյաց ենք... Բա ես ինչի՞ եմ էսպես խեղ-ճանում: Ախր, փափագ ունեմ, կիսատ գործ ունեմ... Նմստյա, էս հո

քո անուշ ղունդունն ա ականջիս: Թե էս աշխարհումն ես՝ արի հասի, թե էնտեղ ես... Քո բախտը. իմ բախտը... Լույսդ մնաց իմ մեղավոր հոգու մեջ մինչև օրս: Պարտքդ չես կատարում՝ ուրիշի առաջ ես մեղավոր, կատարում ես, քո առաջ ես մեղավոր դառնում: Ո՞րն ա ճիշտը...

Երագիս էր, շարմաղ օձը եկավ փաթաթվեց ոտքերիս, նախշուն գլուխը դեպի ինձ արավ:

- Դե, խոսի,- մարդու լեզվով ա ասում,- դե, արդարացի: Եվայի հետ հավասար խնձորը կծեցիր ու փախար: Պատժվի միայն Եվան... Ինչո՞ւ փախար, տղամարդը դու չես...

«...Յանեցին, որ ուտենք, ցանենք, որ ուտեն»: Յանեցին, որ ուտենք... Արևելքի իմաստուն խոսք: Ուզում ա ասի՝ ծնածիդ տեր կանգնի, պարտքիդ՝ տեր:

- Կրծքերս կուռչեն, կլցվեն, կաթը փխփխալով կգա, երեխեքիդ կաթ կտամ, կուտեն կտոգեն, շան քթթթների պես ոտներիդ տակ կխաղան, Մոխեյ, ու կլինեն քեզ նման, մի քիչ էլ ինձ կքաշեն...

Յուրտը օր օրի ներսս սառույց ա կապում, սառը քրտինքն ա կոլում: Ունայնություն...

Չէ, փուչ չի էս աշխարհը, սուտ եք ասում, մի իմաստուն ու գեղեցիկ հեքիաթ ա, որ գալիս տեսնում ենք, կարդում ենք:

Կարդացի՞նք մինչև վերջ, խորքերին հասանք...

- Սոկոլ գոլութոգլազիյ, նե դելայ էտոգո, նե ուխոդի, նե պոկիդայ, ումոու, ումոու յա բեզ տեբյա...

Նաստյա, Նաստյա, Նաստյա...

Իրեն գետնովը տվեց, ջարդվեց:

Նաստյա, աղջի, հինգ լակոտ եմ թողել անտեր: Ինչքան դեպի քեզ եմ գալիս, էնքան էն կողմի թոկը ձգվում ա, բուկս խեղդում: Առանց հեր կփչանան, աշխարհը կապականեն, կոգեղացնեն: Իմ տոհմի մեծերը գերեզմաններից դուրս կգան, ինձ ցեղի դավաճան կհամարեն, կքարկոծեն, կանիծեն: Յանեցին, որ ուտենք...

Ե՞րբ էր, շարմաղ օձը եկավ փաթաթվեց ոտքերիս, հետո սողաց դոշիս վրա ու սկսեց... պարելը: Նվագը երկնքից էր, զարմանք էր, սիրուն էր: Ու մեկ էլ խռովեց, հավաքվեց, կծիկ դառավ սրտիս վրա ծանր ու սառը:

Տեր Աստված, մեր գալը չենք հիշում, մեր գնալն ինչի՞նչ ա էսքան տանջալից...

- Տեբյա ժե մոգլի ուրիտ, տեբյա ժե եշո ուրյուտ...

Ինչ կլինի՝ կլինի: Վիզները ծուռ չթողնեմ, հալբաթ մեկնումեկի բախտից Աստված ինձ ողջ պահի:

- Ա յամ, ա տի... Նետ, նետ, ուրյուտ եժելի նե նեմցի, տակ նաշի, կակ դեզերտիրա, կակ պրեդատելյա, կակ պարշիվույու սոբակու...

Բոռաց մորթվող անասունի նման, բոռաց, բառաչեց, ղոնաց.

- Լյուբով մոյա, ումոլյայու պերեդ վսեվիշնիմ, նա կոլենյախ պրոշու նե գուբի, վիդիշ բրյուխաստոյ զդելալ: Խրիստա ռադի պոժալեյ նաշե սչասոյե, օտ բոգա դանո: Մուչիտյայա բուդեշ, ուրիվատսյա բուդեշ, սամ սեբյա կազնիշ... Սոկոլ մոյ, նե ուլետայ, նե օստավլայ պոդրոժկու սվոյու: Պոդ սերդցեմ նոշու սեմյա տվոյո, Եգորոմ նագովյեմ, կակ դեդա տվոյեգո... Բոգ պրոկլյանետ տեբյա, ի յա պրոկլյանու...

Աղջի, ասի.

- Յա սուլդատ, օբյազան վոյեվատ:

Օխտն ամսվա կյանք, երկու հարյուր տասը օր, երեսուն շաբաթ... Աշխարհից կտրված մի պուճուր խուտոր, մի դրախտավայր ծաղկած, եղեմական դուռը միջին:

Վրագլուխ արավ, ոջլից ու կեղտից մաքրեց, լողացրեց, ինձ բռնավոր դարձրած գազանը հեռացավ միջիցս միառժամանակ... Երեսուն շաբաթը քո կշտին երազի պես թռան: Բայց իմ աչքերը քեզ տեսան, իմ ձեռները քեզ ճանաչեցին: Երկու հարյուր տասը օր մտար իմ ծոցն ու չեչոտ քար դարձած սիրտս հալեցրիր: Դաժան ու դառնացած մարդ, խռոված, զզված սրանց կոլխոզից, սրանց կուլակաթափությունից, սրանց պատերազմից: Ընկեր Ստալին, դու էս ի՞նչ ես անում, էսպես հո իմ տատն էլ կզորավարի, սա պատերա՞զմ ա, թե՞ սպանդանոց, սա երկիր ա, թե՞ բանտանոց...

Շաղ եկար հոգուս մեջ. հատիկ-հատիկ ձգվեցին, գլխիկները բարձրացրին ցորենահասկերն իմ տրորված, կոխրճված դաշտում: Մոլախոտը կերել էր. քաղհանեցիր, չգիտեի, որ էդքան հարուստ ա, փարթամ ու շռայլ ա իմ հերկը... Իմ հեքիաթի դուշ, ամպերի միջին լողացող իմ ծիծեռնակ, իմ ձայնավոր, իմ թևավոր:

- Ժեստոկիյ, ստրաշնիյ տի չելովել...

Նվաղեց, ընկավ գետնին: Ասի, ասի՛, թե գոռացի.

- Տամ լյուդի գիբնուտ, ա յա օայանեն տորոյ, վայո զաբիլ, դուզ զաբիլ: Մոյո մեստո տամ: Ռոդինա եստ ռոդինա, դաժե պրի բուշնիկախ:

Կեսգիշեր էր, գնացի էն պառավին զարթնացրի, բերի: «Տեր կանգնի,- ասի,- յա նա ֆրոնտ եդու»:

Փետրվար ամիսն էր. հայ ցուրտ եմ ասել հա՛ն, սիպտակ կայծակի պես խփում մտնում ա մեջդ: Այ տա, էս ռ՛ւր եմ գնում, էսպես կատաղած էս ռ՛ւր եմ քշում հրեղեն դարձած իմ ձիերը: Էս ռ՛ւմ եմ թողնում, ռ՛ւմ: Էհ, Մոսո, մարդն իր բախտից աննկատ չի հեռանում, մարդն իր բախտից գլխակորույս փախչում ա:

Էդ օրվանից հոգիս մարդկանց համար կողպած դուրսիկ է. ռ՛ւմ պատմես կամ ինչի՛:

Քո անունը անարատ պահեցի, սրբացրի, մատուռ սարքեցի քեզ պատկանող տեղն ինձ համար, միայն ինձ համար, ուրիշը ոտ չդրեց, չթողեցի, բայց ի՛նչ հասկացա իմ կյանքից:

Պարտքդ կատարում ես, քեզ ես վնասում, չես կատարում՝ ուրիշին:

- Յա տեբյա սպրյաչու...

Բայց ախր պատերազմ էր... Ես խլուրդի պես թաքնվա՛մ: Կուզեկուզ ու թաքո՛ւն: Չէ, ես էդ ցեղի տղեն չեմ, դավաճանի պիտակը հետս ման ածող չեմ: Ես՝ Ռուբենի որդի, Եգորի թոռ Մովսեսս, կնկա փոխանի մեջ կռվից տափ կենա՛մ:

«Մարդ կա՛ հացը ջերմուն ա ուտում, մարդ կա՛ որտեղ մթնում, էնտեղ քնում ա,- ասում էր Եգոր պապս,- դրանցից հեռու կաց»:

Տես է՛ էս օրն էլ լուսացրինք:

ԿԱՐՈ

Կարոն ձեռքի շարժումով գրավեց Ռոզիկի ուշադրությունը:

- Դա՛մը, թե՛ քաղցր,- իր տեղից ճովողեց Ռոզիկը:

- Դա՛մը:- Դառնությամբ ասաց և ձևացրեց՝ իբր ուզում է տեղից վեր կենալ:

- Նստեք, նստեք, անհարմար չի՛, ես կմատուցեմ:

Շնորհակալ եմ, շատ-շատ եմ շնորհակալ: Չէ, ծույլ չեմ՝ հոգնած եմ, ինչքան եմ հոգնանած... Շոյվեցի, հալվեցի քո փոքրիկ ուշադրություն-նից: Կարոտ եմ: Ճիշտ է, անծանոթ ես, անշուշտ՝ անկիրթ, գռե-հիկ արտաքինով, բայց հնարավոր է՝ առողջ բնագղներ ունենաս: Քնքշություն, տղամարդուն ծառայելու կանացի տէնչ, ո՛վ գիտի...

Սուրճի համը դուր եկավ, հավանաբար գարի-մարի չէր խառնում: Ազնիվ է, թե հատուկ ինձ համար, էսպես ասած՝ ծանոթությամբ: Շնորհակալ եմ:

Օրը սկսվել է, բայց դեռ ոչ ոք իրեն չի խաբել:

Կհասցնեն:

Չէ, չէ, չեմ ուզում, ընկերներ, պարոններ, աղաչում եմ, ինձ մի կպեք, ես հիվանդ եմ, պատյան չունեմ, իմ մորթը բարակել է, դարձել է թափանցիկ, ուր որ է կպատռվի:

- Ինչքան շատ եք ծխում:

- Հը՛... Դո՛ւք եք, Ռոզիկ, այստե՛ղ եք... Այո՛: Ինչ գիտեք:

- Հետևում եմ:

Տես է, կարմրեց: Պարկե՛շտ է, թե՛ խաղում է:

Զննողական նայեց ուղիղ նրա աչքերի մեջ: Ռոզիկը հայաց-քը չփախցրեց, դիմացավ, բայց ինչ-որ վախ կար աչքերում: Հետո դանդաղ ու ամոթխած խոնարհեց:

Կին է, կին իսկական, հլա ինչեր են բացվում սրա մեջ, թե՛ ձևացնում է:

- Սիրելի Ռոզիկ, ծխելը հիմար սովորություն է:

- Եվ վնասակար...- Մտերմիկ ժպտաց ու գնաց, ու մասերը շարժեց, ու ծեքծեքվեց:

Անվերջ ծխելուց և՛ ուղեղը, և՛ մարմինը թմրել էին. քաղցր, հաճելի թմրություն, ծույլ ու ծորուն թուլություն: Թմբիր, թմրամոլություն...

Արդեն առանց տագնապի, անշտապ նայեց ժամացույցին: Երկրորդ ավտոբուսից էլ ուշացա: Լավ, կգնանք միջօրետքին:

Ինչո՛ւ կոտրվեցի, ողնաշարս որտե՛ղ կոտրվեց:

Մոսո՛, էդ ինչի՞ ես մեռնում, հավես ունե՛ս:

Փոքրիկ տաղավարին երեք կին մոտեցան, գորշ ու տգեղ գույնի խալաթներ հագած, երկար, բարակ ցախավելները կոնատակերին: Հոհալով, միմյանց թաքուն բոթբոթելով մեծ ու երկար բաժակներով

գունավոր ինչ-որ հյուսիս խմեցին: Խմեցին ախորժակով, ագահաբար, խոշոր կումերով: Փողոցներն ավլողներն էին: Մեջների ջահելը՝ միջահասակից էլ ցածր, տռուզ, կարմրաթուշ, հորթի աչքերով ու ժպտուն...

Եզդի են. եզդի կանայք են դրսում իրենց էսպես հավաք պահում: Հայերեն են խոսում: Այո՛: Միակ ազգն է, որ մեր լեզուն գիտի:

Հետաքրքիր է... Մեր կողմերի Վորոնցովկա գյուղում,- շրջկենտրոն է,- մոլոկաններ են ապրում երկի մի հարյուր-հարյուր հիսուն տարի, բայց հայերեն չեն խոսում: Շրջանում մի քանի թուրքի գյուղ կա, սարերում կորած ռուս մոլոկանները թուրքերեն խոսում են, հայերեն՝ ոչ:

Ցարի ժամանակներից մեզ մոտ զորամասեր կան. ռուս սպաները խմբով վրացական երգեր էին երգում, ասում էին՝ ընկեր Ստալինի սիրած երգերն են: Հայերեն մի խոսք գիտեին միայն՝ առա, վիրավորական երանգով:

Երեսուն տարի վրացիները ճախրում էին երկնքում, հեծել էին Սովետ երկրին: Մեզ ասում էին, ինչ էին ասում, հա, քուրդերի. էնպես վիրավորական՝ վերից վար... Ստալին ու Բերիա են տվել աշխարհին...

Ստալինն ու Բերիան ինչ բերին ձեր գլխին, ընկեր ռուսներ...

Ռոզիկը քեզ է նայում:

Ինչ անեմ... Կի՛ն՝ առեղծված, մեկ էլ տեսար շան պես կապվեց:

Ինչի՛ն է պետք:

Լավ, հուսախաբ մի արա՛՜ ժպտա:

Պահ, ամաչե՛ց... Չմեռնես դու...

Հռչակված մայրաքաղաքները բազմազգ են լինում, բազմալեզու, խառնարան ազգերի: Մեր ունեցածը էս մի քանի եզդիներն են:

Ջահել թմբիկն իսկապես բարեձև է. ավելի ճիշտ՝ ձևերը սվաղված չեն, փորը կրծքից է անջատ, մեջքը՝ քամակից, քամակը՝ ոտքերից:

Ամոթ է, պարկեշտ կաց:

Կնկա մասնագետ:

Պրոֆեսոր:

Կուլտուրական բաներով զբաղեցրու հանճարդ:

Մենք քաղաքակիրթ ազգ ենք, հետո ինչ, որ Ստալին չենք ծնել,

բայց արի տեն, որ կինարմատի հարզը չգիտենք: Վրացիները, օրինակ, կնոջ ներկայությամբ չեն նստում: Ասպետ են, բա...

Մայիսը խուլ ու համր էր՝ դպրոցական ընկերոջս մեծ եղբայրը: Տվեցին կոշկակարության, սովորեց, մեծացավ, ամուսնացրին: Սևաչա, սիրուն տղա էր, գունատ, ներվային դիմագծերով: Սև հոնքերը միշտ վեր քաշած կտրուկ շարժում էր գլուխն աջ ու ձախ, կարծես ինչ-որ տեղից վտանգ էր սպասում: Էդ զարմացած, խոշոր աչքերը սիրուն կնոջ հետ ման էր ածում: Ամիսներ անցան ու հանկարծ սրա կիսահաս, նրբիկ կնիկը խռովեց, փախավ հորանց տուն:

Հարազատ, բարեկամ, քավոր, սանիկ, սանամեր խառնվեցին: Իրարանցում: Վերջը պատճառն իմացան: Մայիսը գիշերները ծոցը չի մտնում, ասում է՝ թողնում եմ, որ քնի, հանգստանա: Բա ամբողջ օրն աշխատում ա, մեղք չի. լվացք, ճաշ եփել, տուն մաքրել, ջուր կրել, բա էսքան տանջվելուց հետո...

Այ տղա, քո բանը չի. կնիկ ա, պիտի գիշերս թիմհարես...

Համոզեցին, խոսք առան, նոր միայն հարսը տուն եկավ:

Մտաբերեց էս պատմությունը ու ծիծաղը չկարողացավ զսպել: Ռոզիկը զարմացած նայեց, լայն ժպտաց՝ սեպերը բացած:

Գեղեցիկ ատամնաշար:

Եզդի կանայք խալաթների կոճակներն արձակեցին, սրանց պես-պես գույներով շորերը շատ են գեղեցիկ, ցնդելու բան. բնության բոլոր գույները կրում են իրենց վրա: Հաճախ տեսել եմ սրանց շուշան քաղելիս. լցվում են դաշտերը, կակաչների հետ խառնվում ու չես ջուր կում՝ ղրն է ծաղիկ, ղրն է կին...

Թուրքից պրծած գաղթական էին. հայ-հայ ոտի էին կանգնում Սովետ Հայաստանում: Քառասունինը թիվն էր կարծեմ, ամբողջ ընտանիքով քեցին Ալթայ: «Ազդանշան ենք ստացել, որ էրզրում դաշնակցական եք եղել»:

Տարան: Քանի տարի չկային: Խրուշչովի ժամանակ հետ եկան... առանց ընկերոջս, թաղել էին խոր ձների մեջ. Սիբիր... Ռուսները Սիբիրը նվաճեցին, որ սարքեն աքսորավայր...

Ջլուտ տղա էր, լուլզ-պուլզ, նույնիսկ ինձնից էլ մի կես գլուխ բարձր. թուխ մաշկով, ոսկրոտ քիթը ցցված, մեծ, կարծես դեմքի

վրա էլ ուրիշ բան չկար, ինքն էր ու քիթը: Ուտքերն էլ արագիլի՝ լայն-լայն լոքեր էր գցում: Անճոռնի, ծիծաղելի տղա էր. կարող է մեծանար՝ փոխվեր:

Հեռու հեռավոր էն օրերի ընկերոջ անունը գլխից թռավ, հիշողությունը լարեց-լարեց, քչփորեց... Չէ, չկարողացավ մտաբերել, տանջվեց ու չկարողացավ:

Արդեն սկսեցրոգ ունենա:

Չգիտես ինչու իրեն շատ մեղավոր զգաց, կարելի է ասել՝ հանցավոր: Նեղվեց: Մարդ էլ մանկության ընկերոջ անունը մոռանա՞...

Տխրեց:

Հա, պիտի թիմհարես. կաձան է, պիտի տրորես, որ մոլախոտ չբուսնի...

Ձեռի հետ թմբլիկին նայելով, հանկարծ զգաց՝ սիրտը մի տեսակ ճմլվում է. անսովոր, մոռացված զգացողություններ, ծնկները մանրեմանր դողդողացին:

Տաք էակ, կանացիությունը շռայլ, հարուստ: Աչքերը գարնան կատվի աչքեր՝ պսկլտում են: Էգ, էգ, հնազանդ էգ:

Քանի՞ կիլո կլինի:

Դե լավ, ձեռ քաշիր, հիմա՛ր:

Ընկերոջ անունը հանկարծ հիշեց՝ Հովհաննես, լողլող Հովո: Քանի՞ տասնյակ տարի է անցել: Ներիր, Հովո ջան...

Էլ նոր ի՞նչ ջան:

Առաջին անգամ միասին եկան Երևան, հազիվ տասնչորս-տասն-հինգ տարեկան: Ի՞նչ գործով էր իրեն ուղարկել Մոսկոն: Տեր Աստված, օգնիր հիշեմ...

Լավ, կարևոր չի:

Առաջին անգամ տրամվայ էր տեսնում, բարձրահարկ շենքեր, այսքան շատ մարդ: Հովդին զարմացած հարցնում էր՝ սրանք իրենց տան տեղերը ղնց են գտնում:

Եռուգեռ, Ժխոր, շարժում: Սիրտն ուրախությունից խլթխլթում էր: Մայրաքաղաք Երևան:

- Հովո, էս ինչքան սիրուն աղջիկ կա...

Հովոն անտարբեր էր: Քանի որ բարեկամներ ուներ էստեղ.

հաճախ էր գնում-գալիս: Հետո նա սար ու ծոր էր սիրում, ձի էր սիրում, քանի որ լալ Մայիսի եղբայրն էր, ձիուն չէր հեծնում: Մեղք է, ասում էր, ամբողջ օրն էդ անտեր սայլը նավթի տակառով դես-դեն է քաշում: Գիտե՞ս ինչքան է ծանր, բա... Մեջքը կցավի:

Հայրը՝ չոփուռ Խաչոն, նավթավաճառ էր, սեփական ձի ուներ, սպիտակ հովատակ, Հովոյի նման երկարաոտ ու նիհար: Հովոն կիրակի օրերին տանում էր գետը լողացնում: Ձիու հետ հավասար քառատրոփ վազում էր. ծիծաղ:

Հա, ձի ու մեկ էլ ուղ: Ուղն էն կողմերից էին բերել, պապենական էր երևի: Ինքնուս էր Հովոն, ժամերով կնստեր ու կծնգծնագացներ իր հորինած մեղեդիները: Աչքերը կիսախուփ:

- Հովո, ինչի՞ ես աչքերդ փակում:

- Գուսանները կույր են լինում, բա չե՞ս իմացել:

Գլխարկ չունե՞ր Կարոն, գնացին սև շուկա՝ առնելու: «Ռոսիա» կինոթատրոնի տեղն էր էդ սև շուկան: Կեպկա, մեծ կոզիրյոկով. մոդա էր էն ժամանակ: Գլխարկները փորձեց, ընտրեց: Հովոն ասաց՝ շատ է սազում քեզ, Կարո: Նրա խոսքերից ինքն ուրախացավ, իրեն հասուն տղամարդ զգաց: Հովոն արդեն առել էր ուղի լարերը, գրպանում պահել: Դուրս եկան փողոց: Երկուսն էլ գոհ էին իրենց գնումներից: Հովոն իր ուղը բոլ-բոլ կնվազի, ինքն էլ իրեն սազող նոր գլխարկով...

Քայլում էին հպարտ՝ ուրախ ինչ-որ կատակներ անելով: Մեկ էլ առաջները կտրեց չորսհոգանոց մի խումբ: Մեկ էլ տեսան, որ սրանցով շրջապատված են: Մեկը ցուցադրաբար աջ ձեռքը գրպանից չէր հանում:

Հանկարծակիի եկած՝ շփոթվեցին, պապանձվեցին:

- Ախր ես... Ես առաջին անգամ եմ մայրաքաղաքում... Ես ձեզ սիրում եմ: Պահին չսազող տխմար այս խոսքերը, ապուշի ժպիտը մինչև հիմա հիշում ու ամաչում է: Վախեցամ, շփոթվեց: Չէ: Բանն այն է, որ իսկապես հիացած էր և՛ Երևանով, և՛ երևանցիներով:

- Իմա՛մ, քա՛մդ եմ, արա, որ սիրում ես,- շինծու զարմացավ նրանց միջի բեղավորը: Մյուսները, ժանիքները ցուցադրելով, ոռնացին, երևի ծիծաղում էին: Բեղավորը ձեռքը պարզեց դեպի գլխարկը, էնպես դանդաղ, իրավունքով: Ինքը, կարծես, հիպնոսացած ու դեռ չհասկանալով նրանց ուզածը, ականա գլուխը հետ տարավ:

- Իման՝- Բարկացավ բեղավորը, բռնեց կոզիրյոկը, ձգեց գլխարկը, գլխից պոկեց: Շուռումուռ տվեց, մուշտարու աչքով զննեց, հավանեց, քաշեց գլխին:

Ճըթ, ճըթ, ճըթ... Մինչև հիմա հիշում է գլխարկակարերի ճորթվելը:

- Հարմար ա, ապե, էթանք:

- Բայց սա իմ գլխարկն է, ես նոր եմ առել...

Դրանցից մեկը հետևից մատով կտտացրեց ականջին, շատ ցավոտ էր, հարցական նայեց Հովոյին, նկատեց, որ նրա թուխ մաշկը սպիտակել է: Խղճաց Հովոյին, սիրտը կատաղի դմբդմբում էր, արյունը տվեց գլխին, թռավ բեղավորի վրա ու բռնեցքով ուղիղ աչքերի մեջտեղը: Սոսկալի հարված էր, բեղավորը հսկա մարմնով տապալվեց գետնին: Էդպես, մեծահասակ անասուն...

Հետո... Ինչ եղավ:

Գցեցին քացու տակ... Ինչ կարող էր անել չորսի դիմաց: Զարդուփշուր արեցին, շան տուր... Երևանցիներն էդպես են՝ երեքով, չորսով, հինգով՝ մեկի վրա: Երևանցի ասպետները:

Ասում են՝ գդակը տղամարդու պատիվն է. չկարողացավ փրկել:

Պատիվ... Էս հսկա քաղաքում քանի՞ հոգի գիտի էդ բառը:

Հետո Հովոն ասաց՝ Կարո, լավ պրծանք, գիտես՝ կարող է(ին) ծալել, ես մեկի ձեռքին դանակ տեսա...

Հետաքրքիր է, Հովոն ինչից է մեռել Ալթայ երկրամասում: Դեռ փխրուն, դեռ խակ: Պաշտպանվել կարող էր անարատ իր մաքրությամբ, բայց դա զենք է:

Կլիմ Վորոշիլովի մասին ոտանավորը Հովիկն էլ էր արտասանում պիոներական հավաքներին.

Կլիմու Վորոշիլովու պիսմոյա նապիսալ,

Տովարիշչ Վորոշիլով...

Հովիկ, լող-լող, մաքրամաքուր, նոր միայն դալարող շիվ, դեռ շիվ...

- Ես ընկեր Վորոշիլովին ու ընկեր Բուդյոնուն շատ եմ սիրում:

- Ինչո՞ւ:

- Որովհետև իրենք էլ են ձի սիրում, բա՛:

Հետաքրքիր է՝ ցրտի՞ց մեռավ, թե սպանեցին Վորոշիլովի հրաձիգները ինչ-որ հեռու, ցուրտ աշխարհում:

Կարող էին էս տոժան արևի տակ էլ սպանել, սրանց ինչ կա: Ուղն ինչ եղավ...

Նրանից շատ տարիներ ավելի եմ ապրել, ողջերը պատահաբար են ողջ:

Քանի՞ կիլո կլինի էս թմբիկը, ուրեմն...

Փչացած մարդ ես, հա, այլանդակված երևակայությամբ: Հովիկի հետ գնացին նրա ազգականի տուն գիշերելու ու գլխարկի մասին չպատմեցին: Շատ լավ մարդիկ էին, լվացին, կերակրեցին, հարց ու փորձ արին: Չպատմեցին կռվի մասին: Ամաչեցին: Գողերի փոխարեն ամաչեցին:

Սրանց պատշգամբում կարպետով ծածկած թախտ կար, տեղաշոր գցեցին, որ ինքը քնի:

Ծիծաղ, դառնություն, զավեշտ: Ո՞նց քնի: Էն հեռու մնացած գիշերը, երևանյան առաջին գիշերը խարանակնիք դառավ հիշողության մեջ, մղձավանջ, դժոխքի տանջանքներ:

Լույսը մարելուն պես փայտոցիները,- վայրի, արնախում հորդաներ,- գրոհեցին, հարձակվեցին, մորեխի նման հազար-հազար, բյուր, անթիվ: Կարոյի մատղաշ, ծեծված մարմինը, որ առանց այն էլ ցավից նվվում էր, կծոտեցին, հոշոտեցին, քրքրեցին... Մինչև կեսգիշեր պայքարեց՝ քորեց, ճզմեց, ջարդեց մատով, մեջքով, գլխով, ոտքով... Բայց ինչ կարող էր անել այդքանի դեմ:

Սոսկալին նաև ջարդած փայտոցիների հոտն էր, դրանց լեշերը ձեռքի ափով սրբում էր վրայից, ու զզվանքից սիրտը խառնում էր, բայց ամոթից խեղդում էր իրեն, որ հանկարծ չորձկա: Մյուս կողմից էլ քունն էր ահավոր տանում: Անհավասար էին ուժերը, ու ինքը նահանջեց: Ճար չկար, փախավ ռազմի դաշտից բզկտված, արյունվա մարմնով: Մի խոսքով՝ խայտառակ պարտություն:

Հագնվեց ու անադմուկ սուզվեց գիշերվա մթության մեջ: Ներքևում՝ մայթին, արդեն էլ չդիմացավ, որձկաց, թոքերը քերելով հետ տվեց, ստամոքսը դատարկեց, բայց միևնույն է՝ փայտոցիների հոտը քթի մեջ էր ու զզվում էր, զզվում, զզվելուց ուզում էր թե մեռնի:

Ինչ անի, ո՞ր գնա: Անծանոթ հսկա քաղաք, օտար, արկածալի... Ուժասպառ էր. գումարած, որ քունն էնպես էր տանում, որ գլուխն ուներին չէր կենում՝ գլորվում էր աջ, ձախ, ասես ողեր չկային վզի մեջ: Ամայի փողոցով մի քիչ վեր ու վար արեց՝ ոտները քարշ տալով, հանկարծ հիշեց՝ սա կայարան տանող փողոցն է: Ուրախացավ, քայլերն արագացրեց ու իսկապես հասավ կայարան: Դրսից նայեց մեծ սպասասրահի դատարկ նստարաններին: Դեղին փայտից, պլալացող, լայն պառկելու համար հարմար...

Դուռը հրեց: Փակ էր: Անհամբեր թխկթխկացրեց ապակուն:

- Որ դուրս ելա՝ մոռոթդ կջարդեմ,- էն կողմից սպառնաց գիշերային պահակը:- Հմի պոյեզ կա՛մ, որ դուռը ջարդում ես, շալապայ, սո՛ւկին սին, իշո՛ւ ձագ...

Հուսահատ ու վիրավորված հեռացավ կայարանի շենքից, դեսուդեն թափառեց անիմաստ, աննպատակ: Հսկա էս քաղաքում մի տեղ չկա՛մ մարդ գլուխը դնի:

Մոսոն մեռնում է, հա՛...

Մոսո, Մոսո, տղայիդ, որ գործով տեղ ես ուղարկում, բա չե՞ս ասում ո՞ր գնա, ո՞ւմ տուն, գիշերը որտե՞ղ կենա: Մոսո՝ դաժան, անխիղճ... Տասը տարեկան էի, ասում էր՝ տասնհինգ տարեկան տղա ես, տասնհինգ էի, ասում էր՝ էսա քսան տարեկան մարդ ես:

Կայարանի կողքին պուրակի պես մի բան կար էն ժամանակ, մի քանի հսկա ծառեր դրանց տակին. փշալարերով, ժանգոտած թիթեղներով առանձնացած փոքրիկ հողակտոր բոստաններ: Այլևս ուժ չունեի, թուլացել, շշմել էր: Հենց էդտեղ էլ վեր ընկավ, հասակով մեկ ձգվեց... Ինչո՞ւ եմ ասում՝ մայրաքաղաք. մայրա... Սրա մեջ ի՞նչ մայրական բան կա: Էսքանը հասցրեց մտածել ու վերացավ, հանգավ, քնեց:

- Ո՞վ եք, ի՞նչ եք ուզում ինձնից...- ճչաց ու դիվահար վեր թռավ: Ինչ-որ մեկը կռացել էր վրան, մի ձեռքով շուռ էր տալիս իրեն կողքի, մյուսով՝ խուզարկում գրպանները:

- Չկա,- կատաղած գոռաց,- էս քաղաքում դուք ուրիշ գործ չունե՞ք, ի՞նձ էիք սպասում: Կոշիկներս վերցրեք, թողեք քնեմ...

Աղերսեց ու մինչև հիմա էլ չի կարողանում հասկանալ՝ երա՞զ էր, երազի մեջ էր լաց լինում, թե իրականում:

Դոդոխյանի, Լենին պապիկի գանգուր մազերի հետ էս ամենը կապ չունենք...

Կոշիկները չէին տարել, երևի դուրները չէր եկել, զարթնեց՝ տեսավ ոտքերին են: Ո՞ւմ համար են կառուցել այս գեղեցիկ քաղաքը, ովքեր են սրա մշտական բնակիչները:

Ինչ ես ընկել ժանգոտած հուշերի գիրկը: Անցյալ է, անցել է՝ թող գնա կորչի:

Ծեծ կերած շան պես պոչը քաշեց, փախավ: Բայց ինչո՞ւ էի ինձ մեղավոր զգում: Հա, Մոսկոյի հանձնարարությունը չէի կատարել, ակնկոր կանգնել էի նրա առաջ, կցկտուր պատասխանում էի հարցերին, փորձում էի արդարանալ:

Բայց դպրոցում արժի՞վ եմ, Դոդոխյանի փեշի տակ: Իսկ տանը...

Մոսկոյի լուծությունը դաժան պատիժ է: Հարցաքննությունը վերջացրել է: Նայում է, չի խոսում, բայց դու հո գիտես, թե ինչ է մտածում քո մասին:

Թույլիկ, թույլիկ... Ո՛չ դրսի մարդ ա, ո՛չ՝ ներսի, ո՛չ հանդ ու չուլի, ո՛չ՝ քաղաքի, քո վերջն ի՞նչ ա լինելու, տղա՛:

Թող մտածի ինչ ուզում է, ինքը դեռ կապացուցի, ինքը դեռ... Քո ինադու, ի հեճուկս... Այ, կտեսնես, Մոսկո:

Անասելի էր ազդվում, ոչնչանում, նսեմանում էր հոր կոշտ խոսքերից, նրա անտաշ զուգահեռներից:

- Հլա մի էս կացնի կոթը սարքի:

Ու ինքը մի ամբողջ օր կտրում-տաշտոշում է. ինչքան շնորհք ու հունար ունի դնում է, ապացուցելու, որ ինքը...

- Հը, չարչարվում ես:- Երեկոյան դեռ տուն չմտած հարցնում է Մոսկո:

- Չէ, ինչո՞ւ, պատրաստ է:

- Տեսնեմ:

Առավ ձեռքը՝ զննեց, շուռումուռ տվեց, մի աչքը կկոցեց, նայեց էս ծայրից, էն ծայրից, խփեց գերանին՝ մեկ, երկու, երեք, ծիծաղեց:

- Էս քո սարքած կոթով, կացինը կգնա կդիպչի մորդ քամակին:

Բռի, կոպիտ հանաք, կծու խոսքեր, որ առանց մտածելու, էնպես, իմիջիպալոց, կշարտի երեսիդ:

Ուղեղը մթագնում էր, աշխարհը սևանում էր աչքերի առաջ: Պարանը թաքուն դնում էր գրպանը, մտնում անտառի խորքերը: Էնտեղ արդեն մի ծառ ուներ՝ ընտրած հարմար ճյուղով: Նստում էր էդ ծառի տակ ու ինչեր ասես, որ չէր մտածում: Պատկերացնում էր սեփական թաղումը, մոր լացն իր դագաղի վրա, ու Մոսոն, Մոսոն, որ կույ է եկել մի անկյունում՝ մեղքի մեջ կորած: Չէ, լաց չի լինի, երբեք լաց չի լինի Մոսոն, էդպիսի բան ո՛վ է տեսել...

Պարանը ճյուղից կապած է, օղակը սարքած իրեն է սպասում, ու ինքը պատրաստվում է երկար-երկար, մինչև մութն ընկնելը ու... Ու չի համարձակվում, որովհետև մթությունից վախենում է:

Կրկնակի, չէ, ի՞նչ կրկնակի՝ հազար անգամ ավելի էր դժբախտանում, որ էս անգամ էլ չկարողացավ Մոսոյին պատժել: Ծանոթ կա՞ծանով, քայլերն անհաստատ, վերադառնում էր տուն ու այնքան անօգնական էր, այնքան որք՝ էս աշխարհում ու միայնակ: Ու լաց էր լինում, համարյա ճայնով, քիթը քաշելով, առատ արցունքները երեսով մեկ սվաղելով: Մութ էր, անտառ էր, մարդ չկար՝ ո՛վ էր տեսնելու, ումի՞ց ամաչեր:

Հասկացանք, հասկացանք, քեզ կուլակաթափ են արել, հորդ, պապիդ, տոհմիդ ստեղծածն ու կուտակածը խլել են: Դառնացել ես, դարձել ես կծու մարդ, բայց ես ի՞նչ մեղք ունեմ: Հեղափոխությունը է՞ս եմ արել: Գնա՛, վրեժդ անողից հանիր, թե կարող ես:

Չէ, Մոսո, սխալ էիր, սխալ, սխալ: Քեզ սիրել էի ուզում, քեզանով հպարտանալ էի ուզում, պաշտել էի ուզում, ընկերություն, ջերմություն... Մոտ չթողեցիր. հեռու, սառը, անհավան, հեզոտ, կասկածամիտ: Անվստահ էի իմ ուժերին, թերահավատ էի, անկայուն, անհավասարակշիռ, ներվային ու չգիտեմ, թե էլի ինչ քո պատճառով, դու էիր մեղավոր:

Ի՞նչ անեմ, որ ճիշտ էիր:

Գդալի ծայրով, զգույշ, աննկատ սպասի միջի սոխը քաշում եմ մի կողմ. Մոսոն չի տեսնում, Մոսոն չի խոսում, բայց ինչո՞ւ է խոժոռվում դեմքը:

- Ա՛յ մայրիկ, էդ անտեր եփած սոխից զզվում եմ, սիրտս խառնում է, իմ ամանի մեջ մի գցիր էլի:

- Բալա ջան, հնց չգցեմ: Հերդ ասում ա՝ տղամարդ ես մեծացնում, թե օրիորդ: Դրա մի խոսքը մի փոփ մեղրով չի ուտվի: Վախենում եմ, բալա:

... Առածդ կնիկը ո՛չ գիտնական ա, որ հարգես, ո՛չ կովկիթ ա, քշես կոլխոզները: Ո՛չ խանում ա, առաջին քոծ պահես, ո՛չ քոծ ա խանումի առաջ... Ո՛չ մերացու ա, ո՛չ կնկացու: Սա քո ցեղը շարունակելու չի, հույս չունենաս, տղա: Սրա ծոցից փախի, սրա ծոցը ճահիճ ա, կքաշի կխեղդի...

Իրենց հարևանությամբ լավ տուն կար, ընդարձակ տուն էր, հարուստ մարդու: Ամառվա ամիսներին էդտեղ էր հանգստանում իր ընտանիքով Երևանում հայտնի վիրաբույժ Գևորգյանցը: Հանգստանում էր՝ հետն էլ տեղիս հիվանդանոցում վիրահատություններ անում: Լոռիում ինչքան հիվանդ կար՝ գալիս էր: Էդ տան առաջ մշտական հերթ էր՝ որի ձեռին ոտից կախ արած մի աքլոր, թուրք վզին մի գառնուկ, մի գլուխ պանիր... Նայած հիվանդության լրջությանն ու մարդու հնարավորությանը: Գևորգյանցն ընդունում էր, ախտորոշում էր, բուժում էր, հարստանում էր: Աշնանը ծմեռվա պաշարը հավաքած, բեռով-բարձով մեկնում էր իր մայրաքաղաքը:

Մոտն էլ գնաց մոտը: Դեռ պատերազմից կողերի մեջ մնացած արկի մանր-մունր փշուրները հանել տվեց: Չափազանց գոհ էր:

- Ա՛յ քեզ գիտուն մարդ, այ քեզ պրոֆեսորություն... Հունար եմ ասել, հա: Մեծ մարդ ա, մարդկությանը պիտանի մարդ ա:

Գևորգյանցի հասցեին Մոսոյի արած գովքը Կարոյին նյարդայնացնում էր: Ինչ-որ անհասկանալի խանդ էր, ինչ էր:

- Ձրի հո չի՞,- մի անգամ չդիմացավ՝ առարկեց հորը,- պետությունը նրան իր աշխատանքի համար վարձատրում է, չէ՞, իսկ ինքը էստեղ մասնավոր գործ է բացել, գովում է:

- Կանց: Մարդը տանջվել ա, ուսում ա առել, որ ընտանիքը սովից կոտորի, խելոք:

Հաստատ որոշում կայացրեց, որ բժիշկ է դառնալու, ամենալավը, ամենահայտնին և ոչ մի կաշառք հիվանդներից, էստեղ, մեր տան առաջ նույն հերթը կլինի. ինքն անշահախնդիր, ազնիվ, մաքուր... Էն ժամանակ Մոսոն կտեսնի, թող իմանա: Իմացավ: Կարոն իսկապես ընդունվեց բժշկական:

- Աչքդ լույս, Մոսո, բախտավոր մարդ, տղեդ բժիշկ ա դառնում:

- Բժիշկ... Մեր Կարոն: Հիվանդի վրա սիրտը հետ կտա, դա եփած սոխից էլ ա զգվում: Զգվող ա, զգվող: Արյուն տեսավ՝ կուշաթափվի, այ տա:

Զէ, չնայած ավարտեց ինստիտուտը, բայց իրենց տան առաջ հերթ չգոյացավ:

Պատերազմից տուն եկավ Մոսոն, տեսավ երեխեքը քոսի մեջ կորած են. թաղում ինչքան երեխա կար, իրար վարակել էին: Կարոն էն աստիճան էր գարշում սեփական մարմնից, որ իրեն քորում էր փայտի տաշեղով: Քորում էր ու ործկում, նայում էր քորած տեղերին ու դարձյալ ործկում: Ու ինչքան էր դժբախտ...

Մոսոն գնաց դաշտերից ինչ-որ բույսեր հավաքեց, ինչ-որ բաների հետ խառնեց, եփեց սարքեց քսուք ու սկսեց բուժումը: Հենց բակում տկլորացնում էր երեխեքին, ձիու կոշտ խոզանակը ձեռքին՝ արևի տակ տաքացրած ջրով լողացնում էր ու էդ քսուքով մարմինները տորորում: Հետաքրքիր էր, որ հարևանների աղջիկ երեխեքն էլ էին գալիս բուժվելու, չէին ամաչում:

- Դե, բժշկից ամաչելս ո՞րն ա,- ծիծաղում էր Մոսոն:

Հերթ էր, ինչպես Գևորգյանցի տան առաջ... Էդպես, բժիշկ էլ դարձավ Մոսոն, քոսից թաղն ազատեց:

Ուսանողները հռիռոցով մտան դիահերձարան. Կարոն տեսավ ինչ են անում էնտեղ և ուշաթափվեց (ամեն ինչ Մոսոյի գծածով): Ընկերները ձեռքերի վրա հասցրին հանրակացարան: Մի ամբողջ շաբաթ չկարողացավ բերանը բան դնել, երկաթե մահճակալին պառկած երազում էր մեռնել: Հա, հա, ավելի լավ է մեռնել, քան նորից մտնել էդ տեղը: Ու ծանր, ծանր մտածմունքների մեջ էր. թքեմ հեռանամ, ի՞նչ անեմ... Գործերս տեղափոխեմ մի ուրիշ բուհ: Գևորգյանցի հերն էլ անիծած, վիրաբուժությանն էլ...

Բայց Մոսոն... Դառնաշունչ դատախազի պես գլխիս կանգնած կասի... Ի՞նչ կասի. «Կատվի վազելը մինչև մարագն ա»: Կամ մի ուրիշ ավելի կծու բան, նրա լեզվի տակ ոսկոր չկա:

Վիճակը խայտառակ էր, բայց ճար չունեիր. էս դժոխքն ինքն էր հորինել, պիտի կուլ տար, պիտի հաղթահարեր:

Հաղթահարեց: Երևի միակ հաղթանակն էր իր կյանքում սեփական անձի նկատմամբ: Տանջալից հաղթանակ, առանց քաղցրության, առանց բերկրանքի:

Վերջապես կարևորը դիպլոմն է: Պետք է բարձրագույն կրթությունը, անհրաժեշտ է: Կավարտի ու՝ մնաս բարով «դիպիտերծարան»: Ուրիշ ճանապարհ կա, նշմարվում է արդեն. հասարակական ակտիվ աշխատանք, կուսակցական ոլորտներ, քայլ առ քայլ վեր, վեր...

Խորամանկ:

Էս Ռոզիկն ինչ եղավ, ըիր, պաղպաղակ ուտողները շատացել են, տոժան շոգ է, բա... Թող աշխատի, չխանգարենք:

Հա, միայն ընկնես ճիշտ տեղը, չսխալվես, չսայթաքես հանկարծ: Բայց առայժմ դասերի է գնում, ինչպես սպանդանոց քշվող անասունը:

Ավարտեց, թերապևտ էր իբր, ծճֆ... Ինչ է եղել որ, մյուսները քեզից լավն են: Կարող ենք, չէ, օրինակ, գլխավոր բժիշկ դառնալ: Մյուսները թող աշխատեն, մենք կղեկավարենք:

Մայիսի մեկ էր, Հոկտեմբերի տոն էր. ռադիոն ճայթում էր՝ կեցցե՛, այսինչը, կեցցե՛, էնինչը, ուռա՛, ուռա՛ ...

- Անջատիր,- հրամայեց Մոսոն,- զգվում եմ:

Հա՛, ուրեմն Մոսոն էլ է զգվող, ուրեմն ցեղական է: Լավ:

- Տոն է, չէ՛, մարդիկ ուրախանում են,- ասաց ինքը,- ինչ վատ բան կա:

- Զգվում եմ,- ատամների արանքից դուրս բերեց Մոսոն: Թքեց, շուտ եկավ գնաց:

Հինգերորդ, թե՛ չորրորդ դասարանում դասընկերները գորտը գցել էին գրպանը, պիջակի գրպանը, գրպանում շարժվում էր անասունը, ճանկերը դուրս էր հանել, գերությունից ազատվելու ճիգեր էր գործադրում. կմեռներ՝ ձեռք չէր տա: Ուտքերը թուլացան, լաց եղավ, նստեց գետնին...

Տղերքը մի կուշտ հռհռացին. հետո դրանցից մեկը խղճաց, ասաց.

- Արա, սա զգվանքից կմեռնի, էն ա դեղնել ուշաթափվում ա...- մոտեցավ, դողդոշին հանեց գրպանից, սուլոցով շարտեց դեն:

Տարօրինակ է. ինձ ոչ ոք չի ասել, որ դողդոշը զգվելի է, բայց ես գարշում եմ: Բնական զգվանք ունեմ: Մարդ կա չի զգվում, ես զգվում

եմ: Եթե չեն ասել, չեն սովորեցրել, ինչո՞ւ եմ զգվում: Ժառանգական է ուրեմն, ուրեմն Մոսոն էլ է զգվող:

Ռոզիկն արանքը ճղեց, գունավոր պաղպաղակը ամանի մեջ գլխած բերեց դրեց իր առջև, արագ-արագ ինչ-որ բան ճովողեց ու փախավ: Ինքը չլսեց նրա ասածը, չըմբռնեց, ապուշի պես զարմացած ժպտում էր միայն:

Լավ, կեր:

Կենսագրություն, անցյալ... Ամենն աղբի նման կապ է ընկել ուղեղիդ ծալքերում, մոռացման թեթևացումը չկա:

Երկինք չբարձրացար, ոտքերիդ տակի հողն ո՞ր է: Հասարակ ես՝ հասարակ բաներով ապրիր. կին, ջուր, հաց, շոր, երգ, պար... Վերևում չես, ներքևում չես, կաս ու չկաս:

«Ո՛չ չղի մարդ ես, ո՛չ քաղաքի», - ասում էր Մոսոն:

Իսկ ո՞վ է էս, ո՞վ է էն, ո՞վ է իր տեղում, իր գործին, իր կոչումին, ո՞վ է իր կամքին:

Քո կոչումը ո՞րն էր:

Վրիպակներ, կորուստ, դառնություն, սխալների դառնություն:

Խաբվածը միշտ մեղավոր է:

Կրկնվելը հնարավոր չէ. թե մի բան ուղղելու հույս կա, առջևում է, դեռ չապրած, մնացած կյանքի մեջ: Մնացած, ի՞նչ մնացած, մի պատահո մնացածի համար արժի՞ որ...

Մեկ օրն էլ կյանք է:

Ոչ մի բան էլ չի մի օրը: Կարծես շատ մեծ բան ենք էս աշխարհում, որ օրից կառչենք: Մեռար ու պրծավ, համարիր՝ չես էլ եղել:

Ասում են՝ գնալուց հետո վերադառնում ենք կերպափոխված: Ո՞ւմ ձևն ընդունած. ո՞ւմ կերպով... Հողագործ՝ հող, մեղվապահ՝ մեղու, քարտաշ՝ քար, խոզապահ՝ խոզ. էշարած՝ էշ, շնություն՝ շուն... Չէ, գործ չունեմ էստեղ: Էս ինչ տեսակի գլխաքանամկ է. ինչի՞ս է պետք:

Անկետան մաքուր էր. կոմերիտական քարտուղար՝ դպրոցում, ինստիտուտում, հիվանդանոցում՝ կուսքարտուղար: Խանգարող ի՞նչ կա...

Մոսոն կոլխոզ չի մտնում, կուլակաթափ են անում, սարքում են կատաղած շուն: Մոսոյին հողից չկտրեին, ես մնայի կողքին, էս եզդի

կնկա նման մի կնիկ առնելի մեր գյուղերից, կողքիս բաներ, Մոսոյին հարսնություն աներ, ծնելը գար՝ ծներ... Եթե... Լիներ՝ չլիներ...

Խանդում ես, ասում են՝ անկուլտուրական գեղացի, չես խանդում, ասում են՝ անպատիվ, անինքնասեր: Դավաճանում ես, ասում են՝ անբարոյական, չես դավաճանում՝ տղամարդ չես: Բա սերը...

Խնչ սեր, անցած բան է, ատավիզմ, անախրոնիզմ, պոետների սուտասելիք: Հաճույք, վայելք, ազատություն, սանձարձակություն...

Մոսոն գնացել էր պատերազմ, մայրը պատմում էր.

- Հերդ շատ էր ուրախ, որ առաջնեկը տղա է, գալի՞ս էր առնում, բրդում էր կաթի մեջ, քեզ նստացնում էր ծնկներին ու ձեռով կերցնում:

Հաշտ ու խաղաղ իրենց ջրերում, սեփական մակույկի մեջ, մարդն իր արմատից մարդ է ծնել, որ շարունակվի ու որտեղից որտեղ հայտնվում է Դոդոխյանը, առանց հարցնելու, տիրոջ նման մտնում է ուրիշի մակույկի մեջ:

Լենին պապիկի անկյունիկը... Հա:

Ես ինչ մեղավոր եմ, ես մեղք ունեմ, Մոսո:

Երկրորդ թե երրորդ դասարան, վարժուհին (ինչպես հնաոճ կասեր Մոսոն) Լենինի մասին ոտանավոր էր սովորեցնում: Աղոթքի պես բերանացի էին անում դասարանով, խմբակային արտասանում: Դոդոխյանը հրճվանքի մեջ էր Կարոյի հստակ, արտահայտիչ առոգանությունից: Տոն օրերին, պիոներական հավաքներին, Կարոյին գցում էր առաջ:

- Ապա, Կարապետ Առաքելյան, արտասանիր Լենին պապիկի մասին ոտանավորը:- Ու լույս էր ճառագում վարժուհին, ճախրում էր, կարծես ոտանավորն ինքն էր գրել, Լենին պապիկին ինքն էր ծնել:

- Իմ ակտիվն է, դասարանի զարդը, մի ուրիշ երեխա է:- Ու խանդաղատանքով, ու քաղցր-մեղք, ու... Անարատ կույսը քեզ օրինակ: Նողկանք:

Բայց թվանշանների բարձրանում էին, արտոնյալ էիր, հաճախ չէին էլ համարձակվում դաս հարցնել, քառորդի վերջում շարում էին գերազանցները:

Տո, դե դրանց հերն էլ անիծած, թող չլնեին՝ ստորաքարշները, վախկոտները:

- Երեխաներ, մենք բոլորս մեր անձնական գրադարաններում

պետք է ունենանք մեծ Լենինի ու մեծ Ստալինի երկերը: Ձեր տանը սարքեք լենինյան կարմիր անկյունիկ:

- Ինչիկ:- Մոտոն միանգամից չհասկացավ:
- Անկույնիկ: Ընկեր Դոդոխյանն ասեց, մեր դասղեկը:
- Ինչ, ինչ...
- Չե՞ս հասկանում:

«Չե՞ս հասկանում»: Ինքն ասում է Մոսոյին, հանդգնում է ինքը, ու տունը ցրտում է միանգամից:

Մոսոն ճաշի ափսեն հրեց մի կողմ, գդալը դրեց ցած: Կապույտ աչքերի հատակները սևացան, էդ ծանր հայացքով էլ մխրճվեց, սուզվեց որդու մեջ. ինքը գիտեր, թե մտքերն ուր տարան:

- Հա-հանա՛, ձգվեց, երկարացրեց,- տես, է ուր հասանք: Էդպես ուրեմն... Էս էլ տանուլ տվինք... Անկույնիկ, կարմիր, Լենինի...

- Բա ուրիշ ի՞նչ:- Կարո՛, գայլի՞ սիրտ էիր կերել էդ օրը:- Լենին պապիկի մանկության անկյունիկ, գրքերով:

Աշխարհը շուտ էր եկել, աշխարհը փուլ էր եկել. ինքը խորոզ էր, Մոսոն՝ հավիկ, ինքը՝ վագր, նա՝ կատու. լալուզ խուլիգան, փսլնքոտ կարգադրիչ:

- Հասկացա, տղա ջան,- հանկարծ հիմար ժպտաց Մոսոն, դանդաղ պակասեց սեղանի վրայից, սահելով իջավ-իջավ, նստեց հատակին, ու էդպես ներքևից վեր քծնանքով դիմեց որդուն.

- Կոմսոմոլիստ ես ընդունվել:

- Պիոներ:

- Թե՛ հոկտեմբերիկ:

- Արդեն պիոներ (ինչ էլ կտրուկ ու ինքնավստահ): Կարմիր վզկապ եմ կապելու:

- Չնեղանաս, տղա ջան, անգրագետ մարդ ենք: Հետո, ուրեմն, պիոներ, հետո՞ կոմսոմոլիստ:

- Կոմսոմոլ:- Չարացած ուղղեց հորը:

- Ըհը: Դրանից հետո, կոմունիստ, պարտիական... Հասկացա՛:

- Մայիսի մեկին արտասանելու եմ:

- Պահ, քո մերը չմեռնի,- ուրախացավ, ոգևորվեց Մոսոն:- Ինչ ես ճառելու:

- Ընկեր Վորոշիլովի մասին ոտանավոր: Ընկեր Դոդոխյանը հանձնարարել է, արդեն անգիր եմ արել:

Բահի չափ ձեռքերը Մոսոն շփեց, աշխուժացավ, կենդանացավ.

- Ընկեր Վորոշիլովի,- ձայնը բարակեց, ինչ-որ դնջոնջաց անհասկանալի, խոշոր աչքերը համարյա թրջվեցին, համարյա լացակումած... Քամակի վրա 180 աստիճան պտույտ գործեց, տաշուտուշ արավ:

Մոսոն դերասան է, Մոսոն ծաղրածու է: Դարձյալ տեղում պտտվեց, ծամածռվեց.

- Ուզում ես քեզ համար Լեյլի Մեջլումն ասեմ, երգով, սագով: Ասում ես՝ կարող չեմ, հը, Թումանյանի Անհիշը, թե Սաքոն խելագարված, գիտեմ, է, գիտեմ, ես էլ եմ անգիր արել, բայց դե քո Վորոշիլովին չի հասնի... Աղջի (մորս է դիմում), աղջի, հլա մտիկ արա էս քնի տղա ենք ծնել, աղջի, էս էրեխեն ինքն իրան ա մեծացել, սա մեր տանը չի ապրել, սա մեզ նման չի, ուրիշ ա, ուրիշ, էս տեսակ տղեն, էս տեսակ...

Քըրթ կտրեց, լրջացավ, վեր կացավ նստեց Կարոյի դիմաց, երկար գննեց ու անսպասելի շատ մտերմիկ աչքով արավ:

- Տղա ջան, գիտես, գիտես չէ, որ մենք էլ ենք բոլշևիկ: Ընկեր Դոդոխյանին անպատճառ կասես: Էդ Դոդոխյանը Թոգանց աղջիկը չի (մորս է դիմում):

- Հա, Մոսո, աղջիկն է:- Թուքը բերանում չորացած մի կերպ արտաբերում է խեղճ մայրս:

Մոսոյի դեմքը ձգվում, երկարում է, հոնքերը բարձրանում են, առաջ է գալիս, մտնում համարյա Կարոյի քթի մեջ, ու շշուկով.

- Գիտեմ, դրանց ցեղը ճանաչում եմ. լավ եմ ճանաչում: Բոլշևիկ ենք, սրանց հավատարիմը, հարազատը: Թոգանց աղջկան կասես: Կրկնի:

- Թոգանց աղջկան...

- Չէ: Բոլշևիկ ենք: Կրկնի:

- Բոլշևիկ ենք:

- Հէրս:

- Չէ, հայրս. կուլտուրական:

- Հայրիկս:

- Ապրես, ապրես, հայրիկս... Լսեցի՞ր, աղջի, հայրիկս:- Ու Մոսոն իսկականից լաց է լինում:

- Հա, էդպես: Սկզբից ուրեմն՝ ես: Բոլշևիկ եմ:

- Բոլշևիկն ի՞նչ ա, Մոսո:

- Հանա...- Չգիտես՝ զարմանում, թե ուրախանում է Մոսոն:- Տեսա՞ր, որ չգիտես: Էդ ռիճ ա չեն սովորացրել: Ասեմ. ինչից որ սկսել ես՝ բոլշևիկությունն էդ ա: Լավ ես սկսել, էլ քեզ պահող չի լինի, էլ պրծանա՛վ:

- Ուրեմն՝ բոլշևիկ ենք. հայրիկս, մայրիկս էլ հետը: Հը՛, աղջի,- մայրս գլուխը տմբտմբացնում ա,- հորեղբայրդ՝ Գրիգորը, առաջին հերթին քեռիդ՝ Համայակը, իմ ընկեր Ուհաննեսը. ասենք՝ չէ, սա իրա գլխի ճարը տեսել ա: Մեր հարևան Գրիշն ու նրա կնիկ Մարուսը. վերևի հարևան Տիգրանը, Հաբեթը, Բուցան Վասոն, իմ ընկեր Չոփուռ Խաչոն... Կրկնի՛:

- Հայրիկս, մայրիկս, հորեղբայր Գրիգորը, քեռի Համայակը, Ուհաննես...

- Չէ՛, ասի, դա պետք չի:

- Հարևան Գրիշը, Տիգրանը, Հաբեթը, Բուցան Վասոն, Չոփուռ Խաչոն:

- Ապրես, հիշողությունդ տեղն ա, մտքումդ պինդ պահիր: Էսպես: Բերանացի ես անում ոտանավորիդ նման, էն, որ պիտի ասես, էգուց հարցնելու եմ:

Ձմեռվա ցուրտ օր էր, իրիկնամուտ, բայց գործի անցան:

Ամաչում ես, հիմա էլ ես ամաչում գետինը մտնելու չափ: Հազար տարի է անցել:

Ինչ ասել է՝ անցել է, եղել է. ուրեմն՝ եղել է:

Սղոցը Մոսոյի ձեռքին մորթվող խոճկորի ծայն է հանում. դրժ-դրժ-դրժ... Մինչև հիմա ականջիս մեջ է: Եռանկյունի սարքած թարեքը վարպետավարի ամրացրեց պատի անկյունում: Մայրը (կարմիր կտորը որտեղի՞ց ճարեց) արագ ձևեց ու «Ձինգեր» կարի մեքենայով կարեց կարմիր լաթը, զգեց թարեքի վրա: Պիոներական վզկապի լայն մասը հիշեցնող լաթի ծայրը կախ ընկած էր. գեղեցիկ էր: Վաղ-

վանից պիոներական վզկապ եմ կապելու, մտածեց ինքը: Հաարտորեն մտածեց:

Տականք:

Տունը համարյա դատարկ էր Մոսկի կուլակաթափությունից հետո: «Զինգերն» էլ հետո տարան, հարկի դիմաց:

- Ըհը, տղա ջան, էս էլ քեզ Լենին պապիկի «անկույնիկը»: Մարդ կա խելոք գլուխ ունի, էդ դու ես, մարդ էլ կա՝ խելոք ձեռքեր, էդ ես եմ: Ամեն մարդ իր գործին մնա, դու՝ կարգադրող, ես՝ կատարող: Գիրք-միրք, թանաք-մանաքդ կդնես էդտեղ, տակին կնստես ոտանավորներդ կսերտես:

- Չէ, դրա վրա Լենին պապիկի արձանիկը պիտի դրվի ու... ու նրա երկերը:

- Ինչ երգ:

- Եր-կեր, Դոդոխյանն ասաց: Գրքեր, էլի:

Խեղճ Մոս: Ծվվաց, տեղից վեր թռավ:

- Պահ, հենց գիտես գլխի չեմ, հենց գիտես... Մի քիչ փողից ենք խեղճ, էս պահին: Պարտք կանեմ, չմտածես:

Ինչ էլ մանրամասն հիշում ես, ստոր, նողկանք, անասնակերպ հայրասպան:

- Հա, իմ գործը չի, ընկեր Դոդոխյանն ասել է...

Դոդոխյան՝ մեծություն, ողջ շրջանին դոի-դոի է խաղացնում, սոսկալի հեղինակություն: Նրա հեղափոխական ոգին էր հիմա սավառնում իրենց տանը, թև ու թիկունք էր Կարոյին:

- Աղջի՛, աղջի՛, աղջի՛, սրան ումի՞ց ես ծնել:- Սենյակի մութ անկյունում կոպիտ բզեց մոր կողը, քացի կերած շան նման վնգստաց. փղձկաց Մոսուն:

Հաջորդ օրը դարոցից եկավ՝ թարեքը զարդարված էր Լենինի արձանիկով ու երկու կարմիր կազմ ունեցող գրքերով, տառ-տառ կարդաց.

«Ի. Վ. Ստալին, 11 հատոր, Վ. Ի. Լենին, Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ»:

Մոսուն գործից տուն էր գալիս, մի խեթ հայացք նետում էր կողմը՝ «անկույնիկ», ու հացի էր նստում կոնակը դրան արած:

Ինչ եմ ինձ տանջում, ինչո՞ւ, հին-հին բաներ են, անցել են, ջնջվել են... Ես այդ աշխարհն եմ մտել, այդ ժամանակ եմ ծնվել, այդ եմ տեսել, իմ մեղքը ո՞րն է: Հիշում ես, մեղավոր ես, դրա համար էլ հիշում ես: Արարածներ կան՝ ամեն ապրած օրը մի փուչիկ. պայթեց, անցավ, գնաց: Եկող օրվա հետ նոր փուչիկ, ինչ հիշողություն, ինչ բան...

Էս Ռոզիկն էլ մնում-մնում ծիկրակում է մեր կողմը: Էստեղ եմ, աղջի, էստեղ եմ. ռուսի ասած՝ մենք բի տվոյի զաբոտի:

Իսկ դու Մովսեսը լինելով՝ քեզ նման տղամարդը... Ինչո՞ւ էիր էդպես վախեցած մի փսլնքոտ լակոտից, Լենին պապիկի փոքրիկ ժամանակվա, անմեղ փոքրիկ արձանիկից: Վախենալու ինչ կար. մանկական, մաքուր, ուռած ճակատիկ, դեղին մազիկներ, սիրունիկ սանրած «քյանքուլ», կլորիկ, բարի աչուկներ: Բա հագի սպիտակ չուշուն... Կոկիկ, պուճուրիկ, փամփուխ, քնքուշիկ, ձվից նոր դուրս եկած սագի ճուտիկ ասես: Անկույնիկ...

Ռուսաց ցարն ուզում էր կոպ տար ճուտիկին, բայց փոշմանեց, թողեց, որ մեծանա, դառնա աքլոր, իր աչքը հանի: Տեղն էր դրան...

Դժվար օրերը հետո սկսվեցին: Գրեթե ամեն երեկո հայրն ստիպում էր, որ Կարոն կրկնի, թե ով է բոլշևիկ իրենց թաղում, ու ամեն օր մեկին էլ էր ավելացնում, պարտադրում, որ գրանցի մտքի մեջ: Ինքը հիշում էր, ջանասիրությամբ կրկնում էր, բայց միևնույն է՝ մի քանի տուն իրենցից վերև ապրող Տիգրանին (հաշվապահ էր) տարան: Մի առավոտ զարթնեցին, տեսան չկա: Նրա բարձրահասակ, գեղեցիկ տիկինը՝ Վարսենիկը մնաց երեք երեխան ձեռքին շիվար:

Հետո մի օր տեսավ Վարսենիկին փողոցում, ցանկապատին հենված, ցրտից կարմրած ձեռքերի վրա շնչելիս: Ուրքերի տակ մի կես պարկ «կարտոփ»:

- Գրողի տարած, արի հալա էս անտերը տուր շալակովս:

«Գրողի տարած», ինչո՞ւ, ես ինչ մեղք ունեմ: Մինչև անգամ փորձեցի ինքս շալակել նրա բեռը:

- Չէ,- ասավ,- չեմ ուզում, ռադո քաշի... Դժոխքի վիժվածքներ...

Ընկեր Դոդոխյանը աշակերտներին խումբ-խումբ բերում էր իրենց տուն՝ էքսկուրսիա, որ տեսնեն Լենին պապիկի անկյունիկը, ընդօրինակեն...

Իսկ Մոսկոն... Լոեց Մոսոն, մթնով միայն տուն էր գալիս հարբած ու մինչև ուշ գիշեր լուռ քայլում էր իրենց ընդհանուր, մեծ սենյակում: Քնի մեջ լսում էր նրա քայլերը, ծանր, մտահոգ ու մտազբաղ քայլերը...

Էդպես խորթացան, օտարացան կողք կողքի ապրելով, մի կտորի տակ ապրելով բաժանվեցին հեր ու տղա, գնացին ամեն մեկն իր ճամփով:

ՄՈՎՍԵՍ

Վախենաս-չվախենաս՝ Գաբրիել իրեշտակը եկել, ճամփեղ կտրել ա...

Կաց, հլա կաց, այ տա՛, խոսելու բան ունեմ, հլա գործ ունեմ, էս աշխարհի դրվածքից էնքան բան ունեմ հասկանալու, որ չեմ հասկացել, ո՞նց թողնեմ կիսատ: Ինձ քոքահան եք անում՝ տեղն ի՞նչ եք տնկում, էս աշխարհն առանց ինձ ո՞նց կլինի...

Պապենական տանս մի պուճուր ճրագ եմ, մի կենդանի շունչ, էդ էլ մարվի գնա. դատարկ տունը թշնամու բաժին ա դառնում, չէ՛:

Ծառերս, ախր, ճղակոտոր կանեն:

Իմ ձորը կսարքեն աղբանոց:

Ամեն քարի, քարափի տակ իմ պապն ու իմ հերը ու ես մի ծառ ենք դրել, մի թուփ: Սարքել ենք եղեմական այգի, գարունքը, որ ծաղկում ա, մոտիկ արա, տես՝ կկշտանամ... Ամեն մի ծառ իր գույները խառնում ա մյուսին, ու էդպես փեշ-փեշ, ալիք-ալիք իջնում են ջուրը ու... Ու հոտավետ ծիածան:

Բա աշունքը, աշունքը մեր ձորը ժայթքում ա խորքից հազար կրակե գույնով:

Ափսոս իմ ախպեր-ընկեր ձեռի գործիքները, ռանդեն դեռ պապիս սարքածն ա...

Ափսոս իմ տաշած քարը, իմ կռած երկաթը, իմ սարքած իրը, իմ ցանած դաշտը, իմ պահած տավարը, իմ պապի դրած պատերը... Իմ խելք ու հունարը, ափսոս...

Էս դժվար տարիներին ողնաշարս ճաքացնելով եմ պահել ձեզ համար, ո՞ր եք: Ո՞ր խուժանի ձեռն ա ընկնելու մեր տունը... Հայ, հայ, վախ, վախ...

Արա՛, երկրի կարգ ու կանոնի համար կռիվ տվեք, է: Արա՛, Լոռին Հայաստանի կանաչ խալին ա, էս ո՞ր եք կեղտոտում, անտերացնում: Օտարի ու փչացածի դնչին տվեք, որ ոտ չդնի, չտորորի, Լոռվա քուլտները չկոխրճի:

Աստված ա մեզ պարգևել:

Չէ՛, կա՛ց, իսկապես կա՛ց, Գաբրիել հրեշտակ, գնա Տիրոջն ասա՛ չի գալիս, ասա՛ սեր ա կորցրել, ասա՛ սերմ ա կորցրել, ցանել ա, չի գտնում, ցանածի տերը չէ...

Հինգից քանիսը կգան ինձ ճամփա դնելու... Ամեն մինը աշխարհի մի ծերին, կրակած շեշմի պես դես-դեն ընկան... Հրացանը ձեռիս մնաց դատարկ, հիմի ժանգոտում ա...

Կգան, կամաչեն, որ չգան: Թոռներիս չեն բերի, կասեն՝ «Երեխան կազդվի»: Բամբակի մեջ դրեք՝ քամին չդիպչի:

Բա ազդվելը մեր պիտի սովորի, եթե ոչ պապի մեռնելով, բա տխրելը, բա հանգուցյալին ճամփա դնելը, բա...

Տո, բա էլ ինչի եմ մեռնում, թե չեք ազդվելու:

Կգան, կթաղեն իրար օտարացած, մեր Լոռվա բարբառը մտահան արած, հող ու ջրին խորթացած, էս հող ու ջրից չեք լույս աշխարհ եկել... Իբր կգրուցեն, իրար որպիսություն կհարցնեն. միթո՞մ հարազատ են, մտահոգ են... Էգսի օրն էլ հետ կցրվեն, անհետաձգելի գործ ունենք՝ կասեն:

Ուրիշի դռանը հաչացող շներ...

Նոր Հայրենիք գտած թափառական բոշեք...

Ինձանից են էլել... Ուրիշի սարքած բներում ինչ գործ ունեք. կկոցահարեն...

Ինչ թողինք, ինչ մնաց: Ազգանունս, ազգիս անունը: Որտե՞ղ: Ազգանունս էստեղ, էս հողում ա, ազգանուն՝ Առաքելյան: Հեռու երկրներում ինչ ա ազգանուն Առաքելյանը, ո՞ւմ ա ինչ ասում: Ազգը չկա, անունն ում ա պետք:

Ո՞վ ես, ումնոնցի՞ ես, ո՞ւմ տղեն:

Ցեղիդ, տոհմիդ անունն ինչ ա:

Ինչո՞վ եք հայտնի:

Ձեր ազգապետն ո՞վ ա:

Բա դուք հնուց հմ բարեկամն եք, հմ թշնամին:

Մաքրասեր եք, թե՛ փնթի:

Ձեր ցեղի տղամարդիկ խիզախ են, թե՛ վախկոտ:

Ձեր ցեղում դավաճան եղել ա:

Ձեր ցեղի կինարմատը բարոյական ա, թե՛ բոզեր էլ են եղել...

Ես էստեղ եմ, Աստծո գրանցած տեղում, իմ հոգու տեղը Աստված էստեղ գիտի, էն ա հրեշտակը եկել չոքել ա բկիս: Դուք ուր եք, ձեզ որտեղ գտնեն, որ տանեն տեղ հասցնեն:

Ո՞ւմ պապի կողքին եք թաղվելու, որ ձեր լեզվով զրույց անեք, տո՛, անաստված մարդիկ, տո՛, ուրացած մարդիկ: Ո՞ւմ գառն ա արածելու ձեր գերեզմանի կանաչը...

Գեղը, որ շները հետևիցն են ընկնում, մին շուռ ա գալի մտիկ տա, թե մի հորն ու մորից են, ախպեր են: Թե ախպեր են՝ երկու ոտ էլ փոխ ա առնում, փախչում, թե տարբեր բներից են՝ վրա ա տալի...

Մայրիկ են հայիոյում, չեն վախենում, տուն են թալանում, բռնաբարում են, սպանում են, չեն վախենում: Հարազատդ մեջքիդ չի, մի տեղ չեք, միաբան չեք, թիկունք չկա, տոհմիդ վրեժից չեն վախենում:

Բմբլակալեցին, թևերը թափ-թափ արին, իրար հետևից բնից թռան, զլխավերև մի քիչ պտտվեցին ու աչքիցս կորան: Հինգն էլ... Իմ ղշերն հմ գողացավ, հնց արին:

Մոսոն հմ ա, նրա ինչ գործն ա՝ քո կնիկը որտեղից ես առնում. անկախություն ա. ազատություն ա: Փողոցից մտի զագս, ուզածիդ հետ ստորագրի ու վերջ: Մոսոյի ինչ գործն ա քո երեխուն խնամի. տուր մեզ մենք մեր մսուրներում ու մանկապարտեզներում կխնամենք, մեր ուզածով կդաստիարակենք:

Էս հմ էր... Հա, մեր նազուկ հարսն ա, տաք տեղաշորից դուրս եկավ վերջապես: Մեր միջնեկ տղեն ա ուղարկել, որ հորը թաղի, ինքը զբաղված ա, ինքը շատ մեծ բանի ա...

Շնորհակալ եմ, տղա ջան, շատ եմ շնորհակալ... Ըհը՛, կտկտոցն սկսվեց, սուր մեխերի պես սուր կրունկներ ունի, բարձր. ոտնափոխը հնց ա անում, որ չի ընկնում, զարմանում եմ: Կըտ, կըտ, կըտ... Հատակի տախտակը փչացրեց, ներկն էլ էս տարի եմ քսել տվել...

Ասա՝ էդ ինչ գործի ես. ասա՝ մի տեղ վեր ընկի քիմիկոսիդ գործերը կարդա: Քիմիկոմ ա, բժիշկ ա, էդ էլ չհասկացանք:

Աչքերս բացեմ՝ սիրուն մոռթը տեսնեմ: Սիրուն, դժգոհ սփաթը՝ ձեթ: Կարմիր խնձոր եմ ուղարկել հետևիցդ: Եկել ա հիվանդ պահի, ինձ խնամի, մտքումն ով գիտի ինչեր ա մտածում, ինչ անհարգալից բաներ: Սեպերը կբացի, կժպտա գնացող-եկողին, միթոմ էնքան ուրախ ա, էնքան բարի, էնքան կիրթ ու կուլտուրական, մարդ կսպանի: Սոխակ, կոպյալյի սոխականման: Սա էլ ա գիտունիկ, մի խուրձ գիրք ա բերել հետը, բայց շալվարավոր հայտնվեց՝ ղունդունը գցում ա: Քո տվողի նանը, քեզ դեսն ուղարկողի... Մեղա քեզ, Տեր Աստված, էն տեսակ տղին...

Բացեմ աչքերս՝ քած-մոռթը տեսնեմ, մի քիչ զգվեմ էս աշխարհից, հեշտ մեռնեմ... Հե-հեյ տղա. ուղարկել ա, համոզել ուղարկել ա, որ միթոմ պարտքը կատարած լինի, գիտի էլ, որ սրան չեմ սիրում, սա էլ ինձանից ա տրաքտրաքում: Ո՞րը չի տրաքտրաքում... Հարս կոչեց-յալների հետ անհաշտ թշնամի ենք, մինչև մահ-գերեզման, սրտովս չեն, կեղծ են, խորամանկ:

- Բոլորը խուսափում են ձեզնից, հայրիկ (ես ձեզ ինչ հայրիկ), ամբարիշտ եք, մարդկանց մասին չի կարելի այդպես...

- Ի՞նչ:

- Այդպես վատ մտածել:

Մարդկանց մասին դու ինչ գիտես, այ... Բերանս ինչ էր գալի: Էս ա, առավոտվա պարտականությունը կկատարի՝ կկանգնի հեռվում (զգվում ա մոտ գա), կասի.

- Հայրիկ, այսօր ինչ գանգատ ունեք, ինչի՞ կարիք եք զգում:

Կարիք, գանգատ... Գանգատս էն ա, որ մեռնում եմ: Դե գնա: Հիմի ինչ կասես: Կարիքս էլ էն ա, որ հեռագիր տուր, տղես գա տեսնեմ:

Դե, հիմի մոտիկ արի, ականջդ կախ արա հարցնեմ էս պապանձված լեզվովս, սիրտդ դատարկ, հոգիդ դատարկ, լիքը գլուխը քո ինչի՞ն ա պետք: Լիքը գլուխը փուչ հոգով անառաքինի բան ա, անխիղճ բան...

«Ինչի՞ կարիք ունեք, հայրիկ»: Հայրիկն էլ քամակն ա կոխում՝ իբր

ինձ համար ուշքը գնում ա: Հետո էլ դեռ շուտ ա գալի գանգատվում.

- Արձակուրդս զոհաբերեցի հայրիկին...

Շուտումուտ տամ ձեր պանդուխտ մերը, իրանց երկրում հյուր են:

Նվագ են բերելու, իրենց պատիվն ա. ցըմփցըմփացնելու են:

Օճֆ, ճճֆ, ճճֆ... Մայրիկ ջան, սրանց ո՛նց հասկացնեմ, որ կարիք ունեմ կողքի շուտ գալու... Մովսեն, ես քո անօգնական, անպետքացած, անդամալույծ... Էն շան լափը տվեք, մեղք ա, կլանչոցը կտրեք...

Իմ գործն ո՞վ կանի:

Կարո, բժիշկ Կարապետ, երեխա ժամանակ մորթած հավը տեսնում էիր, ուշաթափվում: Դե արի, հասի, հորդ լավացրու: Ամեն տեղս ցավում ա, պրծում չունեմ, գոնե էս ցավերս թեթևացրու մի քիչ, տղա Կարո, բա ես քո հերը չեմ, էս ո՞ր ես, էս ո՞ր ես, ո՞ր ես, ավագ որդի...

Մոտ, ոհմակից դուրս գցած գայլ, մենակ ես ապրել, մենակ էլ սատկի:

... Խը՛22, Խը՛22, Խը՛22... Մեր ձորի ձենն ա. առանց ինձ տխրել ա: Բա ինչ կանի, էսքան տարի ապրել ենք իրար հետ: Եգոր պապիս ճամփու ա դրել, հորս՝ Ռուբենին ճամփու ա դրել, հիմի էլ ինձ...

Վերջին տխրությունդ ա, ախպեր, ինձանից հետո էլ մարդ չկա, որ ճանապարհես: Էս տանից վայ թե էլ իջնող չլինի դեպի ջրերդ:

Կցըմփցըմփացնեն... Առաջ տերտեր էր գալիս, հանգուցյալին հողի հետ հաշտեցնում, որ ընդունի, աղոթք էր մրմնջում, սրանք աշխարհով մին ցըմփցըմփացնում են. մեռելին այսահարացնում, զոռով կոխում հողի տակ՝ գնա ու դագաղիդ մեջ շուտ արի... Ասենք, էսօր էն ո՞ր տերտերն ա, որ Աստծո առաջ ինձ համար աղաչանք կանի:

Ցըմփ, ցըմփ. ցըմփ... Թափորը հետևից...

- Էս ո՞վ ա, էս ո՞ւմ են թաղում:

- Մոտն ա, Մովսեսը: Առաքլանց Եգորի թոռն ա, Ռուբենի տղեն:

- Հանճան... Այ տա, սա պիտի որ մեծ լինի:

- Օխտանասուն օխտը վաղուց հատել ա:

- Բոլ ապրեց:

Ինչի՞, որ իննսունը լրացնեմ ո՞ւմ աչքը կհանեմ: Կամ որ հարյուրը թամամեմ, ո՞ւմ եմ նեղություն տալու: Ձեր հացն եմ ուտում, ձեր ոտով եմ ման գալիս, ձեր հողի վրա եմ ապրում:

- Հանձն. ողորմի իրան, հերիք էր:

Հա ու զահրումար, իմ փոխարեն դժբեք որոշում:

Այ տա, շունը կլանչոցը կտրեց, չլինի՞ Ուհաննեսը եկավ: Հա էլի: Հի, հի, հի, ոտից թեթև, խելքից թեթև... Ա՛յ շաշ... Էն ի՞նչ ա թաքուն քչփչում:

Ուհաննես...

Հին ընկեր, քարթու, հազար տարվա, իրար հետ մի քանի հեկտար գինի կլինենք խմած:

Հարսիս հետ խոսում ա: Վայ թե հարցնի՝ մեռել եմ, թե՞ դեռ կամ:

Ա՛յ շաշ, բարձրացի տես էլի, համ էլ շուռ կտաս կողքի: Պրծի, մեռա: Որ մեռնեմ, սա գիշերս կմնա պահակ: Ուրիշ էլ ո՞վ, հին մարդիկ պակասել են, ջահելները մեռելից վախում են:

Ուհաննեսը. իլա ասա՝ Հուհաննես: Սրտաբաց, ծեռաբաց, ոռաբաց, հոգին ուզես՝ կհանի կտա: Ով նեղն ա՝ նա կողքին: Գեղի զարդն ա... Կասի՝ դուք գնացեք քնեք, ես կմնամ: Պատուհանները բաց կանի գիշերս, կնստի կողքիս: Կնստի, կծխի, կհազա: Հո՛ւ, հո՛ւ, հո՛ւ... Կհազա՝ կծխի, կծխի՝ կհազա... Տրտից կնեղվի, բայց չի գանգատվի: Ո՞նց գանգատվի, կարգ ա, օրենք ա, հանգուցյալի տան պատուհանները բաց պիտի մնան:

Ուհաննես...

Արա՛, քեզ պահի, խնայի քեզ, էդ ո՞ւմ համար ես կտրվում, ինչի՞:

- Վախենում եմ, Մոսո. սրանցից շատ եմ վախենում, չե՞ս տեսնում՝ ինչ են անում: Հլա մոտ արի՛, ասեմ:

Բլոճի պես մտնում ա ականջս ու խոխոացնում:

- Կուրթանեցի Աղաբաբին հո գիտեիր:

- Հա, ի՞նչ կա:

- Քշել եմ: Վախում եմ:

- Սուտ ես ասում, նվիրյալ ես:

- Արևս վկա, Մոսո:

- Արա, սուտ ես ասում: Չքավոր ես, ուրեմն նվիրյալ ես: Հորդ ու մորդ նման: Կոլխոզի լծկան եզ. ժողովներին խոսում ես, ճառ ես ասում, իմացել եմ: Ընկեր Ստալինն ասում ես քո պապա՛ն ա:

- Քու արևն ու իմ արևը, Մոսո, վախից ա, այ տա, վախից:

- Ա՛յ շաշ, իրարահան եղար, մեղք ես:
- Դե, ի՞նչ անեմ, Մոսո ջան: Համ էլ բա չես իմացել, վիզը դեմ անողի վրա են դնում լուծը:

- Վայ թե կոմունիզմն ուզում ես կառուցես:

- Վախի՛ց, վախի՛ց...

- Արա, քո կառուցածն ի՞նչ ա լինելու: Հլա դու գնա քո ընտանիքի համար մի շնորհքին արտաքնոց շինի, ասեմ՝ հա: Քո կառուցած «լուսավոր ապագան» պրանեմ: Հի՛, հի՛, հի՛...

Երեսուն քանի՛ թիվն էր. սրանց «ընտրական տեղամասը» կարմիր լաթ-մաթով զարդարել են, զուռնա-դիող են բերել, սա էլ հարբած ընկել ա մեջտեղ, անշնորհք ծուլ-ծուլ ա լինում տաշ-տուշի անելով, միթոմ էնքան ա բախտավոր, որ իր անգին ձայնը տվել ա սրանց:

- Տո ո՛չ ու փուչ, ո՛վ ես, ի՞նչ ես, սրանց համար քանի՛ կոպեկ արժի քո տված ձենը: Հմայված անասուն, էդ ո՛ր ես մթնով քնահարամ լինում, վեր կենում գնում, թե ինչ ա առաջին ընտրողն ես:

- Դե, լուսադեմին քունս փախավ, ես էլ ասի՝ վեր կենամ, գնամ պարտքս կատարեմ:

- Պարտքս կատարեմ... Արա, դու ի՞նչ ես պարտք սրանց:

Հիմի՛ ռի՛ց վարվեն: Հեռագիր տան Կրեմլ, թե՛ Դարպասանց Ու-հաննեսը առաջինն ա ձեն տվել քեզ, ընկեր Ստալին: Դու դրա մերը նայ-նայ անես...

- Մոսո ջան, քեզ խնայի, պապանձվի:

- Ես դրա կյաժ մերը...

- Մոսո, Մոսո, ինչե՛ր ես խոսում...

- Գիտե՛ս չէ, որ դրա մերը բոզ էր:

- Մոսո, ես խուլ եմ, ես քյառ եմ, ես չկամ...

- Հիմի՛ քեզ մեդալ են տալու. բա ռի՛ց: Հի՛, հի՛, հի՛ ... Բա որ էդքան հավատարիմ ես, ինչի՛ չեն քեզ մի պաշտոն տալիս:

- Մոսո, էդ ինչ ես ասում, բա ես կարամ գողանամ:

- Էդ էլ չես կարող... Արա, էդ էլ չես կարող:

Տարին տարու վրա էդպես կուչուրած ու վախեցած կացավ:

Բանեց: Էն կարճ մատներն էնքան են կոշտացել՝ դառել են իշի սմբակներ...

Հի, հի, հի... Մի օր եկել ա, էն կարճ վիզը ծուռ կանգնել դռանս:

- Ինչ կա, Ուհաննես ջան: Էդ ինչի՞ ես էդպես տղաթևել:
- Հլա մի բարի լույս քեզ:
- Աստծու բարին արևիդ: Առտեհան եկել ես, կամ աղդ ա պակաս, կամ՝ մաղդ: Չասես, թե ինձ կարոտել ես: Հի, հի, հի...
- Օրը կիրակի ա:
- Բա լավ չի, որ: Մի երկու թաս գինի ենք խմելու, ես ու դու:
- Ես էլ եմ էդ մտքին, համա...
- Հիմի չէ, այ տա, իրիկնադեմին, գինին մթնոտություն ա սիրում:

Ձեռիս կիսատ գործեր ունեմ:

- Մոտ...
- Հը՞:
- Մոտ... Էդ ձեռիդ ռանդեն հորդ ռանդեն չի՞:
- Ձէ, պապիս: Բարեհիշատակ Եգոր պապիս: Հենց ինքն էլ սարքել ա:
- Հանան... Էդ ինչքան ա սամթին:
- Մեր ինչը չի սամթին:
- Էդ էլ ես ճիշտ: Ը, ը, ը...
- Այ տա՛, ինչ ես սսնահար գալի, մտքինդ ասա:
- Վարանցովկա բազարի օր ա:
- Հլա չե՞ն արգելել ձերոնք:
- Արի նեղություն քաշի, գնանք ինձ համար վերջը մի կով ջուկի, առնեմ: Երեխեքը կոտորվում են: Քո երեսից...
- Այ տղա, դեռ նեղացա՞ծ ես: Վայ քո տունը շինվի, Ուհաննես, համա թե հիշաչարն ես եղել, հա: Անպետք բան ես, էլի:
- Հլա ես եմ անպետքը: Դու հլա հիշի արածդ:
- Գնանք, այ տա, բա ես քո խաթըրը կկոտրեմ: Զուկելու եմ, դարդ չանես, լավը, ամենալավը, բազարի աչքը հանելու ենք ես ու դու: Գիտես, չէ՞, ձեռիցս գալիս ա:
- Ես էլ էդ եմ ասում: Միայն թե հերվա նման չանես:
- Հի՛, հի՛, հի՛... Ինչ եմ արել որ, դանդալո՞շ, մի ասա տեսնեմ:
- Տեսար ջուկածդ անասունը շատ ա լավը, ինչ փոթ ասես կպցիր, փնովեցիր, ինձ քոռուփոշման արիր՝ թե սա քեզ կովություն չի

անի: Թխորեցիր ինձ, ուղարկեցիր տուն, հետկրնկի գնացիր առար: Մի շան հալի փող էի հավաքել, պռատվեց գնաց, քոռուփուչ եղավ: Հիմի...

- Պահ. ուրեմն գլխի ես: Էդքան բանը ո՞նց ես հասկացել, դանդաղամիտ:

- Հրեն անասունը գոմումդ կապած, ի՞նչ ես տապկնոցի խաղում: Ճիշտ են ասում, էլի...

- Ի՞նչ են ասում:

- Ասում են՝ սատանա մարդ ես. ճիշտ են ասում: Էդ կովը, ասում են, հրեն երեսուն լիտր կաթ ա տալի, օրական, իսկ իմ երեխեքը հրեն ... Հրեն կա-կա-կաթի կարոտ...

- Ուհաննես, արա, քեզ պահի, շաշ հո չե՞ս, քեզ զսպի, տղամարդու լացը ո՞րն ա... Մի բան հարցնեմ՝ էդ ինչիցն ա, որ ձեր աչքը միշտ ուրիշի ապրանքի վրա ա: Կամ էս գոմում ե՞րբ ա անպետք անասուն կապվել, արա:

- Ձեր գոմն ա, դուք գիտեք:

- Գոմիցն ա, քո խելքով: Երեսուն լիտր կթվում ա, որովհետև իմ ձեռին ա: Հի՛, հի՛, հի՛ ... Բա ի՞նչ անեի, ի՞նչ կիրամայեիր: Քեզ տայի: Դու էս անասունի հարզը գիտես: Խանում կով ա, հո ձեր կոլխոզի սատկածներից չի: Քո ձեռին ի՞նչ էր դառնալու, անբաշար, փչացնելու էիր, սարքելու էիր, է՛ծ: Բա ես խիղճ չունեմ:

- Դու՛ էլ ես խղճից խոսում:

- Դե՛, դե՛, դե՛, քեզ թոփ արա, նեղանալ չլինի, թե չէ... Քո տեղն էլ լավ գիտեմ, քո կնկա գինն էլ: Ասա՞մ ականջիդ գինդ արա՝ կովն իմ ձեռին ա կով, էս ռանդեն իմ ձեռին ա ռանդա, էն օղորմածիկ մեր կնիկը իմ ձեռին էր կնիկ: Գլխիդ մատաղ, հասկացա՞ր: Մի օր եկա տեսա կովը կթած չի: Ալարել ա, ուրեմն: Այ կնիկ... Թե՛ օրը ցերեկով կով կթելս ո՞րն ա: Էն ա երկու ժում եմ կթելու՝ առավոտ, իրիկուն:

Ասում եմ՝ բա էս որ բառաչելով քեզ ա կանչում, ականջներդ բամբակ ա խրա՞ծ: Էն որ կուրծը լցվել տրաքում ա, աչքերդ քոռացել են...

Ալարել ա... Գիտե՞ս ինչ արի:

- Գժատամար մարդ ես, արած կլինես:

- Եղանի կոթը ձեռիս կոտրվեց...
 - Վայրենի: Օղորմածիկը շատ էլ լավն էր, եթե ուզում ես իմանաս՝ դու նրան իսկի էլ արժանի չէիր:
 - Լեզուդ կոխի քամակդ, թե չէ... Լավն էր... Լավն ու վատը ես գիտեմ: Լավը թռավ ձեռիցս, գնաց, չհասկացանք, չպահեցինք, կորցրինք...
 - Էդ ի՞նչ ես խոսում...
 - Հեչ... Ալարելուց իշին քեռի եք ասում, սոված շներ: Դե, առավոտ ծեգին արյունս մի պղտորի, գիտես չէ՞...
 - Հիմի էդ ինչի՞ ես քեզ ու քեզ դիվոտում: Ի՞նչ ասինք, որ: Աչքերդ էլ չոում ես, միթոմ քեզանից վախեցող կա: Ի՞նչ արել ես՝ արել ես, դու ու քո աստվածը:
 - Աստծո անունը քիչ տուր պիղծ շուրթերովդ, կոմունիստ շան տղա:
 - Լավ կլինի, ես էլ քեզ ասեմ՝ դաշնակ շուն: Կարծում ես՝ չգիտեմ:
 - Ի՞նչ գիտես, այ շա՛շ:
 - Էն, որ հացատանդ պատի մեջ ես պահել ձեր դաշնակցական բջիջի ցուցակն էլ, արձանագրություններն էլ, ու...
 - Հիմար: Որ ասել են՝ հիմար, էն ա դու ես: Էդ տեսակ բան չկա:
 - Չկա՞ չկա: Հիմի գնում ենք:
 - Որպես պատիժ, էսօրվա գինին դու ես առնելու:
 - Կառնեմ, համա...
 - Նոր շինած անալի պանիր ունեմ, պանիրն ինձանից: Հը՞...
- Դժվարանում ես:
- Շուլավերի գինի:
 - Հա:
 - Կարմիր:
 - Թող լինի՝ կարմիր:
 - Մի՞ շիշ:
 - Չէ, մի չեթֆեր:
 - Կառնեմ, բայց...
 - Դե, ուրեմն գնացինք: Դու՝ շաշ, կնիկդ՝ փնթի, ալարկոտ, հենց գիտեք անասունը հերվա թրիքը մեջքին չորացած ձեզ կա՞թ ա տալու: Օրն երկու անգամ թիմհարում եմ, քեզ մատաղ:

- Հը:
- Չոռ:
- Տո չոռը փորոդ մտնի, քեզ ուտի, բա որ խաբել ես:
- Աչքդ էլ հանել եմ: Անասունը մեղք կլիներ ընկներ քո ձեռը: Եգոր պապիս հիշում ես:
- Զրից ես անում: Մոսո, խնդրանքս էն ա, որ...
- Հայ-հայ, Եգոր պապ՝ ոտը գերեզման, ձեռը՝ բան: Մեկ էլ կծնվի: Սովորել եմ է, սովորել, շնորհք եմ ունեցել, կոլխոզի բատրակ:
- Նրանք ուրիշ էին:
- Ես էլ եմ ուրիշ:
- Էսօր կերևա:
- Եգորը գիտեմ ոնց էր. անասունին աչքով տնտղում էր ու՝ էսքան տարեկան ա, քաշն էսքան ա, չորրորդ ծինն ա, էսքան կաթ կտա, որ մարդավարի պահես՝ ավել էլ կտա: Էն ձին երկու ատամը գցած ա, էն ոչխարի թոքը փչացած ա. գեղմնաբեր ա, էն հարսը տղա ա բերելու... Թե չէ ձեր գիտությունը, ձեր ամերիկաները... Նրա համալսարանը հինգ հազար տարեկան էր: Մենք հինգ հազար տարի Լոռում ապրում ենք, այսինքն՝ Նոյ նահապետից սկսած: Հասկացա՞ր, իշի ականջում քնած Ուհաննես, աշխարհում տես ինչեր են եղել, ինչ մարդիկ են եղել: Հլա ասա՝ Առաքլանց տոհմ, ցեղ: Այլուն-փայլուն էին, շողշողում էին Լոռում:
- Հերդ դաշնակ էր:
- Ես էլ եմ դաշնակ, գնա մատնի:
- Մատնելու եմ:
- Լավ էլ անելու ես, էդ էլ ձեր ցեղին ա սազական:
- Լավ, ձեզ էլ գիտենք, էդքան էլ մի տրաքտրաքի մեջդ: Հորոխադրդ տղա Անուշավանին հիշի...
- Հիշեցի: Հետո՞:
- Տասը տարի բանտերում ես եմ նստել:
- Տասը չի՝ երկու:
- Թող լինի երկու, բայց տասի էր հասնում:
- Ինչի՞ համար:
- Մոսո, արի հին դարմանը քամուն չտանք, թե չէ...

- Հա, հին դարմանից չխոսենք: Հա: Բայց կաց, նստի հալա: Էդ ինչ ես ասում: Մտածում ես, թե հենց էնպես դու ես տալիս:

- Պահ, պահ, պահ... Առաքլանք... Բուշնիկները չգային, դուք մարդ կուտեիք, աշխարհը ձեր բռի մեջ էր: Բուշնիկն էր, որ ձեզ կզացրեց: Լավ էլ արավ, դաժան եք ու անխիղճ: Ես մեղավոր չեմ, ժողովուրդն ա ասում:

- Ինչի, էդ ում հավին ենք քշա ասել, ում հացն ենք կտրել:

- Հենց քեզանից էլ են վախենում, դե գնա...

- Կան: Էդ հեջ, դատարկ խոսքեր են: Ասում ես՝ Անուշավան: Մի հարց տամ քեզ, խելոք: Անուշավանի աղջիկ երեխեն ո՞ր ա:

- Իրանց տանը:

- Հասած աղջիկ ա, ինչի՞ չի մարդու գնում:

- Եսիմ... Ասում են՝ վերնատունը մի քիչ խախտված ա... Դե, ո՞վ կտանի:

- Խախտված ա... Ինչի՞ց հետո ա խախտվել:

- Այ տա՛, դե հիմի պատերազմ էր. խառը ժամանակներ...

- Ո՞նց: Ուրեմն եթե մարդը պատերազմում ա, դու էստեղ բռնես կնկանը շինես...

- Մոտո, դե հիմի ո՞վ ա ասում, որ...

- Եթե հերը գլխին չի, երեխուն բռնաբարես... Անուշավանը... Անուշավանի չարը տանեմ, արևին մեռնեմ, հազար պատիվ նրան:

- Մարդ սպանելու համար, Մոտո:

- Երեխա բռնաբարողը մարդ չի:

- Վերջը օրենք կա, բան կա, թե՛ ձեզ համար չեն գրված էդ օրենքները:

- Խի դուք օրենք էլ ունե՞ք ձեր պետությունում... Համ էլ բաներ կան, որ թղթի օրենքից դուրս են: Օրինակ՝ պատվի օրենք կա: Դուք մոռացել եք, մենք՝ չէ: Հա, հա, պատվի, վրեժի, հարգանքի, հարևանության... Հարևանության օրենք: Մորդ հարցրու՝ կասի... Օրենք... Ձեր կաշառակեր դատավորով... Տղամարդկության օրենք էլ կա, ունե՞ք գրած:

- Խաբելն էլ ա տղամարդկություն:

- Ի՞նչ խաբել:

- Էն կովը, որ...
 - Ի-ի-իհ... Ում հետ եմ գլուխ դնում:
 - Խաբելը լավ չի, Մոսո, քու հերն ու պապը խաբող չէին:
 - Նրանց աշխարհը չէր խաբող: Ձեր էս նանը շուռ տվածում.
- ձեր էս սարքածում էսքան էլ որ կամ, մնացել եմ, շնորհակալ կացեք: Խաբել... Չխաբեմ, ինչ անեմ, արա... Ձեզ ո՛վ է թույլ տվել, որ երկու կով եք պահում:
- Այ ընկեր, տասը չի, քսանը չի...
 - Օրենքից դուրս ա, հանձնեք պետությանը, ապա թե ոչ...
 - Առեք, լափեք: Հիմի դու իմ հավատարիմ ընկերը համարվող պարտիական, գնա ասա՝ ընկեր Ստալին, Մովսես Առաքելյանն ինձ ուղարկել ա, հարցնում ա՝ էդ ինչ օրենք ես հանել, շան որդի կյաժ: Որ մեկի տեղակ Մոսոն երկու անասուն պահի, աչքդ դուրս կգա՛: Հեղափոխությունդ նայ-նայ կլինի՛:
 - Պապանձվի, այ տա, չի կարելի...
 - Չի կարելի, չի կարելի: Հետ, հետ, հետ... Ժողովրդի դնչին էնքան սովիք, առաջ գնալը մտահան արեց, էնքան խաբեցիք՝ շաշվեց:
 - Էս ծորերում քանի՞ խոզ ես պահում, կուլակ:
 - Չուզողի աչքն էլ հանում եմ: Գիշեր-ցերեկ եմ անում, քրտինք եմ թափում, երեխա եմ մեծացնում: Հազար...
 - Էդ էլ ասեմ ընկեր Ստալինին:
 - Ասա՛: Հլա ավելացրու, ասա՝ քեզ հավատարիմ քո Ուհաննեսն ու նրա նմանները սովոր են, դարմանի մեջ էլ կքնեն, իսկ Մոսոն՝ ոչ: Ուհաննեսի լալաունները, ասա, խսիրի տակ էլ կքնեն, իսկ Մոսոյինը...
 - Սիբիր քշելու ինչ ապրանք ես... Բախտդ բերել ա, որ ես եմ:
 - Դե, ռադո քաշի էստեղից, քեզանից վախեցող չկա: Կասեմ՝ դու ես փնովել սովետական իշխանությունը, մինչև հակառակն ապացուցես՝ կաշիդ կքերթեն: Դե, կորի ասի...
 - Բա մեր պայմանը:
 - Ինչ պայման:
 - Բազար գնալու:
 - Հա, վեր կաց գնանք քեզ համար մի քոսոտ անասուն առնենք: Ձեզ նման քոսոտ:

- Գնալը լավ ես ասում, բայց, ախր...
- Ինչ ես ճմլկոտում, խոսամ:
- Ախր, մեր կնիկը...
- Ձեր կնիկն՝ ինչ:
- Տալ տեմ աչքը հանեմ:
- Հը:
- Գլխի փողից ծախսել ա:
- Բա գինի:
- Գինու բաժինը պահել եմ:
- Կովի բաժինը պահեիր:
- Նեղն եմ, դուռդ եմ եկել, չմերժես: Որ չմերժես՝ նոր կհավատամ,

որ հորդ տղեն ես:

- Մանթաշովն եմ, իմ դուռն ա եկել...
- Մերս հրեն մղկոտում ա քորփեքի համար:
- Մերդ... Մերդ հլա կամ, արա:
- Լեզուդ չորանա, Մոսո, մեղա քեզ, Տեր Աստված:
- Մերդ գիտի, որ ինձ մոտ ես եկել:
- Բա ես նրանից թաքուն բան ունեմ: Ինչի՞ որ:
- Հե՛ջ: Ուրի՞շ:
- Ուրիշ, էնա քանի կանք՝ իրար պարտք ենք:
- Ամոթ չլինի հարցնելը, ես ձեզ էդ ինչ եմ պարտք:
- Խոսք ա՝ ասում եմ:
- Մերդ ղնց ա:
- Լավ ա: Էդ ինչի՞ ես էդպես խոժոռվում:
- Հի՛, հի՛, հի՛ ... Արա, դու որ չլինեիր, ես ղնց էի ապրելու, առանց քեզ ինչ էի անելու, այ շաշ:
- Շաշը, էնա, դու ես:

Կարմիր անկոյնիկ... Իմ անունից հատուկ բարևիր մորդ: Մայրիկիդ, մամայիդ: Ասա՝ Առաքլանց Եզորի թոռ Մոսոն ՔԱՐԻ ԳԼԽԻՅ խիստ բարևում ա քեզ, ասա՝ երկարատև լինես, թոռներովդ խնդաս...

- Մի բան էլա հասկանում չեմ:
- Որովհետև անբախտ ես: Արա, չքավորի տղա, ինչքան դեն ընկած մարդ կար, սրանք պաշտոն տվին, քեզ ինչի՞ չեն տալիս: Մի բան

էլ մենք կօգտվեինք: Պահ, պահ, պահ, հլա մի տեսեք էն ո՛վ ա, էն սև «Վոլգայով» էկողը: Հիմնարկի պետ է, ընկեր Հովհաննեսը... Ձրի մեքենա, ձրի կերուխում, ձրի հարգանք, ձրի... Ձրիակերներ: Լավ, ինչ որ ա, ոտնափոխ արա, առևտուրդ գնանք անենք: Ես քո կովն առնեմ, դու իմ գինին...

Ուհաննեսն ինչի՞ չի վեր բարձրանում, էն ո՛ւմ հետ ա խոսքի բռնվել, կֆայմի՞ շանը մի բան տա, մինչև չասես՝ չէ: Թե՛ տվել ա...

Եկավ շարմաղ օձը խշշալով փաթաթվեց ոտքերիս:

- Դու պառկի, պառկի, բան եմ ասելու:- Սիրուն գլուխը երկարեց դեպի ինձ: Աչքը մեխել ա աչքերիս, ու չեմ հասկանում ժպտում ա, թե ինչ... Ինքը սիրուն ու սիրուն, երկնքից նվազ՝ տխրոր-տխուր...

- Հինգ հատ ծիրանի կորիզ ունես, հինգն էլ գողացել եմ... Առ քեզ քո փուչ կորիզները...- Ատամի տակին ջարդում ա ու թքում երեսիս, ու թքում երեսիս...

- Դսնավուր շորդ հագի, վեր կաց պարենք...

- Չէ, ասի, կարո՞ղ չեմ:

Աչքով արեց, մեն մենակ սկսեց պարելը, նազանքով-հեզանքով, հմայելով: Հրաշք տեսիլք... Ու մեկ էլ չարանում ա.

- Մեղավորին ինչի՞ մենակ թողիր... Մեղք գործածին ինչի՞ տիրություն չարիր... Քո բաժին մեղքը քեզնից էլ պարտակեցիր... Խնձորը կծեցիր, կուլ տվիր՝ բկիդ չմնաց:

- Մնաց, ասում եմ, մնաց, մինչև հիմա ինձ խեղդում ա...

- Բայց քաղցր էր, համով էր, շաքար էր՝ ընկավ շան բերան:

Իմ բաժին Աստված, էս ի՞նչ երազներ են, էս ի՞նչ տանջանք ա... Իմ էս ցավն ինձ հերիք չի... Պառավեցինք՝ չարծանք, մի ոտս էնտեղ ա՝ չարծանք...

Ասում ես՝ Անուշավա՛ն... Հոգին լույս դառնա իմ ախպոր... Ամեն ինչ ճիշտ էր, ամեն ինչ: Միամիտ Ուհաննես, դու կեսը գիտես, կեսի կեսը...

Անուշավանս եկավ պատերազմը վերջացած: Եկավ... Հեյ, վախ... Բերին, երկու ռուս կնիկ, հոսպիտալի քույրեր, հանձնեցին իր ընտանիքին ու էգսի օրը հետ գնացին: Միոտանի, միձեռանի Անուշավանս, երեք երեխու տեր, մեծիկը տասը տասներկու տարեկան սիրունիկ Շաղիկը: Հորը չճանաչեց: Չճանաչելը ոչինչ՝ վախեցավ.

- Հայրիկդ ա, բալիկ ջան, քո պապան, վախիլ մի, գնա մոտիկ...-
Հորդորում, համոզում էր մայրը, դա էլ էդտեղ գետինը մտնի, թե մայր
է: Չէ, երեխեն խցկվում էր մի պուճախ ու ձեռքերի ավերով երեսը
փակում: Համրացել էր ու շաղվել, հուշտ էր լինում հորից, մանավանդ
օտար տղամարդկանցից: Էդպես էլ մնաց... Տրորած սարի ծաղիկ,
սիրուն ու սիրուն կյանք չտեսած, կյանքից վախեցած, մինչև էսօր էլ...

Ուհաննես, ասում ես՝ հիշում ես: Բա ոնց, Իշակցոնց բուղեն աչքիս
առաջ ա, էն, որ կոիվ չգնաց, որ շրջկոոպի նախագահ էր, որ պիտի
ֆրոնտի պարենն ապահովեր, էն, որ շրջանում էլ ջահել կնիկ չմնաց,
սրա ձեռի տակովն անցան, էն, որ վերջում էլ առաջ քաշեցին տարան
շրջկոմի քարտուղար, էն, որ թալանեց ու լափեց, լափեց ու թալանեց
ու չկշտացավ, ու չհագեցավ ոչ մի բանից: Լավ էլ միտս ա...

Անուշավանս մի ոտի կեսը պրոթեզ, աջ ձեռի տեղն էլ բլուզի կախ
ընկած դատարկ թևքը, գիշերով եկավ պատուհանս թխկացրեց.

- Մովսես, դուրս արի:

Ափալթափալն ընկա, շորս վրես գցեցի, դուրս եկա.

- Անուշավան... էս կես գիշերին...

- Սուս,- ասավ,- գնանք գոմը:

Գոմի ճրագը վառեցի, խոտահակը հարմարացրի, նստացրի
Անուշավանիս: Մի ցավոտ տնքաց, մտածեցի՝ պրոթեզը ցավ տվեց,
բայց չէ՝ մի ուրիշ տնքոց էր: Աչքերը երեսին չռվել, վառվում էին
արնակալած:

- Հը, Անուշավան ջան...

- Խմելու բան ունե՞ս:

- Լավ գինի ունեմ:

- Չէ, արանդ:

- Ունեմ,- ասի,- բայց իմ քաշածն ա, թրնդ ա:

- Իսկականն ա,- խոսքս հատեց ախպերս: Հետո՝ ասավ.- Բաժա-

կը լիքը ցրու:- Քաշեց գլուխը:

- Հիմի լսի... Երեխուն փչացրել են, Մոսո:

- Խնչ իմացար:

- Կնկանս բկից բռնեցի, ասի՝ կսպանեմ, թե չասես:

- Ո՞վ ա:

- Հարևանը: Գնացել ա դաշտ կարտոփի բուզը տալու, սա մտել ա մեր տուն... Հետո կնկանս ահ ա տվել: Ձեն հանես, ասել ա, սիբիրներում կփտացնեն քեզ էլ, լակոտներիդ էլ, մարդդ էնա խրամատներում փտել ա, անտեր կնիկ ես, լեզուդ կոխի քամակդ... Մի հատ էլ լցրու: Դու էլ խմի:

- Խմեմ, Անուշավան ջան... Այ տա, էս ինչ ասիր...

- Հիմի տես. էնա ես էլ ոչ մի բանի պիտանի չեմ, իմ կյանքը ոչ ինձ ա պետք, ոչ էլ երեխեքիս, բայց պատիվս պահանջում ա...

- Կաց, խելոք չես խոսում, պատիվը հասկանում եմ. համա էն երկու տղա երեխուն հեր ա պետք:

- Մոտ, կոնդացած զադ եմ, ինձ մի ատրճանակից բանից պետք ա:

- Հասկացա:

- Բուդին պիտի վերացնեմ:

- Ատրճանակի բանը խեր ա, ունենք, բայց դա ուրիշ հոդված ա, լրացուցիչ: Մտածենք:

- Էդ անասնակերպին ուրիշ ձևով կարող չեմ տապալել: Հասկանում ես:

- Էնպես անենք մաքուր դուրս գանք:

- Չէ, չեմ ուզում մաքուր դուրս գամ, դրա ցեղը պիտի իմանա, որ ես եմ արել, վրեժս առել եմ:

- Երեխեք ունի շան ծիծ կերածը:

- Ես էլ ունեի: Էն էլ ինչ երեխա...

- Անպատճառ ուզում ես իմանամ, որ դու ես:

- Հա՛:

- Ուրիշ կերպ չի՞ լինի:

- Չէ՛:

- Լավ,- ասի,- Անուշավան, թող քո կամքը լինի:- Վճիռը կայացրած լուսադեմին բաժանվեցինք:

Ծանր էր, շատ ծանր որոշում, բայց դե Անուշավանի դրույթունն ավելի ծանր էր:

Մոտ,- ասավ վերջում,- դու իմ ախպերն ես, իմ արյունը, ուզում եմ կասկած չունենաս, մենք ճիշտ ենք, մեր պապերը վկա: Իշխանութ-

յունն իրանցն ա, բայց երկրի պատասխանատուն մենք ենք, մեր կարգը պիտի հաստատենք: Վրեժխնդրությունն իր հերթին: Չարը պիտի պատժվի... Ես, ես, ախպեր ջան, ես...

Բարակ, սառը անձրև: Աշնանադեմ էր: Էդ շան որդու տան առաջ հաստաբուն մի բարդի կա, կպել եմ դրա բնին, անշնչացել: Անուշավանը հակառակ մայթին մի ուրիշ ծառի տակ...

Շատ երկար սպասեցինք: Ուտնաձայնը լսվեց... Ամեն շաբաթ օր թռչնաբուժականի Սեթոյի տանը շրջանիս մեծավորները գիշերային հավաք են անում, կերուխում... Հա, մոտենում ա քեֆը տնգոգ, երգ ա դնդնում: Արի, ասում եմ մտքումս, արի, որձ շուն, միշտ էլ գալիս ես: Մի քանի քայլի վրա շարժվեցի, մթության մեջ բուսնեցի առաջին: Լավվեց, լլկվեց էդ հսկա մարմնով սկսեց դողդողալ:

Էդպես...

Անուշավանի տան սեղանադանակը... Մինչև կոթը խրվեց: Զվալի նման փափուկ իջավ գետնին:

- Ի- ինչի համ-մար...

- Էն աշխարհում քեզ կասեն...

Անուշավանը հեկալով մոտեցավ:

- Արա,- ասացի,- մեկ էլ եմ ասում, ձեռ քաշի, գնա տուն:

- Շուռ տուր դանակը քաշեմ,- շնչաց ախպերս:

Շուռ տվի: Աչքերը դեռ բաց էին, սարսափ ու զարմանքով նայում էր Անուշավանին:

- Գնա, ախպեր, քո անելիքը պրծավ, մնացածը ես գիտեմ:

Արնոտ դանակը ձեռին գնաց միլիցիա՝ հանձնվելու: Էդպես էինք պայմանավորվել...

ԿԱՐՈ

Օրը կես եղավ, տաքացավ, շոգեց: Երևանյան տոթը համարյա դարձել է շոշափելի, ծանր ու կաշուն, տերև չի շարժվում, ճտճտան օդը ծույլ բլթբլթոցով նստել է քաղաքի վրա. թվում է՝ անվերջանալի, թվում է՝ բիբլիական հավիտենությունից սկսված: Ո՞րն է էս Հայաստան երկրի առեղծվածը, ի՞նչ քարի տակ են պահում իրենց խորհուրդը, աշխարհից ի՞նչ են թաքցնում հայերը...

Ուղեղում գիգգագ փայլատակեց կայծակը. Մոսոն մեռնում է:
Հասնեմ, հասնեմ...

Ինչքան պիտի ալարկոտ չլինես, որ էս շոգին տեղիցդ շարժվես.
ով հավես ունի:

Հանկարծ Մոսոյին խղճաց. լավ չապրեց հայրս, խորդութորդ:
Բայց գուցե սխալ եմ... Ինչքան քիչ բան գիտեմ ես նրա մասին:

«Մոսո-ո-հն, սատանա, խորամանկ մարդ ա»: Իսկ Մոսոն աշ-
խատավոր, քրտինք թափող: Նախանձում են, որ իրենց նման խեղճ չէ:

«Մո-սո-հն. անհոգի, քար մարդ ա»:

Կոշտ ու հաստ եղունգներով Մոսոն քորում է իրենց Լուսիկ կովի
վզատակը: Կովը վիզը երկարացնում, բավականությունից մզմզում է:
Երեխու պես ուրախանում էր Մոսոն, հալվում, հա, Լուսիկ ջան, հա,
սիրունս, ըհ, ըհ, ըհ...

Ծանոթ դեմքեր հայտնվեցին, երկուսին անունով էլ գիտեր՝
Սամվել, Ժիրիկ: Կոմսոմոլներում էին քարշ գալիս մի ժամանակ:

Գորշություն: Դժվար թե բանի հասած լինեն: Այսինքն՝ կարգին
չեմ ճանաչում, ինձնից շատ են ջահել: Քանի տարի է՝ ապրում եմ էս
քաղաքում, բայց շատ քիչ մարդ եմ ճանաչում:

ձեռքով բարևեցին, Ժիրիկի ափը քրտնքոտ էր: Ասա ինչո՞ւ ես
պարզում էդ ձեռքդ: Ձգվեց, մատները սեղանի տակ թաքուն սրբեց
սեփական շալվարով, անկիրթ անասուն:

Ռոգիկը սրանց պատմիրած սուրճը բերեց: Լվացքաշորի պես
աթոռների վրա կախ ընկան, փովեցին, չովեցին անհոգ: Ռոգիկի
հասցեին մի քանի գռեհկություն դուրս տվին, անհամ ծիծաղեցին:
Սամվել կոչվածը, ինքը կարճ, ձեռքերն ավելի կարճ, պեպենոտ
դեմքը՝ ճագար-աղվեսային խառնուրդ, քաղաքական անեկդոտներ
պատմեց, հին ու անհամ:

- Ամերիկացին հանդիպում է ռուսին: Մեր երկրում ազատություն է,
ես կարող եմ կանգնել մեր գլխավոր հրապարակում ու գոռալ՝ կորչի
մեր արեգիդենտը:

- Պահ,- պատասխանում է ռուսը,- ես էլ կարող եմ կանգնել Կար-
միր հրապարակում ու գոռալ՝ կորչի ձեր արեգիդենտը:

Հա՛, հա՛, հա՛, հի՛, հի՛, հի՛ ... Քաղաքի անբան տղերք:

Հենց էս պահին մի աշխատավոր խփեց սրանց կոշիկի վերջին մեխը, մի կին կռացավ ռեհանի մարգի վրա քաղիան անելու, հետո պիտի բադրջան ջրի. խորովածի հետ սրանք բադրջան սիրում են...

Անբաններ... Պաշտոն փախցնողներ... Սրանք կհասնեն.

«Ուր դիպավ քարին, նստեց՝ գահին»: Կխցկվեն, կտիրանան, հարմար ալիք լինի՝ կհեծնեն...

- Գնանք մեզ հետ Հրազդանի կիրճ, հով կլինի, իսկը գինի խմելու օր է, մեզ համար մանրից կքաշենք:

Գայթակղիչ էր. տատանվեց ու մերժեց: Մի կարգին չեն էլ համառում, ան-բան-ներ...

Գինին չէ, բայց օղին կլցներ ներսը, թոքերը կվառեր, միտքը կթե-
ժանար, ալկոհոլից խանձված խոսքերը կպեծպեծվեին սեղանի վրա, հետո ո՛չ ինքը կհիշեր, ո՛չ մասնակիցները, որովհետև սեղանի վրա էլ մարում են հարբած զրույցները: Հաջորդ օրը հիշողությանդ մեջ մնացած են լինում կեղտոտ ափսեսները, «Ջերմուկի» կափարիչների մեջ ճգմած ծխախոտի կոթուկները. գարշելի բան, տգեղություն:

Հա, բայց կարողանում ես և լուռ մնալ. հենց էդ է, որ կա, սրանք դուրս կտան, դու կլսես:

Չէ, ոնց էլ լինի կամ մի հիմար բան կանես, կամ մի հիմարություն ինքդ դուրս կտաս:

Հիմարանալու համար ենք խմում:

Քեզ ուրիշ ի՞նչ է մնում, լակել հիմարանալու համար, պրճոկվելով անջատվել իրականությունից:

Ընդհակառակն էլ է լինում, պատահել է՝ հարբած մերկացել է, անկեղծացել, փսլնքոտվել:

Սրտաբաց, սրտաբաց զրույցներ:

Բայց սրանք ո՞վ են, որ...

Հարբած մարդ՝ խայտառակ մարդ, հարբած Կարո, անկեղծ Կարո, թույլիկ տղա, ո՞ր հարկից ես քեզ գցելու... Թու-լա- մո՞րթ:

Հետո երկու օր տանջվում ես. ես ինձ ներեմ, ես ինձ արդարաց-
նեմ, ես ինձ փրկեմ... Փրկությունը դարձյալ խմելն է:

Կամ...

Ի՞նչ՝ կամ:

Հիշում ես...

Հիշում եմ, հետո...

Երկու անգամ շտապօգնություն եկավ: Ալկոհոլային թունավորում:
Խայտառակ:

Ես մեղք չունեմ:

Էդպես էլ տղամարդ չդարձար:

Տղամարդկությունը քո չխմելն է:

Կամ...

Վաղուց էր, վաղուց, ուսանողական տարիներին: Ձմեռային արձակուրդներին գնացել էր տուն, ընկերներով խմեցին, քեֆ արին, շատ լավ էր: Հետո:

Հետո համարյա չորեքթաթ հասավ տուն: Խիստ ձմեռ էր, ձյունառատ, Մոսկոն թին ձեռքին բակը մաքրում էր, ձյունը դիզում էր ծառերի տակ: Ինքն ընկերոջ վզից կախված կռիվ էր տալիս դրսի աստիճանների հետ:

- Թո՛ղ, մենակս եմ բարձրանալու, թո՛ղ, բա՛ց թող ասում եմ, ես՝ ես լինեմ ու չկարողանամ...

Կանգ առավ Մոսկոն, արձանացավ, տերևաթափ, տկլոր, սառը ձյուղերի արանքներից հայացքը գամել է իրեն: Հետաքրքրասեր է, քննախույզ է, հետախույզ է: Ինքը հարբած մեջքով էլ է զգում նրա ծակող հայացքը:

Ասա՝ գործիդ կաց, այ մարդ, ինչ ես պլշկվել, էս մի բանն էլ մի նկատի, մի տես:

- Մովսես քեռի ջան, տղա եմ ասել, է, տղա, գրագուվ մի շիշ կոն-յակը խմեց, միանգամից, հենց շշից: Ինձ մի աչքով եք նայում, ասաց, ես Առաքլանց Մովսեսի տղան եմ, ասաց...

Մոսկոն լսեց ուշադիր, քմծիծաղեց ու շուռ եկավ իր բանին: Բայց Մոսկոն քմծիծաղում է: Մոսկոն սպանում է:

Մայրը, վայ-վույ անելով, օգնության հասավ, ընկերոջ հետ քաշքշելով՝ շորերը մի կերպ հանեցին, կոխեցին անկողին, դեռ դիմադրում էր՝ ձենը գլուխը զգած:

Ինչ էի ասում: Կարևոր չէ, փալա՛ս:

Մինչև հաջորդ առավոտ քնած, թե անգիտակից վեր ընկած էր

անկողնում: Խոխոացնելով աչքերը բացեց, վերհիշեց երեկվա կե-
րուխումը, տխմար գրագը:

Էլի՛ չափո՛ կորցրիր, թեթևամիտ, ինչ ես քեզ երևակայում...

Որոշեց տեղից պոկվել ու չկարողացավ, նույնիսկ կողքի շուռ գալ
չհաջողվեց: Խայտառակ շան տղա:

Ոչ մի հարբած, պարզապես թունավորվել եմ:

Արդարացրու քեզ:

Գըմփ, գըմփ, գըմփ... Էս ինչ է, ո՛վ է... Կոպերը մի քիչ բացեց:
Մոտոն լոք-լոք չափում է սենյակը: Իսկույն փակեց աչքերը, թող կար-
ծի, թե դեռ քնած եմ:

Դրըմփ, դրըմփ, դրըմփ... Մեկ, երկու, երեք, չորս... Գանգիս մեջ է
արծագանքում, ցավում է... Ուղեղս... Էդ աղմուկից... Յոթ, վեց, հինգ,
չորս, երեք, երկու, մեկ... Զպրծմի՛ր սենյակաչափությունդ:

Որսի դուրս եկած՝ հովազ՝ համբերատար, համառ: Առիթը բաց
չի թողնի՝ Մոտոն սպանիչ խոսքը կասի: Սրան մի գեղեցիկ հեքիաթ
պատմի՝ կլսի, կլսի ու հանկարծ կասի՝ աչքերդ ճպոռոտ են, գնա
վլացվի: Այսինքն, թե... Ուզում ես՝ սպասելով մեռիր...

Տնքաց, խրթխրթաց փակ աչքերով, տանջահար շուռումուռ եկավ,
գուցե խղճահարվի, թողնի գնա իմ թուլության հավիտենական վկա Մոտոն:

Դրըմփ, դրըմփ, դրըմփ...

Գաբրիել հրեշտամկն ես, այ մարդ, եկել ես հոգիս տանեմ: Ձեռքերդ
վեր, Կարապետ, ձեռքերդ վեր, հանձնվիր:

- Մոտո, մի բաժակ ջուր կտամ,- շուրթերը ծամծմելով խոսեց:-
Տղամարդու եմ դիմում, տղամարդավարի, գուցե հասկանա վիճակս,
կարեկցի, գթա: Խմոր մարդ է վերջապես: Հը՛:

- Ջուրն ինչ ես անում, թան խմի:- Մեղմ ու իսկապես կարեկցանքի
երանգով ասաց Մոտոն:

Գնաց թան բերեց (աշխարհը շո՛ւռ է գալիս): Համարյա լիտրանոց
մի պուտուկ ունեին, դրանով մեկ: Ինքը խմեց, շնորհակալական
ժպիտով, ներողամտություն հայցող, չէ՛ քծնանքով, չէ՛ ծեծված շան
նման տակնահան նայեց հորը:

- Մոտո, սառն էր:- Իբր դժգոհեց, իբր ուզեց ասել՝ էս ցրտին էս
սառը բանը տալիս ես, որ ինչ... Որ հիվանդանամ:

- Թանը սառը կլինի:- Դարձյալ մեղմ պատասխանեց Մոսոն, մոտեցավ Եգոր պապից ժառանգություն մնացած, նրա ձեռքով սարքած պահարանին: Մինչև հիմա կա էդ պահարանը, ընկույզի փայտից գեղարվեստորեն ձևավորված, մի ամբողջ պատ էր բռնում: Մոսոն հպարտանում էր.

- Եգոր պապիս սարքածն ա:

- Օ՛, հետաքրքիր է, ինչ հնություն, ճ, բացառիկ...- հիանում էին մայրաքաղաքից եկած հյուրերը:- Օ՛, անտիկ բան է...

Ուռչում, փքվում էր հպարտությունից Մոսոն.

- Բա՛, վարպետ եմ ասել, է: Դե գնա հիմի էս տեսակ մի բան սարքի, ասեմ՝ տղամարդ ես: Ռանդած տախտակի կտորը պարզում էր ինձ, ասում էր՝ ձագ, հլա ձեռդ պահի վրեն, լսում ես, քեզ բան ա ասում...

Մոսոն կռացավ, ներքևի դարակներից ցուցադրաբար (հա՛, հա՛, ցուցադրաբար, իրեն չսազող) հանեց կոնյակի շիշը, կոշտ թաթով խփեց քամակին, խցանը դուրս շարտեց: Վերևի դարակից հանեց թեյի բաժակը, մի պահ մտածեց ու փոշմանեց, բաժակը դրեց տեղը, խնամքով դրեց, խնամքով փակեց դարակի դռնակը, խնամքով սրբեց շիի վզիկը, գլուխը հետ գցեց ու էդպես ոտքի վրա նրա պարունակությունը լցրեց կոկորդը, քամեց մինչև վերջին կաթիլը:

Անտանելի էր նայելը, զգվելի էր կոնյակի հոտը, որ իսկույն տարածվեց սենյակով մեկ, զգվելի էր տեսարանը, անմարդկային, դաժան...

Սիրտը խառնեց, ուզեց հետ տալ, անասելի ճիգերով զսպեց իրեն, միայն ոչ սրա ներկայությամբ, միայն թե սա չտեսնի: Կոնյակի հոտը... Տեր Աստված, գնա՛, գնա՛, ինչ որ արեցիր, հասկացանք, մեռնում եմ, գնա:

Մոսոն դատարկ շիշը հանգիստ դրեց սեղանի մեջտեղը: Ինչի՞ համար: Որ լավ տեսնեմ նրա դատարկությունը: Վերջապես դուրս գնաց:

Ինքը մի կերպ ոտքի ելավ, ուսերը միջանցքի աջ ու ձախ պատերին քսելով, մի կերպ հասավ զուգարան ու ործկաց. հասցրեց: Գիշերն էլի ձյուն է եկել, հիմա էլ է առատ-առատ թափվում:

Ղըրթ, ղըրթ, ղըրթ... Գետնին կպած սառույցն է քերում Մոսոն:

Անդադրում մարդ, սրա ձեռքերը պետք է մեջքին կապես, որ չաշխատի: Ասա՝ ձյուն է էլի, գարունը կգա, օրերը կտաքանան՝ ինքն իրեն կհավի, կգնա, տոննաներով ձյունն ո՞ր ես դես ու դեն անում: Գցես անմարդաբնակ մի կղզի, ավազն էս ափից էն ափը կկրի:

Ղըրթ, ղըրթ... Իմ հայրն է, ինչ մարդ է, ինչ կա հոգում, ինչ-որ առեղծված կա ներսում, թե էս խորհրդավորության տակ բազմիմաստ փչություն է, պարզունակ հոգի... Հոգին բանտել է՝ ո՛չ մտնես, ո՛չ տեսնես, սառցասարի պես մարդ: Սրա տաք օրերը ե՞րբ են գալու:

Դատարկվելուց հետո մի քիչ թեթևացել էր Կարոն, բայց և այնպես չկարողացավ ոտքի վրա մնալ, ամեն շարժումից գլուխը ցավոտ դմբում էր, ստիպված էր նորից պառկել: Երեսը դեպի պատուհանն արած լսում էր էդ ղըրթ-ղըրթը, պատկերացնում Մոսոյի լայնաթափ շարժումները, հանդարտ թափով աշխատելը... Հիացել է միշտ, նախանձել, փորձել է նմանվել, բայց որտեղից Մոսոյի անսովոր ուժը:

Ռոզիկը վաճառասեղանի հետևից որսաց Կարոյի հայացքը, բռից բուռ գցելով ցույց տվեց խոշոր, տաք կարտուղը: Ինքն էր եփել, թե՛ նոր հայտնված ընկերուհին էր բերել, որ խաղացկուն նայում էր Կարոյին ու Ռոզիկի հետ քչփչում: Ռոզիկը հասկացնում էր, որ հրավիրում է միասին նախաճաշելու: Կարոն շնորհակալությամբ ժպտաց, գլուխը բացասաբար տարուբերեց:

Հա, Մոսոն ի՞նչ էր պատմել մի անգամ. Մոսոն բա՛ն կպատմի: Հովհաննեսը՝ Մոսոյի հին ընկերը, կոճղի պես պինդ ու կարճ, ծիավորի ծուռ ոտքերով ու մազոտ, անասելի շատ մազ՝ սև, խիտ, որ բուսնում են ամեն տեղից, սկսած ականջներից, բարի, փափուկ, տաք, բնական ամեն ինչում:

Ինձ միշտ սիրել է, միշտ հարգանքով, հատկապես, երբ ընդունվեցի ինստիտուտ: Հա, ուրեմն Պավլովը, ռուսի Սլաբոդկայից, կոլխոզի նախագահն էր, հաղթանդամ մի մարդ, քայլող սար:

Հովհաննես.

- Այ տա, դա մի տիկ գինին մենակ խմում էր: Սարսափ էր, սարսափ... Մի անձրևոտ իրիկուն էս վերին խանութի մոտ ինձ ռաստ եկավ, շուվալերցու գինու խանութը գիտես: Հա, հորդ հետ էինք, էս

Պավլոսն էնքան ա խմել, երեսը դառել ա կապիկի կարմիր քամակ, տոգած բուդի նման աջուձախ փնչացնում ա: Բայց դե, էն էլ ասեմ, որ մենք էլ էինք խմած: Լավ խմած, երկուսս էլ:

- Իդի կո մնե,- մատով ինձ ա կանչում Պավլովը,- տի պոչեմու նե վ պոլե, ամ: Զա տեբյա կտո՞ սենո կոսիտ, ամ, լոդիր, դարմոյեդ էդակ-իյ:

- Պավլով, ա տի զա կոգո՞ պյանսովույեշ:- Էդ էլ հերդ ա ասում:- Լյուդի իշաչատ նա տեբյա, ա տի տուտ գուլլայեշ:

- Գովորի, գովորի, կոնտրա, յա դավնո դո տեբյա դոբիրայու... Ա տի ա նու բեգոմ նա ռաբոտու: Կնուտոմ վաս, կնուտոմ, մատ վաշու, ա տո վի արմյաշկի լենիվիյե, նեուեմիյե, նարոդ պարշիվի...

Բա, Կարո ջան, Մոսկի մատները երկաթից են շինած, գիտես չէ: Ձեռը գցեց դրա կոկորդովն ու մեխեց խանութի պատին:

- Մոյ նարոդ պարշիվի՞, տի խորոշի՞, տի բուլո՞յ նարոդ... Ա պաչեմո՞ կակոյ տո գավյոննիյ գրուզին տրիդցատ լետ վաս յե... Հը, տավարիշչ Պավլով, ձեն հանի...

Խեղճ Պավլոսն ինչ ձեն հանի, խոխոցն ընկել ա:

- Պուստի, նու պուստի, Մոխեյ, դուռակ, զադուշիշ...

Բա, Կարո ջան, լավ էր՝ Խրուշչովն եկած էր արդեն, թե չէ հորդ հում-հում կուտեին: Էն էլ ասեմ Կարոյիս, որ դրանից հետո էդ Պավլովը բրիգադիր Կամոյին կանչել էր, թե՛ դրան օր ու արև չտաս: Չտվին: Ինչքան դժվար ու կեղտոտ գործ կար՝ ինձ էին քշում, հետն էլ աշխօրից գցում: Հորդ մուռը ինձանից էին հանում, բա: Էդ էլ իմ օգուտը քո մալախոլնի հորից:

Ձյան փաթիլները՝ խոշոր, սպիտակ բամբակե աստղիկներ, ծանր ու մտածկոտ, ու ինձ էդ պահին թվում էր՝ տխուր իջնում են ցած, հերթով պառկում իրար վրա:

Մոտոն մի շիշ կոնյակը քաշեց գլուխը, աշխատում է:

Ինքը պառկած է տաքուկ անկողնում, մարմինը թույլ, հոգին դատարկված, մտքերի հետ ընկած պատուհանից նայում է դուրս: Ձյան փաթիլները հասնում են գետնին ու, կարծես դատապարտված անշարժանում: Բյուր ու բյուր փաթիլներն իրենց երկնքում ինչ են փիլիսոփայել... Հիմա գալիս են մեռնելու, իջնում են ցած հավելու:

Կմնան, կմնան, կհավեն: Մենք էլ, երևի մենք էլ իջնում ենք երկնքից, մնում, մնում... Ու նայած թե ամեն մեկիս շոգ օրը երբ կգա, որ հավենք, ներծծվենք հողի մեջ, անէանանք:

Մոտոն հենց էս պահին մեռնում է, հավում է, ու թե նրա շոգ օրը եկել է, ուրեմն՝ եկել է...

Հիշեց, այն ժամանակ անսպասելի խոր ու ցավոտ ապրումների մեջ ընկավ, որ եկել է այս աշխարհ, որ պիտի ճանապարհ անցնի, պիտի մաքառի ինչ-որ բաների համար, պիտի տանջվի, տառապի, պայքարի: Հանուն ինչի, ինչի... Փուչ, ունայնություն: Ու խղճաց ինքն իրեն՝ մեղք Կարո, խեղճ Կարո... Ուզեց լաց լինել:

Կարծեմ, լաց եղար, ընկեր Կարապետ:

Դեռ ջահել էր էն ժամանակ, դեռ շատ չէր ապրել, բայց ինչիցն էր՝ որդը տակնահան կրծում էր հոգին, ինչիցն էր՝ ամեն ապրած օրը սխալ էր թվում և թվում. էր ուրիշի կյանքն է ապրում... Չգիտեմ:

Խոփս ակոս չբացեց, ծուռումուռ խզբզեց հողը, ճանկոտորեց ու արծավ:

Հա, էն ժամանակ տաք անկողնում պառկած լաց եղար, Կարո, որովհետև Մոսոն քեզ վիրավորեց:

Եգոր պապի սարքած հնաոճ էս պահարանը, որ հիմնավոր դրված է էս տանը... Մանկությունդ էստեղ է անցել, աչքերդ բացել ես՝ տեսել ես էս պահարանը, էս թախտն ու սեղանը, բոլոր իրերի ասես հավերժական էս դասավորությունը, որ կարծես վկայում են աշխարհակարգի անսասանությունը: Չէ, չէ, կապ չկա էսօրվա կյանքի հետ... Չարախիդ մտածեցիր, որ Մոսոն սխալվում է, նոր է ամենը, ամենը նոր է ու ժամանակակից: Մոսո, պապդ չկա վաղուց, հայրդ չկա, էն դրվածքը չկա, իզուր ես կառչել հնությանը...

Բայց մի նոր իր այս անգամ նկատել էր, պատուհանի գոգին անկյուն քաշած, կարծես թաքցրած: Ճենապակուց, երևի հազարներով դրոշմած, Անուշի ու Սարոյի արձանիկը, Սարոն՝ յափնջիով, չոմբախը ձեռքին, Անուշը՝ կուժը գետնին դրած: Էն պահն է երևի, որ մութ գիշերով փախչում են: Գույն տված ապակուն սիրունիկ անճաշակություն: Մի խոսքով՝ մորը հարցրեց.

- Էս ո՞վ է դրել էստեղ:

- Հերդ: Ասեց՝ ձեռք չտաս, թող մնա:

- Բա ինչի՞ է թաքուն պահում:

- Չգիտեմ, եսիմ,- ուսերը վեր քաշեց մայրը,- նկատած էլ չեմ, թե մի անգամ նայի:

Վայ, Մոսո, վայ, երևի «Անուշը» կարդացել է ու ազդվել, սիրտը բարակել է. Մոսոն ազդվել էլ գիտի, ուրեմն: Քնքշասիրտ, սենտիմենտալ Մոսո... Չէինք իմացել:

Դրսում քամի բարձրացավ, ձյան փաթիլներն անկանոն խառնվեցին իրար, մի խելագար իրարանցում սկսվեց դրսում: Մոսոյի փայտե թին էլ ձայն չի հանում, ղողոռոց չկա այլևս, կամ քամու աղմուկից չի լսվում, կամ Մոսոն ձիգ մեջքը պատին դեմ արած հանգստանում է: Իսկ տան իրերը հոգնած իրենցից, իրենց տեղերից լուռ ու մտածկոտ մնացել են անշարժ:

Այս ամենի շրջապատում, հոր տան մեջ ինքն իրեն օտար զգաց, օտար ու ավելորդ: Ու եթե ենթադրաբար ես էլ մի իր եմ, ապա ինձ որ-տե՞ղ դնեմ էս տան մեջ, էս աշխարհում... Բանվոր չեմ, մտավորական եմ, գյուղացի չեմ, քաղաքացի՞ եմ, հի՛ն եմ, նո՛ր եմ, ի՛նչ եմ... Ո՞ւմ ժամանակներն են, ի՞մ, Մոսոյի՞...

Պատմության մեջ լինում են երևի իրենց ժամանակը չունեցող սերունդներ: Եկան, թափվեցին, հալվեցին, գնացին, հետք չթողեցին:

Ռոզիկ ջան, Ռոզիկ, ինչո՞ւ եմ նայում քեզ, դու ինչո՞ւ ես նայում ինձ, ի՞նչ ես ուզում, աղջի: Իմ հոգին չի աշխատում վաղուց արդեն...

Սեր... Եթե եղավ իսկականը՝ չգնահատեցինք, սուտն ու փուլը մեզանով արինք, չխորշեցինք... Դու էլ թիթեռնիկի թևի վրա ապ-րող, խորամանկ աշիկներով ընկերուհուդ հետ քչփչում ես հույսով ու սպասումով, թիթեռնիկդ քեզ ո՞ւր է հասցնելու... Թիթեռնիկի կյանքը կարճ է, չխաբվես:

Ռոզիկ... Վարդ, Վարդուհի, շոգից վարդագույն է դարձել երեսդ:

Դուրեկան է շան աղջիկը, ախորժելի, բայց մենք, ավաղ, «այն չենք, այն չենք»: Եվ՝ «մի շնացիր», հարգելիս: Մի անգամ շնացողը... Այո, կարմիր կովը կաշին չի փոխում: Ու մեղքերը կարողանում ենք մոռանալ:

Մեծ սեր մարդու և մարդու միջև, կինարմատի և տղամարդու...

Բայց ինչո՞ւ պիտի քեզ հանդիպեր, որ արժանիքիդ համար, գա կաչի քեզ, որ ի՞նչ անես (մի անգամ կապվ)։

Իսկ ռոզիկներ շատ են եղել, կանայք քեզ սիրել են։

Մարդ իմանա՜ որ արժանիքներիդ համար։

Հարցրու կանանց։

Հա, հորիցդ ժառանգած ուժեղ ողնաշար...

Խտրություն չես դրել, իբր Ալոյից վրեժ առնելու համար։ Դիմացինդ կեղտոտ է, դու էլ կեղտոտվիր, հավասարակշռություն է պետք։ Մեղավորվիր, որ մեղավորների մեջ ապրելը տանելի լինի։ Մեկ, երկու, երեք, ու մոռանում ես, թե ինչից սկսվեց, ու դառնում ես շնացող...

Դու մեղավոր ես, ես մեղավոր եմ, նա մեղավոր է։ Հարմար է։ Նմանվելով ենք կործանվում։ Առաքինության կեսը դու կեր, կեսը՝ ես, կեսը՝ նա, ու պրծավ, էլ ոչ մի հարց, ազատագրվեցինք սուրբ գրքից։ Հիմա ապրիր ոնց ուզում ես, ոնց ստացվում է...

Ռոզիկը հրեն կլորիկացել է. դուրեկան, դյուրասեր, դյուրակիր...

Ի՞նչ գիտես։

Ժամը մեկ ավտոբուս է մեկնում մեր կողմերը։

Ի՞նչ ես խառնվել, կգնաս էլի։ Կամ որ հասար՝ ի՞նչ ես անելու։ Մոտոն հավվում է, պիտի հավվի, նրա տոժան օրը հասել է։

Ինքս պետք չեմ ինձ՝ ուրեմն ոչ մեկին էլ...

Որովհետև հոգնել եմ. հոգնած մարդ։ Ինչի՞ց։

Ինձնից։

Մեծ սերերը լավ չեն վերջանում։ Չարիքը չարիք է ծնում, մեծ սերը... չարիք է ծնում։ Ամեն ինչ խառնվել է իրար, ով է ինչ հասկանում։

Էսքան միլիոն մարդը հավաքվեր Կարմիր հրապարակ ու թքեր, ճիվաղը թքի մեջ կխեղդվեր։

Ազնիվ ատելությունը սարքեցին անազնիվ սեր։

Գիտակցություն, դաստիարակություն, կիրք։ Կրքեր... Առաջին երկուսը մոռացանք, կրքոտ սիրեցինք «ժողովուրդների հորը»։

Չե՞ս սիրում։

Սիրում եմ։

Դե գովաբանիր։ Դե դիմացիր, դե սոված մնա, դե գնա սիբիրները, դե գնա ռազմաճակատ մեռիր...

Միկոյանը հայ էր, պիտի որ բռնակալներին ատեր, ինչո՞ւ չկրակեց ճիվաղի վրա: Վախկոտ հայ. կփառաբանվեր դարերով: Շահա՞ծ ի՞նչ է...

Տեսակավորեմ իմ կյանքը, վերահսկեմ կենսագրությունս, ինձ փրկեմ իմ բորբոքված ուղեղից: Բայց պե՞տք է:

Երեխա ժամանակ քնում էր դեմքով դեպի պատից կախ խալին: Ծնկները ծալում, հասցնում էր մինչև կզակը, կուչ գալիս, փոքրանում: Մթությունից վախենում էր, աչքերը չռած, անթարթ նայում էր գորգանախշերին, որ աստիճանաբար կորցնում էին իրենց միամիտ, պարզ ձևերը, դառնում ինչ-որ հրեշալիքայ արարածներ, ու քնի մեջ արդեն վախից ճչում էր ու այսահարված վեր թռչում:

Քանի տարեկան էր՝ չհրա, հինգ: Մոր փեշից չէր պոկվում:

- Էս երեխու վախը չափել տվեք,- ասում էր մորական տատը ու Մոսոյից թաքուն տանում Քաթանանց հարյուր տարեկան պառավի մոտ:

- Մոր շալը բերե՛լ եք:- Ճոճռան ծայնով հարցնում էր պառավը, գունագուրկ աչքերը կկոցում Կարոյի վրա: Ոսկոր ու կաշի մատներով շալը եռանկյուն ծալում էր, քթի տակ ինչ-որ հմայախոսքեր մրմնջում, շալը խաչակնքում ու պինդ փաթաթում Կարոյի մեջքին:

- Պուճուր մարդուկ, է՛նա սուրբը քեզ հետ ա, վախես ոչ, կպահպանի: Մին էլ որ գաս՝ հետո ինձ համար շաքար կբերես, որ չայս քաղցր խմեմ: Հա, օխտն օր եղը մին էլ բերեք...

Իսկական վախը հետո եկավ, բուն դրեց սրտի մեջ, ու չէր կարող դա չլինել, քանի որ վախը ամենավարակիչ հիվանդությունն է աշխարհում:

Օդն էր վարակված վախով, ամեն մեկի ստվերը մյուսի վախն էր: Քաթանանց պառավը հոր մեկի վախը չափեր, այս վիթխարի երկրի վախը ինչպե՞ս չափեր խեղճը:

Կարգապահ, կարգավորված վախ, յուրաքանչյուրին իր բաժինը, ինչպես հացի կտրոնները, իր հասանելիքը:

...Մայիսի մեկ. իրենց սակավաժողովուրդ շրջկենտրոնն է տոնում: Շքերթով անցնում են տեղիս ղեկավարության «սրի տակով»՝ հավաստելով սեր (շատ սեր) ու հավատարմություն: Ամեն անգամ այդ

առիթով, քանի որ հրապարակ չունեին, քաղաքի ծայրամասում, հաստ տախտակներից բարձրաբեմ էին սարքում: Տեղիս իշխանությունը, Ստալինի կիտելները հագներին, գալիֆենների շեքերը քրոմակաշի, գալիս կանգնում էին դրա վրա:

Մի քանի ուշաթափված ծաղիկ, մի քանի արնագույն դրոշակ, առաջնորդների մի քանի տասնյակ նկար, անկարգ շարքեր, ճմռված, հարբած մոռթներ, երջանկություն, հրճվանք...

Անձրևոտ օր, պատերազմի տարի, մարդանյութի քչություն. քշել են ճակատ, մնացածին՝ մեծ ու փոքր, քշել են շքերթի: Թող որ թշնամին իմանա՝ ընկճված չենք, չմասնակցողը՝ հակա...

Դողոխյանը՝ դաստեղծվարժուհին, փամփիկ թաթիկներով ուղղում է Կարոյի վզկապը, տաք շնչով մտնում է ականջի մեջ.

- Որ հասնենք տրիբունային, կբղավես, ինչպես սովորել ենք՝ կեցցե՛, 1-ը մայիսի: Չէ՛. Կարմիր մայիսի: Հենց աչքով անեմ՝ կբղավես...

Դողոխի շունչը հուզմունքից կտրվում է, գեղեցիկ, լիքը կուրծքն ալեկոծվում է բարակ շորի տակ, Կարոն լսում է նրան ու պլշած նայում նրա կրծքին, որ գրեթե իր դեմքի մակարդակին է, համարյա քթին կպած, ու խենթացնող մի բուրմունք է, արբեցնող ջերմություն, ու ձեռքն ականա բարձրացնում է էդ անծանոթ հրաշք հայտնությանը...

Դողոխը նկատեց նրա ձեռքի շարժումը, կատվի մոլտոցով հետ ընկավ ու խաղացկուն խփեց երեսին.

- Աչքով կանեմ, կբղավես՝ կեցցե՛ մեր հարազատ պապիկ Ստալինը: Դե, քեզ տեսնեմ, սիրունիկս:- Դողոխը ձեռքերի ավերի մեջ առավ Կարոյի գլուխը ու... Ու պինդ սեղմեց կրծքին, հարազատորեն:

Չորրորդ դասարան էր, թե հինգ... Տեր Աստված, այդ օրվանից Դողոխի կուրծքը դարձավ մանկական իր զգացումների առեղծվածը:

Ձիլ ձայն ուներ՝ բղավեց: Շրջապատի մեծահասակները զարմանքով, գորովանքով (իրեն այդպես թվաց) նայեցին իրեն: Դրանից ոգևորված ավելի տաքացավ, ինքն իրեն դուր եկավ, խենթացավ Դողոխի գոհունակ ժպիտից ու.

Կեցցե՛... Կեցցե՛... Կեցցե՛... Իր հստակ առոգանությամբ, լիքը ձայնով՝ կեցցե ու կեցցե, կրկնեց ու կրկնեց: Ու Դողոխի աչքերը

հրճվանքից թրջվեցին, իրենք նույնպես... Դոդոխի կրծքի բույրը դեռ դնչին էր, նրա ջերմությունը, ապտակը... Ինչ հրաշալի է ապրելը, լինելը... Ստալին ջան...

Ամպերն ահարկու գոռգոռացին, Լոռվա հորդառատ անձրևը վրա տվեց միանգամից: Քամին շրջապատի դարավոր ծառերը կռացնում, երկուտակ էր անում: Շարքերը քանդվեցին, դրոշ-մրոշ ջրից ծանրացան, կախ ընկան, երկինքը մթնեց, ժողովուրդը խառնվեց իրար: Կոպիտ հրմշտոցներ, ճշոցներ, ահագնաձայն գոռում են ամպերը, փոքրիկները կորցրել են իրենց մայրիկներին, գառնուկների պես մայում են, լաց, աղաղակ, շփոթ:

- Առաջնորդի նկարը պահեք...

- Պաստառները...

- Տո, դե մի ռադ արա էս ծանր անտերը...

- Էդ ո՞ւմ ես ասում:

- Հեչ:

- Պաստառները...

- Չէ, չէ, ասա՛ ...

- Հո շառ չես, այ կնիկ, հեչ...

- Ում հանձնարարված ա, նա պատասխանատու ա...

- Դրոշակակիրները մարտական շարքերով...

- Պատասխանատվության ենք կանչելու...

- Երեխիս ոտի տակ են տալի, ես իմ երեխո՞ւն տանեմ, թե քո անտերը...

- Դե՛, դե՛, դե՛ ...

- Զահրումար:

Միտինգը հապշտապ հայտարարվում է փակված: Փակես՝ չփակես...

Ղեկավարները մտան իրենց ավտոները, անիվները մի քիչ տեղապտույտ արին, լոպոպ ցեխը ժողովրդի վրա շարտելով պոկվեցին տեղից, խուլ վնգունով կորան անձրևի շիթերի մեջ:

Կարո՞ն... Վայ Կարո, Կարո, թրջված մուկ... Սքանչանքի մեջ բնության հետ մոլեգնում է, տարերք է, տարերքի մեջ, սեփական հաջողությունից արբեցած, ծիծաղկոտ կաչում է սրան-նրան ու ծղրտում՝ կեցցե՛, կեցցե՛...

Մի բուռ պեճ թափվեց աչքերից ու մի զրնգոց ականջներում, ճոճվեց-օրորվեց հիմարավուն ժպիտը դեմքին ու բերանքսիվայր խրվեց ցեխերի մեջ:

Հետո շրջանի ղեկավարը հարցրել է.

- Այդ ղում երեխան էր:

- Իմն է,- Դոդոխն է պատասխանել,- կարմիրբանակայինի տղա է, բայց իմ կրթածն ու դաստիարակածը, իմ գերազանցիկը, իմ օրինակելին: Իմն է: Հայրը ճակատում է, հերոսաբար կռվում է ֆաշիստների դեմ, ինքը...

Ինքն ուշքի եկավ միայն մթնշաղին ցեխի, ջրի մեջ թաթախված: Սառն անձրևը բարակ մաղում էր: Ոչ ոք չկար, Դոդոխն էլ չկար: Ապուշ կտրած նստել էր գետնին, ոչինչ չէր հասկանում: Հետո կամաց-կամաց տեղը բերեց...

Էս Լոռվա անձրևը, որ սկսում է, էլ վերջ չունի... Յեխոտ ձեռքերը պահեց անձրևի տակ, իբր լվաց: Ատամները ցրտից իրար չէին գալիս: Նայեց շուրջը, ամայություն, ինքն էր ու դատարկ բարձրաբեմը:

Հա՛ կեցցե՛, կեցցե՛...

Ո՛վ բամփեց գլխին: Ինչո՛վ: Բռունցքո՛վ, դրոշի կոթո՛վ: Ինչո՛ւ, ինչո՛ւ... Բայց բոլորն իրեն ժպտում էին:

«Ներքին թշնամին քնած չէ, արթուն սպասում է իր ժամին», - Դոդոխյանը հաճախ էր կրկնում դասերին:

Ուրեմն ինքն ու Դոդոխը բարիկադների այս կողմում են, նրանք՝ մյուս, թաքնված:

Պատկերացրեց, որ ինքը թեժ բախումներից վիրավորվել է ու Դոդոխն իրեն դուրս է բերում կրակի տակից՝ կրծքին սեղմած...

Էս ագռավը որտեղի՞ց հայտնվեց: Հետևեց նրա թռիչքին, կրճ, կրճ...

Մի կերպ ոտքի ելավ:

- Աչքներդ վրան պահեք,- ցուցում էր տվել շրջանի ղեկավարը,- հերթափոխ է աճում, դրանցով ենք անպարտելի:

Որ գլխին բամփել են, ոչ մեկին չպատմեց: Վախենում էր: Ումից և ինչից՝ ինքն էլ չգիտեր, բայց թաքուն վախ ուներ սրտում: Գովում էին՝ վախենում էր, պատվոգրեր էր ստանում՝ վախենում էր: Վախը

դարձավ իր գոյության վահանը:

Դոդոխն ամեն տեղ իրեն առաջ էր գցում, բայց... Բայց ինքը կոշիկ չուներ, ծակ էին. Մոսոն չկար: Ինչ լավ կլիներ՝ Դոդոխը մի զույգ կոշիկ տար: Չտվեց:

Ռոզիկը կարոտակեց նայում է...

Տո, դե կորի, այ աղջի, քո... Գլուխ չունեմ, չեմ տեսնում ծերացող քավթառ շուն եմ: Բերանումս ատամ չմնաց համարյա...

Բամփ՝ գլխիս... Էդպես խփում են սպանելու համար: Քանի տարի է անցել: Դարան մտած թշնամիներ են մարդու հիշողությունները, մի պուճախում ծվարում են դարան մտած ու մեկ էլ, ա՛ռ հա, վրա են պրծնում: Մտրակով, գազաններ վարժեցնողի մտրակով դրանց դնչին՝ հենտ, հենտ, հենտ, էհեյ, տեղներդ, բներդ, չքվեք, մեռեք, ոչնչացեք...

Էս օրը չես ապրում, երեկ ես ապրում:

Վրիպումներ, սխալներ, մեղավորություն, հիմարություններ, ամոթներ... Մի ջվալ մեղքեր շալակիդ: Երթ, հանդիսություն, միտինգ, ժողով... Մասնակցում էր, զվարթ էր, ուրախ էր ու միշտ երկյուղ՝ հիմա գլխին կբամփեն:

Կարո, Կարապետ, ջրերդ թարս հոսեցին, անձրևներիդ դեպի վեր կաթեցին, տնամերձդ չխոնավացավ: Էս հնց ապրեցիր, ցամաք շան տղա:

Մարդն ինչո՞ւ է ամաչում դիմացինի ստորությունից: Ալոն քանի՞ անգամ է քթիցդ բռնած քեզ խաբել, ինչո՞ւ էիր ապուշի պես շփոթվում, ինչո՞ւ էիր ներում, ներողամիտ էշ: Գողանում են, ստում, կաշառում, կաշառվում, լրբություն են անում, դու հայացքդ շուռ ես տալիս... Բայց խաբված ես՝ դո՛ւ, խաբում են՝ քե՛զ...

Ինչո՞ւ վիրաբույժ չդարձար:

Դա իմ շնորհքի բանը չէր: Համ էլ ձեռքերս խմիչքից դողում են, մարդասպա՛ն դառնամ:

Հետաքրքիր է, Ռոզիկը կունենա՞ մի հարյուր գրամ:

Երդվել ես...

Հարյուր գրամը հաշիվ չէ:

Էդպես ես սկսում ամեն երդումից հետո:

Գոնե մի շիշ գարեջուր, հը՛...

Դրսից՝ դրսի աչքն ենք հանում, ներսից՝ մեր:

Ինձ ինչո՞ւ են պահում հիվանդանոցում:

Մյուսները աստղեր են իջեցնում երկնքից: Մի քանի կոպեկ է՝ ստանում ենք, մեծ բան չէ հսկա էս տերության համար:

Մանկության խարույկներ, անարատ հոգիներ, լաց լինելու չափ գեղեցիկ: Սկզբում Դոդոխը, հետո՝ մյուսները, հետո կինդ (կին), միզեցին կայծկլտող խարույկներիդ վրա. մոխիր, ածուխ, շան հոտ, գոգահոտ: Ուզած-չուզած շնչում ես, էդ գարշությունը լցնում թոքերդ:

Ռոզիկը աչքը չի կտրում, արդեն իրավունքով, տիրոջ նման, հի, հի, հի, տոչորվում է խեղճը, կարծում է, իր համար եմ էսքան երկար նստած, չնհարի:

Պատերազմի տարիներին ոտքերը միշտ թաց էին. Լոռին թաց աշխարհ է: Կոշիկները ծակ էին, իսկ Մոսոն չկար:

Պատերազմ...

Կառուցում են՝ ավերելու, ծնում են՝ սպանելու, պատմություն մարդկության...

Ապրելու հավեսդ հետ բեր: Գուցե էս Ռոզիկը... Իրարահան եղած մասերդ նորից հավաքիր: Հնարավոր է: Կամա-ակամա մեղքեր ենք գործում ու քիչ-քիչ մեռնում, ամեն մեղքի հետ մի քիչ մեռնում ենք, վերջում դառնում կենդանի դիակ: Քանի՞ անգամ ենք մեռնում էս կարճ կյանքում: Փրկությունը մենակությունն է. էս խժդուժ աշխարհում որտե՞ղ գտնես: Մոսոն օրերով կորչում էր ձորերում, ինքն իր հետ ինչ էր խոսում... Մարդ կա մինչև չխոսեցնես, ուղեղը չի բանի:

Մարդուն մինչև սպանելն են սպանում, նախ՝ մարդուն են սպանում, հետո՝ կյանքը:

Հավատանք, որ Աստված կա, հավատանք: Չնայած բոլորին էլ ներում է:

Ներում է, որովհետև չկա: Իսկ եթե չկա՝ ամենքիս վրա ու ամեն ինչի վրա թքած ունի: Իրար խժռեք, ինչքան ուզեք:

Բայց հավատանք, հավատանք... Մենք մեզ հավատանք, գուցե հայտնվի:

Ռոզիկը կուտը կերավ, պատրաստ է:

Կանանց շրջապատում հաջողություն ունեցել եմ:

Տես, է:

Քո մեջ ինչ կա, այսինքն:

Մեջս:

Ասենք դուրսդ:

Հասակս բարձր: Մեկ: Ձեռքերս խոշոր: Երկու: Կապուտաչյա, թավ բեղեր:

Դա՛մ ինչի ես պահում: Դեռ հատուկ էլ խնամում ես, կոկետ:

Լայն թիկունք, թավ ծայն...

Ամեն ինչ Մոսոյից է, Մոսոն որձի կատարելություն է:

Մի խոսքով՝ կանայք էս գործից հասկանում են, էգ ու որձի հարցում հանճար են: Մենք շատ խոսում ենք, նրանք շատ գիտեն:

Բայց դու ինչո՞ւ ես թույլիկ...

Չէ, չէ, էլ չեմ դիմանում: Ռոզիկ:

Իսկույն մոտեցավ Ռոզիկը, հարցական սպասեց:

- Հարյուր գրամ օղի...

- Մեզ մոտ արգելված է, բայց ձեզ համար կճարեմ:

Ճարեց, բերեց մի ամբողջ շիշ:

Կարո՞ն ուրախացավ ու տխրեց, ախր որոշել էր մի բաժակ միայն: Լավ, թող մնա, բայց ավել չեմ խմի: Երեք, թե չորս կում արեց, դանդաղ:

Կանայք մեղքի զգացումներ չեն ունենում, բոլորովին ուրիշ արարածներ են: Լիրբը մտքում սուրբ է՝ անբիժ, արդար:

Էլ ի՞նչ:

Ամեն ինչ: Ձեռ քաշիր, հետո, որ պառկում է ուրիշի հետ...

Ո՞ր պոետն է ասել, եթե ժամանակ առ ժամանակ չհանդիպենք մեզ մերժող կանանց, ի՞նչ կմտածենք մեր սեփական կնոջ մասին:

Ալո.

- Առավոտները, որ նայում եմ երեսիդ, ինձ թվում է՝ նավթ ես խմել: Ընտանիք ունես, ինձ նման կին, ամբողջ քաղաքի աչքը վրաս է: Ինձ տեսնողն ասում է՝ երնեկ սրա տիրոջը:

- Ո՞ր մեկին նկատի ունես:

Ալո.

- Ասենք՝ էշն ի՞նչ գիտի՝ նուշն ի՞նչ է:
- Տիկին Ալո, էշը ուրիշ հոտեր է առնում:

Ալլո.

- Ի՞նչ հոտեր, ապրիւշ:
- Ուրիշ որձերի հոտեր... Էս տանը...
- Գնա բուժվիր, խելագար:
- Ինչո՞ւ եք միգում մեր խարույկների վրա:

Ալո.

- Կասկածամիտ, գլուղացի է՛շ:

Գլուղացի չլինեինք, էշ չլինեինք, ձեզ չէինք առնի, տիկին սուրբ:

Մի խոսքով... Տեսարանի շարունակությունը չի նկարագրվում:

Մի խոսքով՝ գավառացի տղաները գալիս են, շլանում սրանց արտաքին փայլով ու խրվում կեղտի մեջ:

Սիրտս էլի ծակեց: Մոտոն, որ մեռնի, կմնամ որբ, մեն-մենակ, անտեր... Հիսուն տարեկան որբ...

Հայր...

Գնամ հասնեմ... Գրկելու եմ, տանեմ իմ ձեռով լողացնեմ:

Էդպես... Ես ներում եմ քեզ, Մոսո, ամեն ինչ ներում եմ: Մի բաժակ էլ խմեմ, անտեր շիշը աչքիս առաջ...

Ձեռ կարողանում մեղավոր լինել:

Թքած, ոչ մի մեղք էլ չկա: Ուրիշներն են իրենցը փաթաթել վզիդ, տանում ես ու համարում քոնը:

Վերջացրո՛ւ:

Պատեհապաշտ, հետին թվով հանճար, խմիչքի գերի, կնամուլ անպետքություն, կամակատար, լրտու... Թո՛ւհ...

Ձէ, չէ, ոչ մի մեղք՝ ձեռքերովի է:

Իսկ եթե ո՛չ:

Հավասարակշռելու համար միայն շտապել եմ մեղավորների շարքը մտնել: Մեղավորանալ, կեղտոտների մեջ՝ կեղտոտվել, այլապես...

Վերջապես դրվածք էր, հակառակ գնայիր աչքերդ կհանեի՜ն...

Խաղաղվիր:

Դաշն, դաշնակվել, ներդաշնակվել... Բանտ, աքսոր, գժանոց...

Ինչի՞դ էր պետք, ո՞ւմ համար, որ ինչն ուղղեիր...

Բոլշևիկների մեջ էդպես էլ մի կարգին մարդ չեղավ, եթե լիներ՝ Ստալինին կսպաներ, մի կրակոց և՛ վերջ։ Քանի՞ միլիոն մարդ էր փրկվում։ Տխմարները վախից ինքնասպան էին լինում։

Իսկ դու։

Ես ինչ, նա ճիշդ, ես ճիշդ...

Կինդ հո կողքիդ էր։ Իսկական տղամարդը չէր հանդուրժի։ Օրինակ՝ Մոսոն կսպաներ։ Հետո թող մահապատիժ տային։

Կամ գուցե չէ... Վերջապես խանդի հողի վրա... Նրբացուցիչ դեպք հանցանաց։

Ծնվել ես քեզ տանջելու համար։

Ոչ, շատ էլ կենսախինդ էի։

Քանի՞ անիծյալ օր կա մարդու կյանքում։

Հետո կհաշվեմ, անպայման կհաշվեմ։

Կհաջողվի։

Պետություն, հսկա բուրգ։ Ո՞վ կառուցեց սառցե էս բուրգը։ Մարդու ձեռի գործ չէ։

Մոսոն էն հեռու օրերին, գաղթական Խաչոյի ականջին փսփսաց. «Եգոր պապս ասում էր՝ բալա, հազար տարին մեկ էս աշխարհ սատանեք են իջնում, սրանք են՝ քեզ հեռու կպահես»։

Մտքումդ, մտքումդ, մտքումդ...

Եգոր պապը գյուղացի մարդ էր, անուսում, ինչ էր հասկանում հասարակության զարգացման օրենքներից։ Կապիտալիզմին հաջորդում է կոմունիզմը...

Այո, ընկեր Եգոր պապիկ, նախապապիկ...

Թե՛ սոցիալիզմը։ Մի օր էս են ասում, մի օր՝ էն. իրենք էլ են շփոթվել, մոլորվել։ Կապիտալիզմն էլ է թրիք... Շփոթ, խառնաշփոթ համաշխարհային։

«Հարևանիդ հավին քշա չասես, նրա շանը քարով չտաս (Մոսոն Եգոր պապի խոսքերն է կրկնում), նրա կնկանը ծուռ աչքով չնայես։ Հարևանության օրենքը պահի պինդ»։

Միամիտ, պարզունակ մարդիկ։

Բայց կան, եղել են նրանք, որ էս թրիքի բուրգի մեջ ապրել ու չեն դարձել թրիքի ճիճու։

Պարկեշտ, բարոյական կանայք էլ կան... Եղել են... Երևի... Ինչո՞ւ էն գլխից ինձ չհանդիպեցին...

Ալոն... Հյուս... մաման լացացնեմ...

Ամենաշատը տասը տարի բանտ, կամ աքսոր, կամ գաղութ... Իհարկե՝ գաղութ, Ստալինը գնդակահարում էր միայն քաղաքականներին, թե չէ ուզում ես տասը մարդ սպանի:

Չտեսա՞ր, քոռությո՞ւն էր, սերը կպավ աթարի՞ն...

Մոսոն զգուշացրեց... Մոսոն ծոծրակով էլ է տեսնում... «Կարմիր կովը կաշին չի փոխի: Առանց ինձ ինչի՞ են աղջիկ տվել: Տվե՞լ են. սաղացրել են դալբ ապրանքը»:

Չէ, ինձ չի ասել՝ հորեղբորս, քեռուս: Վառվում, խորովվում էր Մոսոյի սիրտն ինձ համար:

Մոսո, ներիր, հազար անգամ ներիր...

«Կծողի հետևից կանգնի, քացի տվողի առջևից»: Մոսոյի խրատները տղերքին:

Ալլոն համ կծող է, համ էլ քացի տվող, որտե՞ղ կանգնեմ:

Հեռու գնա, գնա Ռուսաստան, հասի Ուրալ, փրկվիր...

Հա, ապրեցի կյանքս, էսպես ստացվեց: Հետո՞: Ինչի՞ն էր պետք: Վախկոտ կատու... Ինչի՞ն էր պետք...

Լողլող Հովոյի հայրը՝ Չոփուռ Խաչոն, Խրուշչովի օրոք վերադարձավ: Առաջինը Մոսոյի մոտ եկավ, փակվեցին գոմում, արաղով-բանով...

Անտառում գնացքը կանգնեցրին, վագոնները դատարկեցին: Էդպես հրաման եղավ՝ մնացեք էստեղ, ձեր ապրելու տեղն է, որոշված է... Ես կըսիմ մետրուկես, դու ըսա՝ երկու մետր ձյուն: Ես կըսիմ քառսուն գրադուս, դու ըսա՝ հիսուն: Ինչ Ջաջուռ, ի՞նչ բան...

Կես հազար իսան ենք համարյա թե, ինչ ազգ ու ցեղ գուգես: Էրեխա, կնգտինք, ահել ու ջահել... Կոտորվե կը ժողովուրդը... թաղե, որ թաղես ձյուներու մեջը...

Հո... Հով... Հովիկս էլ... Ներող կեղնես, Մովսես ախպեր...

Չոր ու չոր, քամած, մզած երկումետրանոց Խաչոն. երեսի գույնը սևին տվող, թե՛ մուգ դեղին էր. չեմ հիշի հիմա: Ձախ ականջը ծեծած շան ականջի նման կախվել է, երկու խոշոր աչք, ծուղակն

ընկած գայլի աչքեր, մահվան սարսափ, շփոթ, վայրիություն... Վեր-նաշապիկի տակից ուսագլխի երկու ոսկորները երկու ձողերի նման ցցվել են սուր...

Լաց եղավ գաղթական Խաչոն, լաց եղավ իրենց գոմում խոտի խրձին նստած, լաց եղավ կնկա պես...

Սարսափազդու քարացել-արձանացել էր Մոսոն, լուռ նայում էր Խաչոյին: Հետո Խաչոն ուզեց իրեն զսպել, չկարողացավ, մի ծեղ խոտով փորձեց բերանը փակել... լացը դարձավ ոռնոց, խլացած ոռնոց:

Հո՛ւ-հոյ, հո՛ւ-հոյ... Երկաթե թակարդն ընկած գազան:

Մոսոն խոտը գոմի կտուրն էր լցնում, մսուրի վրա մի նեղ անցք թողած, որ խոտը վերևից ուղիղ ընկնի տավարի առաջ: Կոմինդրե տանիքի տակ, բուրավետ խոտերի մեջ նույնիսկ ծմեռները տաք էր: Ինքը սիրում էր էդտեղ առանձնանալ, խոտերի մեջ թավալ տված գիրք էր կարդում, պարապում էր: Հիմա էդ անցքից նայում է ցած. ակամա վկա է:

Ապշանք, ապշանք... Կարոն նկատեց, թե ինչպես հայրը, սարթ, մարդաչափական Մոսոն, բուֆ մատն ու ցուցամատը կոխեց ակնախորշերի մեջ, պինդ սեղմեց, երկար մնաց էդպես անշարժ: Հետո ձեռքերն իջեցրեց ու թաց աչքերը սրբեց բլուզի փեշով:

Մոսոն լաց եղավ հեռավոր ծյունների մեջ ցրտահարված, Խաչոյի տղա Հովոյի համար... Մոսոն լաց եղավ:

Անհավատալի, աներևակայելի... Հողն ինչո՞ւ չի ցնցվում (ինձ համար լաց կլինե՞ր):

Հանդարտվեցին: Գինին չարեքանոցից լցրին թասերի մեջ:

- Թունդ ա անաստվածը,- ասավ Մոսոն:

- Շատ թունդ,- գլխով հաստատեց Խաչոն:

- Կարմիր ու թանձր,- ասաց Մոսոն:

- Համարյա սև,- ասաց Խաչոն:

- Տոխյ...

- Ասես Քրիստոսի արյունն էլնի,- ասաց Խաչոն:- Արյուն շատ տեսա, Մովսես ախպեր, սև արյուն: Խմենք Հովոյիս համար:

Խմեցին: Լուռ լցրին, երկրորդ անգամ էլի խմեցին: Հետո էլի խմեցին... Լուռ էին, բայց ինձ թվում էր՝ շատ բան ասացին միմյանց: Խմելով երկար, լուռ զրուցեցին Մովսեսն ու Խաչոն:

- Մի քիչ պատմի,- վերջապես ձայն հանեց Մոսոն:

...Կեղներ երրորդ օրը, մեր միջից մարդ մը հայտնվեց, թուրքմեն էր, հալիվոր մարդ էր: Կացեք, ըսավ, այ մարդիկ, կացեք... էսպես, ըսավ, կոտորվենք կը բիթունս: Ժողվենք մի տեղ, բան եմ ասում: Էկեք տուն սարքենք, էս անտառը մեզ կպահի, կողքներիս ջուր կա, էդ ջրի ձուկը մեզ կպահի, մեզ դուրս կբերի գարուն: Ես կըսեմ ձեզ, ձեզի թոփ էրեք, ես կըսեմ ձեզ, Ստալինը ագռավ չէ, որ իրեք հարյուր տարի ապրի: Սատկելու ա, հավատացեք, սատկելու ա, որ հավատանք՝ միասին էղնենք՝ կապրենք, որ հավատանք՝ կսատկի: Ուժ առեք, դիմացեք, սատկելու ա, գլոխնիտ...

Էդ մի քանի հարյուր մարդը հանկարծ միաբերան բռռացին՝ գլոխնի, գլոխնի, գլո-ո-ոխնիիի...

Էս խաչը վկա, անտառի դարավոր ծառերը մեզ միացան, ցնցվեցին, լեզու առան մեզ հետ կբռռային՝ զդոհոհոխնի... Չդոհոհոխնի...

Աշխրիքի աղաղակ...

Լռեցին ու թասերը նորից լցրին:

- Սատկեց,- ասավ Մոսոն:

- Ետ եկանք, հմը համբարքը տեղը չէ... Ես էսոնց...

- Սատկեց... Չորացրել են աթարի պես, դրել մեծ սատանի կողքը...

Հարբեցողներ, ժողովրդի թշնամիներ, գաղտնի ժողովականներ, հականեր... Որևէ մեկին ասացի՞, մատնեցի՞, Դոդոխը, օրինակ, իմացավ:

Տականք: Գոհ ես, որ հարազատիդ չես մատնել:

Իսկ եթե հարցնեի՞ն: Եթե հարցաքննեի՞ն...

Ժամանակներ... Ու թքած, ու թքած, ոչինչ էլ չեմ ուզում հիշել... Ներկա, ապագա, անցյալ: Շիլափլավ, խառնաշփոթ... Ժամանակն ընդհատված է: Աստված պարտված է, տանուլ տված, վաղուց քաշվել է մի կողմ: Մարդը հաղթեց Աստծուն...

Եզդի կանայք նորից հայտնվեցին, ծարավել էին: Թմբիկը, թուփ ու կլորիկ երեսով, առողջ ատամնաշարը ցուցադրելով մյուսներից առաջ ընկավ, ձեռքն անհամբեր պարզեց սառույցից քրտնած մեծ բաժակին, ագահաբար խմեց:

- Չմեռնես դու, Սոնա,- ասաց Ռոզիկը,- էսօր էդ ինչի՞ չես պաղպաղակ ուտում:

- Մարդս փող չի տալիս,- պատասխանեց թմբիկն ու քաղցրաձայն կարկաչեց:

- Էսի սուտ ա խոսում, Ռոզիկ,- մեջ ընկավ ընկերուհին,- սրա մարդ իրա համար գժվում ա, ճոներ խառնում իրար, էդպես քնում ա:

Թմբիկը շփոթվեց մի պահ, ձեռքն ակամա տարավ դեպի փեշը, համոզվեց, որ ճոները հուսալիորեն ծածկված են, բայց և ամաչելու հետ խունջիկ-մունջիկ եկավ, կատվի նման մեջքը ծոմեց, մլավեց շառագունած:

Հաղթական բան կար նրա ամաչկոտ պահվածքի մեջ, համենայն դեպս՝ մյուսների նկատմամբ առավելության երանգ:

Կնոջ երջանկություն... Գնա ու սրանց հասկացիր:

Թերևս դող ընկավ Կարոյի սիրտը, միտքը պղտորվեց, քաղցր խնջանքն ընկավ ծնկները: Նայեց, չդիմացավ, մերկացրեց թմբիկին, տեսավ նրա մարմնի թաքուն ծալքերը... Հրաշալի էր. կշռեց, պատկերացրեց: Մի խոսքով՝ անցավ առաջ...

Փչացած:

Արատավոր:

Կրքերի գերի:

Կնամոլ:

Որտե՞ղ բաց թողեց արգելակները, էրբ, ինչի՞ց հետո...

Մի օր որոշեց վրեժ լուծել, ու ոչ մի խտրականություն, ու դարձավ չգարշոդ, ու դարձավ...

Ի՞նչ, ի՞նչ:

Փողոցային որձ շո՛ւն:

Տո դեռ ռադ եղեք, էլ նոր ի՞նչս եմ փոխելու, ապրելիքիս շատը անցավ: Վերադաստիարակվեմ:

Շատ լավ կանես:

Եթե ջահել ես ու դեռ հիմար՝ հույս կա:

Աշխարհը լիքն է ծերացած հիմարներով:

Ծեր խաբեբաներ:

Ծերացած անբարոյականներ, անձնամոլ, վավաշո՛տ ու... Նախան-

ծով է նայում Ռոզիկը թմբլիկին, խառնած ճոռների պատմությունը հուզել է սրան, հավատա՛: Կա-չկա ինքը միայնակ է քնում գիշերները, չտրորած կաժան...

Բոլորս մի կծիկի մեջ ենք, կպած ենք, իրար սոսնձված, ներհյուսված, միմյանց հոտերը ներշնչելով, արտաշնչում ենք իրար վրա, վարակվում...

Բեթովենը, Մոցարտը կամ ասենք Նարեկացին նոյն կծիկի մեջ են եղել:

Աստված գիտի՝ դրանք ովքեր են, որտեղից...

Հիմա էլ խմբով են հռհռում, հետաքրքիր է՝ ինչի՞ վրա: Կա-չկա ճոռների թեման զարգացրել են: Ռոզիկը հաճույքից բազուկ է կտրել, հայացքը հույսով կայծակում է էս կողմերը... Տարփանք, տարփոտել...

Լավ, էս էգեղենից շուռ արի, փիլիսոփա, քեզ հանգիստ թող, մեկ է՝ ոչինչ չես անելու, կիրքդ այնքան չէ, որ գործ դառնա:

Բարձրանում էր... Մոսոն ճիշտ էր գուշակել: Բարձրանում էր կոմունիստների աստիճաններով, հոկտեմբերիկ, պիոներիկ... Մինչև կուսակցության բարձրագույն դպրոց: Ավարտեց, եկավ: Ասացին՝ սպասիր:

Առայժմ առողջապահության արհեստակցական միությունում կուսքարտուղար: Հարգանք, պատիվ, հեղինակություն, քծնանք... Պաշտոնի քաղցրություն. համն ընկավ բերանը: Բայց ինքը մինիստրի տեղակալի հույսով էր: Ասացին՝ սպասիր:

Զարմանալի էր, բայց ներքին մի զգացողություն ուներ, թե ինչ-որ անհայտ, բարի մեկը հովանավորում է իրեն:

Անկետան անբիժ էր, մաքրամաքուր. կուլակ Մոսոն հաշիվ չէր այլևս, հեռունեքում մոռացվեց: Բնութագրերը մեկը մյուսից փայլուն, ազնիվ, անբասիր, անանձնական, անաղարտ, ան... Մի խոսքով՝ կոմունիզմի գործին նվիրյալ:

Անկետաներն ամեն անգամ լրացնելիս ինքն իրենից զգվում էր:

Էդ մեկը ճիշտ է:

Պար ես մտել՝ շորորա: Թուղթ, թանաքով սարքած մարդ: Կյանքն ուրիշ: Քայլ էր անելու դեպի երազած բարձունքը...

Չէ, ինչ քայլ, կոնվեյերը տանում էր: Շուկ տարածվեց մինչև անգամ շրջկոմի քարտուղարության մասին...

Գիշերները չէր քնում:

Բայց ես այլ կերպ կաշխատեմ, ամեն ինչ կփոխեմ, զօր ու գիշեր հանգիստ չեմ մնա: Ո՛չ մի կեղծիք, ո՛չ մի սուտ տվյալ, ո՛չ մի... կաշառք: Էլ ինչո՞ւ ես պաշտոն ուզում:

Ամենախիստ պատիժները օրենք խախտողներին: Ձեռքիս անսահման իշխանություն, ապա թող փորձեն, թող համարձակվեն: Պատվով, պատվով...

Մոտոն դեռ կհաարտանա ինձնով:

Կարինե...

Հայուհի, գեղեցկուհի...

Որտեղի՞ց հայտնվեց, երեխատեր, մարդատեր: Թեթևամտորեն սկսած հերթական արկած, որ պիտի անցներ մյուսների շարքը:

Սեր...

Ինչ գիտես՝ որ քայլիդ վրա ես ընկնելու թակարդը:

Գլխին կարկուտ տեղաց, սելավ էր, ամեն ինչ սրբեց տարավ:

Նոր կյանք պիտի սկսվեր, նոր գործ, հոգեկան մաքրություն, վերելք, բարձր պաշտոն, բարձր սեր...

Ողորմելի, էդպես էլ չհասկացար. որտե՞ղ ես ապրում, ո՞ւմ հետ: Բուրմունք էիր ուզում, գարշահոտությունը կապվ ու պոկ չեկավ:

Միամիտ, տղայական, գրքային...

Ժողով. քննեցին, բայց վերևից հրահանգ եկավ՝ էդ ընկերոջ հարցը տեղափոխել շրջկոմ:

Կարինե... Մաքուր հոգի, աստվածուհի, հեզ ու քնքուշ: Հիմա՛ր:

Անկեղծորեն խոստովանել էր ամուսնուն. «Ես ստել ու կեղծել չեմ կարող, ես ինձ չեմ հարգի»:

Խլնքոտ ամուսինը փեշերը քշտել էր, վազել շրջկոմ: Հենց էն շրջկոմը, որի մասին քչփչում էին կուսակցական շրջանակներում:

Մեր շարքերում տեղ չունի անբարոյականը:

Կոմունիստին ոչ վայել արարք:

Բանավոր նկատողություն:

Գրավոր, որովհետև...

Գրանցելով անձնական քարտի մեջ:

Ախր, ես սիրում եմ, ինքն էլ... Մեր կապն օրինականացնելու ենք:

Երկու ընտանիք քայքայելով:

Ձեր տիկինը բողոք է գրել, նկարագրել է, թե դուք ով եք: Ալոն... Նրա գրածից աշխարհը կսևանա, ուր մնաց ես: Քչփորեցին, քուջուջ արին, Ալոյի կեղտոտ մանրամասներն ըմբոշխնելով՝ հասան Մոսոյին:

Դաշնակցական է եղել..

Ինչ նպատակով եք թաքցրել:

Ու այնուհետև... Տեր Աստված, էն ինչքան մեղքեր գտան, պեղելով Ալոյի դիմում-բողոք-նամակը: Հողը ոտքի տակից քաշեցին, ճոճվեց, երերաց, փսիհնքները կախեց:

- Խնդրում եմ՝ իմ սխալը... Մի համարեք... Ներեք... Ես գիտակցում եմ... Պատահական կապ էր... Մեր մեջ լուրջ ոչինչ չի եղել... Միթե այսքան խիստ...

Կրկնակի անագնվություն, որովհետև...

Արհամարիելի, որովհետև...

Հեռացնել, որովհետև...

Վտարել, որովհետև...

Քիչ առաջ ասում էր՝ անկեղծ սեր է...

Կուսակցության շարքերն եք խցկվել կարիերայի համար... Թող գնա զբաղվի իր բժշկությամբ...

Հա՛, հա՛, հա՛... Հի՛, հի՛, հի՛ ... Խրխնջում են, ձեռ են առնում: Ցինիկները սիրում են ցինիզմ ըմբոշխնել:

Գլուխդ կախվել էր շեքերիդ արանքը:

Ստորացում, նսեմացում, կործանում: Խեղճ, ողորմելի վիճակ: Դիրքդ տեսնում ես, հիշում ես քեզ:

Լխադր լակոտ: Մարտիկ: Կյանքի պայքար: Քո մեջ ի՞նչ է լցված՝ արյուն, թե՛ սապնաջուր... Սրանք կարծում են՝ ուժեղ ես, թափով վրա են տվել, մինչդեռ սրանց ջանքերի կեսի կեսն էլ բավական էր քեզ ոչնչացնելու համար:

Եթե ամեն ինչից պիտի վախենաս, ինչո՞ւ ես եկել աշխարհ:

Ապա մի մեջքդ ուղղիր, թավ ձայնովդ խրոխտ պատասխան տուր, պաշտպանվիր: Ասա՝ մա՛րդ եք, թե՛ մարդակերպ: Ասա՝ ես էլ գիտեմ ձեր թաքուն գործերի մասին, գիտեմ ձեր բոլորի կենսագրությունը, կուզե՞ք մեկ-մեկ պատմեն:

Չես ասի:

Չեմ ուզում իջնել իրենց մակարդակին:

Հորթ ես, որովհետև...

Մոզի, որովհետև... Թույլ վիզդ գցած ուր տանեն՝ տանեն:

Ես մեղք չունեմ, հորթացրին էն գլխից: Դողդայան, քո տիրոջ մերը...

Կարինե, ո՞ւմ հետ էիր հույս կապել...

Ինչ անեմ, վերջին տեղը ստորացնող է...

Առաջին տեղի համար կոնվն անողը ու դաժան է...

Նախրի մեջ, մեջտեղերում, սուսիկ-փուսիկ: Դեզի միջուկը քոնը չէ. կողքերից, քամուց, արևից սևացած ծեղերն են քո բաժինը: Առաջ ընկնողին հարու են տալիս:

Վախեցողի գլուխը ծակ չի լինում:

Հոգու առանցքն է կոտրվում...

Պիոներուիներ եք ձեռք գցում, քարտուղարուիներ եք բոզացնում...

Ինչո՞ւ չչարտեցիր երեսներին:

Գժանճ ես ուզում ընկնել:

Միջանցքով, ամբողջ պատուհանով մեկ, լայն պատուհանի առջև երկար մնաց կանգնած: Իրեն դուրս հրավիրեցին (ասա՛՜ վոնդեցին), իրենք գրում են իր ճակատագրի գիրը...

Ի՞նչ էր մտածում պատուհանի մոտ կանգնած:

Ոչինչ: Հազար բան ու ոչ մի հստակություն, մանրակտորտանք բաներ:

Չեմ հասկանում, սրանց ազնիվներ պետք չե՞ն: Նմուշի համար գոնե...

Ներքևում մեքենաների հոսք է՝ աջով, ձախով: Մարդիկ մայթերին՝ աջով, ձախով... Ապրելու կարգ ու կանոն է հաստատված, կխախտե՞ն՝ կպատժվեն: Ներքևի համար մի կարգ, վերևի համար՝ մեկ ուրիշ...

Ասում են՝ հատուկ փուռ կա, վերևների համար հատուկ հաց թխող...

Էդ հացից ուզում էիր դու էլ ուտել:

Սևան էր տարել, հյուսիսային ափ, գրեթե մարդ չի լինում: Զրից

ազատված ափերին փշարմավի համարյա անտառ է. թաքնվեցին այդտեղ: Թաքնվեցին: Մտերմության սկիզբ, մոռացան աշխարհը, սերն ու կիրքը դարձրին պինդ շաղախ, քաղցր, անվերջանալի, երջանկությունը հոգու մեջ էր, սրտի, ողնուղեղի... Չէին ամաչում լույսից, չէին ամաչում Սևանի ալիքներից, որ հետաքրքրասիրությամբ լիզում էին մանրաքար ափերը, կարծես ջանալով մոտենալ, վկա դառնալ բնության այդ անվերջ կրկնվող խորհրդավորությանը:

Հետո խոսքեր, սիրահարների ծայր չունեցող զրույց...

Դիմացի փոքրիկ բացատում, խոշոր մի շուն ծուլորեն վեր ընկած արևկող էր անում, երանությամբ մեկնվել էր, մրափում էր:

- Շունը... Չէի տեսել...- հանկարծ անհանգստացավ Կարինեն:

- Մի վախեցիր, ես քեզ հետ չեմ:- Ասաց ինքը ու ծիծաղեց տղամարդու նման, այսինքն՝ ամենակարող տիրոջ նման, այսինքն՝ հանդարտ ինքնավստահությամբ: Ինքն էլ զարմացավ:

- Ախր շատ է մեծ:

- Մեծ է, ուրեմն բարի է:

- Քեզ նման...- վրա բերեց Կարինեն ու մի քիչ լռելուց հետո երազկոտ մրմնջաց. - մեծ, ուժեղ, բարի, ազնիվ...

Կաչաղակը ծառից իջավ գետնին, հետաքրքրությամբ նայեց գամփոին, հայացքը չկտրելով նրանից՝ գործնական հետուառաջ արավ դիմացը, անաղմուկ օդ բարձրացավ, պտույտ գործեց ու չքվեց: Բայց մի րոպե էլ չէր անցել՝ հայտնվեց արդեն ընկերներով: Չորսը, թե հինգն էին:

Տարբեր տեղերում վայրէջք կատարելով, զգուշությամբ մոտենալով գամփոին, կալմեջ արին, հայացք են փոխանակում, կարծես բան են պայմանավորվում: Հետո ամենահամարձակը զգուշորեն մոտեցավ ու շան պոչից քաշեց: Սա դեռ քնի մեջ մոլտաց դժգոհ, պոչը քաշեց, բայց նույն ակնթարթում հարված ստացավ քամակին: Չարմանքով գլուխը բարձրացրեց՝ էս ինչ է կատարվում, ու տեղնուտեղը կտցահարվեց վզից:

Էս չորս-հինգ կաչաղակները կարուսել սարքեցին, խեղճ գամփոն առաջ է նայում, հետևից են խփում, հետ է նայում՝ առջևից են խփում: Աստիճանաբար կարուսելն արագանում է, կատաղի պտույտներ է

սկսում, ծախից, աջից, տակից, վերևից, պոչին, դնչին, քամակին... Ճշում են, քրքջում են կաչաղակները, շան բուրդը քամուն են տալիս, սա գլուխը կորցրած վազում է սրա հետևից, նրա հետևից, օդ է թռչում, ժանիքները փուչ տեղը կտտացնում է...

Կաչաղակները խաղ են անում ինքնամոռաց, հրճվում իրենց ճկունությունից, կարողությունից, ուժից, շատությունից...

Կաչաղակները չար խաղեր են խաղում:

Քրքրեցին, գժվացրին հսկա էդ կենդանուն, ամոթալի պարտությունն ընդունելով՝ փախավ կլանչելով: Իսկ կաչաղակները դեռ երկար աղմկում էին՝ ծառից ծառ թռչկոտելով: Հավանաբար քննարկում էին իրենց արածը:

Ջարմանալի էր, զավեշտական էր տեսարանը, կլանված նայեցին, ուրախացան, ծիծաղեցին, բայց Կարինեն հանկարծ տխրեց:

- Ինչ պատահեց,- հարցրեց Կարոն հոգատար:

- Կտեսնես,- աչքերը թրջելով ասաց Կարինեն,- կտեսնես, չեն թողնի, որ երջանիկ լինենք, մարդիկ այս կաչաղակների նման չեն սիրում երջանիկներին:

- Չէ, չէ,- հանգստացրեց նրան Կարոն,- աշխարհը շուտ կտամ, դու իմն ես լինելու, դու իմն ես...

Հետո՞, էլ ի՞նչ էիր մտածում շրջկոմի պատուհանի առաջ կանգնած: Եսիմ:

Պահ է լինում՝ մարդու մտքերը դառնում են փոքրիկ մկնիկներ, մի ակնթարթ հայտնվում ու փախչում են, թաքնվում հազար ու մի ծակուծուկերում: Գնա, թե բռնես...

Իսաչեցին, խոշտանգեցին...

Գանակոծել, քարկոծել, ձաղկել, բրածեծ անել...

Մարդուն...

Մարդիկ...

Այդ օրը Սևանի ափին գեղեցիկ մայրամուտ էր, լիճը մեղմ օրորվում էր իր թասի մեջ, քնքուշ խշշում էր, փոքրիկ ալիքները կաքավների նման վազում էին դեպի ափ ու կամաց փշրվում... Հոգու, բնության աստվածային ներդաշնակություն:

Սևանն արարված է վեհ հոգիների համար:

Կարոն մի ձեռքը դրեց Կարինեի ծնկներին, մյուսով գրկեց նրա բարակ իրանը, հավեց նրան:

- Բայց դու... Դու նման չես ուրիշներին, չէ...- շնչաց Կարինեն անթաքույց հույսով:

Պատուհանի մոտ կանգնած՝ հանկարծ սիրտը ծակեց. սրանք ինչքան կեղտ թափեցին Կարինեի վրա, ինչեր ասացին նրա հասցեին, ու ինքը...

Ողորմելի, փորձ էլ չարեցիր գոնե նրան պաշտպանելու:

Հետաքրքիր է՝ հիմա ինչ է անում իր խլեզ մարդու հետ: Ժամանակ անցավ, մի օր անսպասելի Աբովյան փողոցում հանկարծ դուրս եկավ դիմացը, սիրտը տեղից ընկավ, ամոթից քիչ մնաց ուշաթափվեր: Մի վայրկյան միայն կանգ առավ, հիմարավուն ժպտաց: Անցավ: Հետո ուժերը դավաճանեցին, թե ինչ, կանգ առավ ու հետ նայեց:

Կարինեն մայթի մեջտեղը կանգնած նայում էր իրեն, շուրթերին քմծիծաղ կար միայն...

Մեկը կոշտ ու ցավոտ խփեց կողերին.

- Հը, գողը կերել է անզորին:- Բաղդագույանն էր, կուսակցության սիրելին, ծնված օրից բարձր պաշտոնների: «Ինքը քուն, բախտն՝ արթուն», սրա մասին էին ասել: Շատերի մասին շատ բան գիտեր... Հաշվի էին նստում ամենուր: «Լավ մարդ է,- ասում էին,- բայց լավ մարդ է»:

- Ա՛յ տղա, պար ես մտել՝ շորորա... Լավ, կգտնեմ քեզ, պի՛նդ կաց:

«Կեցցե, կեցցե...» ու բամփոց գլխին: Էն ժամանակ գիտակցությունը միանգամից կորցրեց, ընկավ ցեխերի մեջ: Հիմա և՛ կա, և՛ չկա գիտակցությունը: Ասում են՝ բռնցքամարտիկները մի քաղցր զրնգոց են լսում...

Տապալում, կործանում, սնանկացում... Միջուկը հանած կլեպ... «Կեցցե հարազատ...»: Մանկապիղձ Դոդոխ...

Իդեալներ, համերաշխություն, եղբայրություն...

Բամփում են գլխիդ:

Բայց աշխարհում պետք է կարգուկանոն լինի, ես ազնվորեն հավատում էի:

Աշխարհը ծխի ու փոշու մեջ կորած է, ես Երևանն էլ... Իսկ դու ասում ես՝ իդեալներ:

Ինչի՞ն էիր հավատում...

Բաղդագույլանը գտավ, զանգեց: Ծառայողական «Վոլգայով» (սև գույնի) տարավ քաղաքից դուրս (աչքից հեռու), հաց ուտելու տեղ: Սեղանը պատրաստ սպասում էր. սև ու կարմիր խավիար, բազմազան խորտիկներ, տարբեր խմիչքներ, մի ջուկատ կկշտացներ: «Ընտիր» կոնյակը Բաղդագույլանն ինքը բացեց, լցրեց մեծ ֆուժերների մեջ. այ քեզ տղամարդ, այ քեզ թափ, հիացավ Կարոն:

- Կենացդ... Չէ, մինչև վերջ ենք խմելու: Առաջին հարվածն էսպես տանք, հետո կերևա: Ապրես... Կեր, ուտելը կարևոր է: Թերթ կարդում ես:

- Այո, իհարկե: Պատրաստակամ և չգիտես ինչի հույսով պատասխանեց ինքը:

- Կեցցեն, կեցցեն, օրինավոր կուսակցական ես... Ինչի՞ համար ես կարդում:- Հյուլալի խորովածի կտորը բերանը գնաց:- Գիրք էլ ես կարդում (միսն ախորժելի ծամում է), մարքսիզմի դասականներին, այսպես ասած, ուսումնասիրում ես... Ափսոս չե՞ս... Մտքիս է, մտքիս... Կեր... Կարմիր անկյունդ: Ուսուցչուհիդ շրջանի զահլան տարավ... Կեր, մի սառացրու... Չէ՞ որ ես ձեր քարտուղարն էի:

- Իհարկե, հիշում եմ, գրեթե չորս տարի, առաջին...

- Լավ հիշողություն ունես: Ի՞նչ եղավ այդ... ազգանունն ի՞նչ էր:

- Դոդոխյան, մենք Դոդոխ էինք ասում:

- Այո, Դոդոխյան...

- Տեղյակ չեմ: Կարծեմ, ամուսնացավ անհաջող, բաժանվեց:

- Ինչո՞ւ:

- Ասում էին՝ երեխա չէր ունենում:

- Ճիշտ է:

- Ի՞նչը:

- Դրանից երեխա չպիտի լիներ... Կեր: Բայց լավիկն էր, մատղաշ...

- Ինչո՞ւ պիտի երեխա չունենար:

- Աբորտ, աբորտ...

- Հա՛... Հի՛, հի՛, հի՛ ...

- Ինչո՞ւ ես ծիծաղում, մատղաշ տարիքում վտանգավոր է աբորտ անելը: Բաժակդ վերցրու, փառք ՍՄԿՊ-ին: Ի՞նչ ես հիմարացած նալում՝ փառք:

- Էդ ինչո՞ւ հանկարծ...

- Որովհետև լավն է... Եթե խելք ունես... Կեր: Իսկապես որ «Ընտիր» է, այսպիսի կոնյակ չկա, շատ եմ սիրում, անվանը համապատասխանում է: Անվանը համապատասխանելը մեծ բան է, քիչ է պատահում: Անվանը, տեսքին, համարյա չի պատահում: Ստիպված ուղարկեցի Բաքու, կուսակցական դպրոց... Ձեր ուզում, խայտառակելու էր ինձ... Շան քած, անպիտան աղջիկ, համը հանեց... Լավն է, լավն է մեր կուսակցությունը, շարքերն անաղարտ է պահում, վարկաբեկվեցիր՝ մերը չես, կեղտոտվեցիր՝ հեռացիր, օրինակ՝ դու... Ես ուրիշ խմիչք չեմ օգտագործում՝ միայն սա, քեզ էլ եմ խորհուրդ տալիս: Ասենք քեզ համար սա թանկ հաճույք է... Երիտասարդ, վերև, ներքև կա, խաղի ընդունված կանոններ կան, հարգել կա, զգուշանալ կա, վախենալ կա: Կշտացիր, կշտացրու՝ իմ նշանաբանն է... Կասպից ծովի ձուկ է, հատուկ ինձ համար են ուղարկում ադրբեջանցի կոմունիստ ընկերներս: Լավ տղաներ են, ապրել գիտեն... Բարձրացրու, խմեցի՛նք: Եթե վստահ չես՝ վազանց մի անիր, մեր կուսակցության չգրված օրենքն է: Ասում ես՝ երեխա չունեցա՞վ... Հըմ, հըմ, իհարկե... Կենացդ, մինչև վերջ, բաժակիդ հատակը տեսնեմ: Ապրեն: Կարիերիստ էր, պաշտոնամոլ, իսկ խելք չուներ: Տալով չի, տեղը պիտի բան ուզես, ստանաս՝ նոր տաս... Խաղի կանոններ կան... Չնայած բերեցի շրջկոմ՝ հրահանգիչ... Ձևականը շատ էր, ցուցադրականը... Ը՛հ, ըհ, ձկան պատառը բերանիդ մեջ հալվում է... Կոտրած գդալի պես ամեն ինչի մեջ էր ընկնում՝ ակտիվիստ, թո՛ւհ... Հետո կապվեց երկրորդի հետ, հի՛, հի՛, հի՛... Անպիտան աղջիկ... Ես ու դու ինչ-որ չափով հայրենակից ենք: Ձեր կողմերի ժողովրդին սիրում եմ, լավություններս հիշողներ կան: Բա ինչպե՞ս, մեկին պաշտոն եմ տվել, մյուսին կուսակցությունից վտարելուց եմ փրկել, մեկ ուրիշին՝ դատից... Այո: Ազնիվ են ձերոնք, մի քիչ էլ միամիտ, հը՛...

- Ի՞նչ...

- Հի՛, հի՛, հի՛... Բայց թվում էր նաև աչալուրջ ես, ելույթների մի քանի անգամ լսել եմ: Հպարտանում էի, ասում էի՝ ես եմ աճեցրել: Մեղքերդ պարզասիրտ խոստովանում ես... Կեցցեն, կեցցեն: Այ տղա, քրիստոնյա՞ ես:

- Ինձնից ի՞նչ քրիստոնյա, ընկեր Բաղդագույան, ես կոմունիստ եմ:

Դեռ հույս ունի, դեռ ձեռքերը գցում է փրփուրներին ու էլի թափանցիկ, անպաշտպան քծնանքով: Ի՞նչ հմայք ունի էս մարդը: Ուժի հմայք: Ուժը մագնիս է, ձգում է, ենթարկում է: Կարոն գերված է նրա բարեկամական, նրա հոգատար վերաբերմունքից, ուզում է մինչև վերջ անկեղծանալ, բացվել, կյանքը, անձնականը, ամեն, ամեն ինչը դնել նրա առաջ: Բայց ինչո՞ւ...

Որ խղճահարվի Բաղդագույանը, ձեռք մեկնի... Նա կարող է, նա աշխարհի ուժեղներից է, երկրի տեր է և շնորհի է արել՝ իրեն հրավիրել է հացի, իրեն, որ հարվածից դեռ ուշքի չի եկել, թույլ ու շփոթված է, պարտված, սխալված, ի՞նչ է անելու այսուհետև, ի՞նչ մասնագիտություն, ի՞նչ բան: Չէ, չէ, փրկվել է պետք, հենարան, մեջք, աշխարհի բանն է...

- Շեքսպիր կարդացել ես:

- Այո՛, իհարկե:

- Գահի համար ի՞նչ արյուն են թափում, հը՞... Ի՞նչ ես կարծում՝ այն աշխարհը կա՞:

- Դե, մարքսիզմն ասում է՝ ոչ:

- Այ տղա, մարքսիզմն ի՞նչ գիտի, որ ասում է: Բայց դա կարևոր չէ: Կզնանք, կտեսնենք, խոստովանելու է՝ կխոստովանենք, ապաշխարելու է՝ կապաշխարենք: Կհարցնեն՝ մի բան կասենք, այնտեղ կերևա, տեղում կկողմնորոշվենք: Այդպես ծուռ-ծուռ մի ժպտա, կեր... Մարդու ներսի մասին գաղափար ունե՞ս, ի՞նչ կա այնտեղ, գիտե՞ս... Չգիտե՞ս: Չես էլ իմանա, որովհետև ոչ ոք թույլ չի տա, որ մտնես իր հոգու մեջ: Իսկ խոսքեր ինչքան ուզես, խոսքամոլություն... Պոռնիկ խոսքեր... Պոռնիկ խոսքերի աշխարհում ենք ապրում, պոռնկացրած խոսքերի...

Բաղդագույանը դադարեց ուտել, չար, պղտորված հայացքը սեղանի մի կետին հառած անջատվեց, վերացավ, ու անողորք էր տեսքը՝ սարթ, դաժան:

Ծանր հայացքը բարձրացրեց, մեխեց Կարոյի աչքերի մեջ.

- Այն ի՞նչ կնոջ հարց էին քննում:

- Կարինեի:

- Ինչ Կարինե:- Ձայնը բարձրացրեց, գրեթե գոռաց Բաղդագուլյանը:

- Դե, ինձ հետ կապված:

- Ինչ կապ: Ինչ կապ, չեմ ճանաչում ոչ մի Կարինե, չգիտեմ,- սպառնալից թեքվեց դեպի Կարոն,- հնարում եք, զրպարտում, բամբասանք է:

- Բա կնոջս նամակը...

- Ջրպարտություն է,- բղավեց Բաղդագուլյանն ու բռունցքը խփեց սեղանին՝ ջարդուփշուր անելով ավսենները,- իսկ ավելի ճիշտ՝ հոգեկան հիվանդ է իմ կինը, ինչ է՝ չգիտեմ: Ուրեմն իմացեք:

Հի, հի, հի, «սխալվել եմ... սեր է...»: Սեր... Վախեցար ուրիշ մեկին չճարեմ: Թե անճարակ ես: Տեսքիդ նայիր, հասակիդ, ոտքերիդ երկարությանը... Ասենք կանայք ուրիշ ոտքեր են սիրում, հը: Չհասկացմիր: Դե խմիր, որ հասկանաս: Աթոռի ոտք են սիրում, բազկաթոռի չորս ոտք, մեծ մասամբ, մեծ մասամբ... Հի, հի, հի... Կեր, մարդավայել կեր, ես սիրում եմ լավ ուտողներին, շնորհքով: Հասել ես սեղանին, պետք է ուտես...

Ու ինքն ակամա ենթարկվում է. կարգադրելը սրա էությունն է: Ինչ առավելություն ունի այս մարդն իմ նկատմամբ... Ասում են՝ պաշտոնը մարդու խելքն ավելացնում է... Չէ, ներքևում կանգնածը, ստորադրյալն է սրա պաշտոնի իրավունքի չափ ավելացնում սրա խելքը:

- Թատրոն գնում ես:

- Հազվադեպ:

- Իզուր: Գնա, տաղանդավոր դերասաններ կան, մի քանիսի հետ ընկերություն եմ անում, երբեմն հաց եմ տալիս: Թունդ խմողներ են, լցնում եմ, լակում են անհաշիվ, հիմարանում: Քանի լուրջ են՝ հարգանքով են, ակնածում են, քծնում են, բայց որ կատարները տաքացան, ինչ ասես երեսիդ կշապացնեն: Սրբություն չունեն: Անշնորհակալ շան տղերք... Կյանքի կեղտերը գիտեն խուլիգանի նման: Զվարճալի է լսելը, հի, հի, հի ... Մեկ էլ տեսար հասնում են խորքերը, էությանը... Ապոլիտիկ թափթփուկներ... Ամեն ինչ գիտեն մեր մասին՝ պարզ-

վում է... Ողորմելի կենցաղով են ապրում, թշվառ, բայց բարձրանում են բեմ, դառնում են ուրիշ: Թագավոր, հերոս, բարի, չար: Պետք է՝ այսպես, պետք է՝ այնպես, դիմակ, դիմակ... Սովորելու բան կա... Արի խմենք դրանց կենացը:

Այդպես: Հեռվից հեռու համակրել եմ քեզ: Վերևներում տրամադրում էի՝ «Նաշ չելովել, նաշ»: Քեզ շրջկոմ տանելու գաղափարն իմն էր... Մինչև այդ էլ... Բայց չէ, խակ ես դեռ...

Սիրունիկ մատուցողը խոնարհ հայացքով ներս էր մտնում ժամանակին, առանց ավելորդ հարցերի տանում, բերում, մաքրում էր ու ամեն անգամ Կարոն թաքուն նայում էր նրա կոնքերին:

- Հա՛, - որսաց Բաղդագույլանը նրա հայացքը, - ժամանակին լավն էր, մի քիչ մաշվել է... Ես եմ այստեղ գործի դրել, փողոտ տեղ է, աչքից հեռու:

- Ո՞նց ես, Լաուրա, գոհ ես, - նրա հերթական գալուն հարցրեց Բաղդագույլանը:

- Շնորհակալ եմ ձեզնից, շատ եմ շնորհակալ...- ամոթխած, համեստ:

Կարոն Մոսոյին հիշեց հանկարծ, նա վար անող եզ, սա՛ խնամած, բտած բուղա... Տեր՝ իր տիրույթներում, առաջին ցուլը իր նախրում:

- Ապագայիդ համար խմենք: Բարձրացրու բաժակդ... Վոորշեն տի դուռակ դուռակոմ: Մարդիկ պաշտոնի համար գիտե՞ն ինչեր են անում, հատկապես ձեր սերունդը: Մորը կծախեն, հանրապետությունը կքանդեն, կավերեն, սովի կմատնեն, երկիրը թուրքերին կտան, ասա՛ պաշտոն, ասա՛ իշխանություն... Կնոջդ չե՞ս սիրում: Մերի համար մեր ուշքը գնում է... Կանաչին այս կողմը դիր. ապրես, կանաչ սոխ շատ կեր, օգտակար է... Արի տես ղում հետ ենք ապրում: Բայց դիմանում ենք, ձայնը կտրացնում ենք, փողախեղդ ենք անում, զուգում-զարդարում ենք, ուղարկում ենք կուրորտներ: Բարեկամ ունենք, թշնամի էլ ունենք, մեր թիկունքի համար պարտավոր ենք հոգալ: Հայտնի ենք որպես ընտանեասեր: Ասետրինան քաշիր, քանի տաք-տաք է...

Խմիչքից արյունը խփել է Բաղդագույլանի ճարպոտ թշերին, դանակ մոտեցնես՝ արյուն կխփի, չաղիկ մատները ճարակորեն, վարպետորեն բանացնում են դանակ-պատառաքաղը: Նայում է

Կարոն ու մտածում. էս ինչքան է առողջ, առողջ, առողջ... Նայում է Կարոն, նայում է ու հանկարծ նկատում է, սրա փայլփղող աչքերը դեղին են, ինչպես կատվազգի գիշատիչների աչքերը: Այո, այո, որս չի, որսորդ է...

Ինչո՞ւ է ինձ հրավիրել, ի՞նչ է ուզում ինձնից՝ դժվար է հասկանալ: Ցուցադրում է իր ուժը, իր կարողությունները: Որ ի՞նչ, ի՞նչ, ես ո՞վ եմ, ի՞նչ եմ ինձնից ներկայացնում: Սառը մի օտարություն զգաց Կարոն սրտի մեջ ու տխրեց...

- Գիտես, չէ՞, երիտասարդներին սիրում եմ, ուզում եմ քեզ իմ մարդը դարձնել, ճմռեմ, հունցեմ-սարքեմ... Ուրեմն դաս առաջին. ծերտի մեջ ենք ապրում, դու ուզում ես չկեղտոտվել, մաքուր մնալ, ոտքերիդ տեղ ես ման գալիս, արանքներով անցնես... Ինչպե՞ս՝ հարցնում եմ, ինչպե՞ս: Կիսով չափ չկա, մի քիչ չկա, կեղտոտվելու ես, ուրեմն մինչև վերջ, մինչև կոկորդո: Դու մինչև ծանրութե՞ս ես անում, ուրիշը ուղիղ գնում է, ծերտերը տրորելով...

Մի ինչ-որ քաժի համար, հի՛, հի՛, հի՛... Միամիտ: Լավ, սատրյում նաչնյոմ սնաչալա: Կգաս մոտս մի գործ կտամ, տեսնենք: Կմոռացվի, մոռանալ կտանք: Ապա մեկ էլ լցրու... Այդպես... Օխայ... Ջուրը բաց: Ծառայել սովորիր... Սրիկաները «Ջերմուկի» գազը խնայում են: Տասը հատ բացում ես, մեկն է կարգին... Հազար անգամ դիտողություն եմ արել, գործից հանել եմ տալու սրիկային: Ջրերի վարչության էդ... Մյուսը բաց... Աշխարհ ես եկել՝ ապրի, յոնջա չես՝ մյուս տարի էլ բուսնես:

Դաս երկրորդ. կոմունիզմը չի կառուցվում: Լուսավոր ապագան դուռակների կերակուրն է: Կկառուցվեր կոմունիզմը, եթե դադարեինք ուտել, խմել, մրսել, շոգել, կենակցել, նախանձել, և այսպես անվերջ մարդկային, հի՛, հի՛, հի՛, թուլություններ: Մատչելի եմ բացատրում: Ապագան մութ է ու անորոշ: Կուսակցությունը, փառք Աստծո, դեռ պինդ է պահում իշխանությունը: Դեռ: Կեցցե՛: Դեռ երկար կտևի, օգտվիր:

Ճիշտ չեն ասում, թե մարդիկ անշնորհակալ են: Երեքից երկուսը գնահատում են արածդ, լավությանդ տակից դուրս են գալիս, դառնում են քո մարդը: Ես լավություն անող եմ, դա է իմ ուժը... Յոնջա չենք, յոն-

ջա չենք... Քիչ ծխիր, վնաս ես տալիս քեզ: Դրա համար էլ ախորժակդ տեղը չէ: Ախորժակիդ հերն անիծում ես, չի կարելի: Պաշտոնն ինչո՞ւ ես ուզում, եթե չես վայելելու: Պաշտոնն առողջ մարդուն է պետք, որ կլանի լցնի փորը, վայելի, վայելի, վայելի...

Մարդկությունը ոչ մի տեղ չի գնում, մի կետի վրա կանգնած է: Էն գլխից, հասկանո՞ւմ ես: Ինչ որ եղել է մարդու մեջ, էն էլ մնացել է: Ազատություն տուր՝ իրար կուտեն... Կուսակցությունը չոմբախը ձեռքին է պահում, որովհետև... Որովհետև ժողովուրդն ու տավարի նախիրը նույն բանն են: Քշիր հանդը արածեն, մեկ-մեկ էլ չուլում քարաղի կտորներ շաղ տուր թող լիզեն, ուրախանան:

Մարքսիզմը սա է, կապիտալիզմն էլ է սա: Գույնդ մի գցիր, սա երրորդ դասն էր: Ուրիշ ճշմարտություն չկա, մնացածը պոետների հնարածն է:

Գործիդ կաց. չվանի ծայրը բռնե՞լ ես՝ պինդ պահիր: Ականջդ մոտ բեր ասեմ:

Բաղդագույանը թեքվեց տաք շնչելով, յուղոտած շրթունքները համարյա քսեց Կարոյի ականջին ու վավաշոտ ծիծաղեց նրա ականջի մեջ:

- Հի՛, հի՛, հի՛, այսօր քեզ կուսությունից գրկելու եմ, հի, հի, հի... Ցավ ես զգալու, բայց դիմացիր, հի, հի, հի...

Կարոն սարսափով հետ ընկավ այնպես, որ քիչ մնաց աթոռից շուտ գար: Ահավոր մտածմունքների մեջ ընկավ: Բաղդագույանը մի լիքը ծիծաղեց նրա վրա. մինչև արցունքոտվելը: Հանկարծ լռացավ:

- Մի քածի պատճառով ծեծ կերար: Թակեցի՞ն, լավ թակեցի՞ն, մայրիկդ լացացրին, դուրս շարտեցի՞ն: Մեղք ես գործե՞լ, քոսոտ: Դու ի՞նչ գիտես մեղքն ինչ է. իսկական մեղքը:

Կարոյի օձիքից ճարպկորեն բռնեց, պինդ քաշեց դեպի իրեն, ձայնը դարձավ խռպոտ շշուկ:

- Վստահում եմ... Ականջներիդ կտրել կտամ, եթե դավաճանես... Դարակումս մի հաստիկ ծոցատետր ունեմ, գիտե՞ս քանի անուն-ազգանուն կա մեջը:

Կարոն շվարեց.

- Ինչ ազգանուն:

- Աղջիկների... Մատղաշ, սիրուն, ընտրովի... Օրը, ժամը, վայրը, բնավորությունը, նախասիրությունը, անփորձությունը... Հը... Հը... Հը... Հետաքրքիր է... Դողոխյանդ էլ կա, ապրում է ծոցատետրում: Էջերը թերթում եմ՝ շունչ են առնում, կենդանանում են բոլոր մանրամասներով... Դողոխյան՝ ասում ես: Ձեր շրջանում ո՞վ իմացավ (ինքն իր ճակատին երկու մատով կտկտացրեց), խելք, շնորհք, զգուշավորություն...

Լավություն եմ արել բոլորին, վարձահատույց եմ եղել: Մեկին լավ գործի եմ դրել, մյուսին՝ բնակարան, հարազատներից մեկն ու մեկին դատից եմ ազատել... Լավություն, ծով լավություն եմ արել մարդկանց: Ձեռքիցս եկել է, գալիս է, հարգված եմ, սիրված եմ... Այո, այո, այո ... Այ տղա, աշխարհ ես եկել՝ ապրիր:

Ծերտի՛ մեջ:

Բաղդագուլյանը չլսեց, թե չլսելու դրեց, համենայն դեպս չանդրահարձավ Կարոյի ռեպլիկին: Կշտությունից ծանր շնչելով հետ քաշվեց ու շարունակեց քննադատելով.

- Այս քարտուղարը գիտե՞ս ինչու այդպես գազանավարի հարձակվեց քեզ վրա: Չգիտե՞ս: Ականջովն էր ընկել, որ ուզում ես պաշտոնը խլել: Բախտը ժպտաց, առիթը տվեցիր՝ ճզմեց: Միառժամանակ էլ կմնա աթոռին... Ես եմ դրան քարտուղար դարձրել: Այն ժամանակ Կենտկոմում էի: Հի, հի, հի... Ա՛յ տղա, Մոսկվայում մի թեթև հիվանդացա, սաստիկ ցուրտ էր, մրսեցի: Պառկած եմ լյուքսումս. «Մոսկվա» հյուրանոցը սիրում եմ: Ինձ էլ են սիրում, լիքն եմ գնում, մեր աշխարհի բարիքները, կոնյակները շռայլորեն բաժանում եմ, դոնապանից սկսած արևոպս են երդվում: Հա, պառկած եմ: Մեկ էլ սա զանգեց, Կենտկոմում հասարակ տեսուչ էր, զանգեց:

«Ընկեր Բաղդագուլյան, արդեն մեկ շաբաթ է՝ Մոսկվայում եմ ու, պատկերացրեք, այսօր իմացա, որ վատառողջ եք, կներեք, խնդրում եմ: Իսկապես վատառողջ եք, վայ, վայ, վայ...»:

Դատարկ բան է, ասում եմ, թեթև մրսածություն:

«Ո՛հ, ո՛հ, ի՛նչ եք ասում, ձեր թանկագին առողջությունը... Ինչո՞վ օգնենք, ինչո՞վ կարիք ունեք, բա ո՞վ է ձեզ խնամում»:

Երիտասարդ, ասում եմ, մի անհանգստացիր, ամբողջ հյուրանոցն է ինձ ծառայում:

«Ո՛հ, ո՛հ, գիտե՞ք, բարեբախտաբար տիկինս հետս է, ասեմ ճաշ պատրաստի: Ձեր սիրտն ի՞նչ է ուզում, գուցե թփով տողմամ»:

Շան հոտառություն ունեմ, իսկույն մտքինը կռահեցի, հասկացա...
Լավ, ասացի, թող լինի տողմա, կարելի է:

«Կբերենք, ընկեր Բաղդագույան, կբերենք...»:

Պատկերացրու, որ ճիշտ էի կռահել՝ բերեց...

Լռեց երկար Բաղդագույանը, մնաց մտքերի հետ ու կարծես մի քիչ էլ թախիժ իջավ վրան: Հանկարծ շատ մտերմիկ ու ջերմ դիմեց Կարոյին.

- Իմենք, Կարապետ, խմենք... Բարի եմ, իհարկե, բարի եմ, բայց արի ու տես, որ երբեմն մարդ արարածից զգվում եմ, գարշում եմ, չարանում, ատում եմ... Մյուս կողմից՝ մտածում եմ ինքս ինձ՝ բա ի՞նչ անեն, ինչպես ասում են՝ պաշտոնը կերակրում է:

Տիկին Վիոլետան, հազիվ երեսունն անց, բայց դեռ շատ թարմ, շատ թարմ: Ախորժելի... Սեփական ձեռքով եփած տողման... Հե, հե, ձմեռվա կեսին Մոսկվայում խաղողի թուփը որտեղից էին ճարել: Սիրում եմ, ո՞նց էլ իմացել էին... Սխտորով, մածունով... Մինչև լույս խնամեց, քրտնացրեց, քրտնացրեց շան աղջիկը, լավացրեց... Շնորհակալ եմ, շնորհակալ:

Հիմա այդ նույն տիկին Վիոլետայի ամուսին կոչվածը քեզ կուսակցությունից վտարում է ԱՆԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ համար, հե, հե... Չեմ թողնի, անհոգ կաց: Բռիս մեջ են բոլորը, բոլորը... Յուրաքանչյուրի մասին մի բան գիտեմ:

Ու խոսեց, ու խոսեց գինովցած, տաքացած Բաղդագույանը, ու այլևս Կարոն չէր լսում, պարզապես ունակ չէր, որովհետև հարբել էր արդեն, գլուխը պտտվում էր, խառնաշփոթ էր գլխում, քառս: Ու ճիգեր գործադրելով՝ նայում էր նրա խոսուն դեմքի արտահայտություններին՝ ժպտացող, խորամանկ, սառն ու դաժան, վաժաշտ ու մեկ՝ աղավնի, մեկ՝ գայլ, մեկ՝ կոկորդիլոս...

Դժվարությամբ ոտքի ելավ Կարոն, օրորվեց, ճոճվեց, բայց հասցրեց բռնել սեղանի եզրը, թունոտ ժպիտը դեմքին թեքվեց դեպի Բաղդագույանն ու լեզուն փաթ ընկնելով՝ հարցրեց.

- Ընկեր Բաղդագույան, թոռներ ունե՞ք:

- Օ՛, ճ, ճ...- քանդվեց Բաղդազուլյանը ծոր տալով, դեմքը դարձավ մեղրաբոքոն, ծայնը դարձավ մեղր,- ճ, ճ, ճ, երեքը, երեքը, ես նրանց...

- Աղջիկներ:

- Այո՛, այո՛, երկուսը, երկու փամփոփ փիսիկ, ես նրանց կյանքին մեռնեմ:

- Հե, հե, հե,- ծիծաղեց Կարոն,- հետաքրքիր է՝ ո՞ւմ ծոցատետրի մեջ են ընկնելու:

Շանթահարված Բաղդազուլյանը ինչ դիրքում որ կար՝ քարացավ, աչքերը կկոցվեցին, կոպերի նեղ արանքներից սառը փայլատակում էին: Ու մի թեթև ժպիտ խաղաց դեմքի վրա՝ գազանի, գիշատչի, որ հիմա ըմբռնված է որսը հոշոտելու խրախճալի պահը:

Իսկ Կարոյի պետքը չէր, Կարոն հարբած էր ու թքած ուներ ամեն ինչի վրա:

- Հե, հե, հե, մի հարց էլ տամ, ընկեր... ը՛, ը՛, ը՛, ու գնամ: Ձեզնից հետո ի՞նչ է լինելու, ձեր թորած ծերտոտ ես աշխարհից...

Կարոն դուրս եկավ: Մթնել էր վաղուց, քաղաքից բավական հեռու էին գնացել: Բաղդազուլյանի վարորդը, խարտյաշ մազերով բարձրահասակ ու արդեն փորը գոտու վրա կախ մի երիտասարդ, պատրաստակամ դուրս եկավ մեքենայից.

- Ինչ-որ բան է պետք:

- Չէ, չէ, շնորհակալ եմ ձեզանից...- խոնարհվեց Կարոն, մի քանի քայլ արեց նեղ ասֆալտապատ ճանապարհով, հետո հայիոյելով դուրս եկավ, կտրուկ ընկավ մացառուտները և ուղղվեց դեպի հեռվում երևացող քաղաքի լույսերը: Կավահող էր, քար ու փշոտ թփեր, որ սրունքները ճանկոռտում էին: Կարոն ոչինչ չէր զգում, հարբած քայլերով գնում էր ու հայիոյում, հայիոյում ամենակեղտոտ խոսքերով... Հանկարծ մի ծառի դեմ ընկավ, մոտեցավ գրկեց. հոգնել էր, անասելի երկար մնաց այդպես, փոքր-ինչ հանգստացավ:

- Կաղնու ծառի արմատ ուտող խոզ... Իմ մաճկալ Մոսո ջան, իմ շենացնող Մոսո, մինչև ինձ չներես, չեմ թողնի էս աշխարհից գնաս...- Ու ավելի պինդ կապվ ծառին Կարոն ու անսպասելի լաց եղավ խոշոր-խոշոր արցունքներով, փոքր երեխայի նման հեկեկալով:

Շոգն անտանելի դարձավ, սուրճ խմողները պակասեցին,

ավելացան պաղպաղակի սիրահարները, երեխաները մանավանդ հրմշտվում էին հերթի մեջ, աղմկում: Ռոզիկի գործը եռում էր, գլուխ բարձրացնելու ժամանակ չունեիր, մոռացամկ ինձ: Մի քիչ կարծես ազդվեց, նեղացամկ, բայց ինչից:

Ախր, Դոդոխայանին սիրում էր խենթի պես, հրաշք էր ու իմ երազանքը, իմ հոգու մեջ էր, իմ սրտի, իմ գրկի մեջ էր: Առաջին անգամ համարձակվեցի ու չասացի՝ ընկեր Դոդոխայան, համարձակվեցի ասացի՝ Մարիամ... Աչքերը կլորացան զարմանքից, երևի չէր սպասում այդպիսի հանդգնություն, բայց դարձավ կարմիր բազուկ, շնչառությունն արագացավ, խնդխնդաց...

Ասացի՝ Մարիամ, ես քեզ սիրում եմ:

- Ինչե՛ր ես խոսում, Կարո, դու դեռ երեխա ես:

- Չէ՛, ես երեխա չեմ:

- Գիտե՛մ, գիտե՛մ...

Դպրոցի միջանցքում էր խոսակցությունը: Դոդոխը վախեցած աջ ու ձախ նայեց, արագ գնաց դեպի դուռը: Չնայած անձրևոտ էր օրը, մթնդած ու համարյա մարդ չկար փողոցներում և կարող էին կողք կողքի քայլել, սակայն Դոդոխն առաջ ընկավ ու իր հետևից տարավ Կարոյին... Փողոցներ անցան ու դուրս եկան դաշտ և դեռ պիտի կտրեին դաշտն ու մտնեին անտառ: Գնալով Դոդոխն արագացնում էր քայլերը, հեքի մեջ էր, անհամբեր փնջացնում էր, թռչում էր արագավազ եղնիկի պես... Կարոն չէր համարձակվում հավասարվել նրան, կարծես հաշտվել էր երկրորդական դերի հետ, ընդունել էր, որ առաջնորդողը ինքը չէ: Անձրևը մաղում էր խիտ շերտով, այնքան խիտ, որ տասը քայլի վրա ոչինչ չէր երևում, բայց Կարոն աչքը չէր պոկում Դոդոխից. թաց զգեստը կպել էր նրա մարմնին ու անամոթաբար ընդգծել նրա մարմնի բոլոր մասերը... Արյունը կրակ էր դառել Կարոյի մատողաշ երակներում, սոսկալի ու անմարդկային ցավ էր զգում ողջ մարմնով, ցավ, որ կարելի էր կասեցնել, եթե հասներ, եթե հավեր Դոդոխին...

Ու կիսամութ անտառում մի փոքրիկ բացատ, մարդաբոյ խոտ... Կանգ առավ այդտեղ Դոդոխը ծանր շնչելով, դեմքով դեպի Կարոն, սպասողական, ծուղակն ընկած եղնիկի նման սարսափն աչքերում, և՛ երկյուղ, և՛ սպասում, և՛ ոչ, և՛ այո, և՛ այո, և՛ այո...

Ու հետո ոչինչ չկար աշխարհում, կար ամառային տաք անձրև, բուռն աճած փափուկ կանաչ խոտ ու էլ ոչինչ, ոչինչ... Ու մեկ էլ երկու մերկ ջահելություն մթության գրկում:

Դա առաջին կինն էր Կարոյի կյանքում... Դոդոխյան... Մարիամ, կամ հիմա, որտեղ ես, հիշում ես...

Իհարկե, կհիշի, այդպիսի մի կես օր ու մի ամբողջ գիշեր, ու այդպիսի սեր ու այդպիսի անձրև, ու այդպիսի ժայթքում կրքի... Մի անգամ է լինում կյանքում կամ չի լինում:

Զարմանալի է. այսքան ժխորի մեջ անջատվել՝ իր կյանքի օրացույցը հետ է թերթում, ինչի համար: Հնացած, գնացած, մաշված վաղուցվա բաներ, որ նշանակություն չունեն այլևս:

«Նա չելովեկ» չդարձավ, վտարվեց կուսակցությունից: Հիմա իբր բժիշկ է:

Բաղդագույլան... Բաղդագույլան... Ինչևէ՝ մարդը նկարող էր, իսկ դու՝ կտավ...

Էս Բաղդագույլանին իրենց շրջանում փոխարինեց Կամո Բալունցը. նրա աճեցրած տեղական կադրը: Սրա ժամանակ էր, որ քաղխորհրդի նախագահ դարձավ Կոշկակարյանը. շքանշանակիր, վաստակավոր մանկավարժը, որ նույն Կամո Բալունցին ժամանակին դաս էր տվել:

Մոսոն ասաց.

- Տղա, քո վարժապետն ա եղել, համ էլ ձերոնցից ա, գնա խոզի համար մի քիչ կեր ուզի:

Չպատասխանեց հորը, բայց մտքում հաստատ որոշեց, որ չի գնալու: Լավ է մեռնեմ, մտածում էր, հրեն նկուղների լիքը կեր է, էլի մի խարդախ խաղ է մտքիդ: Չեմ գնա ու վերջ: Բայց ասելը հեշտ է, ամեն առավոտ դպրոց գնալուց առաջ Մոսոն դարպասների մոտ ինչ-որ գործ է անում, բայց իրականում նրա ճամփեն է բռնել:

- Տղա, չգնացիր... Էդ ձերոնցից էլ ես ամաշում, տնաշեն:

Ձերոնք, մերոնք... Ասելն ինչ է... Զգվացրեց, էլի: Ստիպված էր, պիտի ազատվեր Մոսոյի «անմեղ» հարցերից: Իրեն ուտելով, մաշվելով գնաց: Կես ժամից ավելի սպասեց ընդունարանում: Քարտուղարուհին, հաստաքամակ Շուշիկը, խոշոր, գեղեցիկ աչքերը հառեց վրան ու խիստ հարցրեց.

- Ա՛յ տղա, դո՛ւ ինչ ես ուզում:- Կարո՞ն անպատասխան թողեց նրան:

- Քեզ հետ եմ... Էս խեղճ մարդը ձեր դպրոցից չպրծա՞մվ... Ասա՛ ի՞նչ ա ուզածդ:

- Հեչ:

- Հեչը հերթերումն ա, կարգին պատասխանի: Դպրոցի՞ հարց է:

- Այո:- Ստեց Կարոն (վա՛յ Մոսո, վա՛յ):

- Դպրոցի հարցերով չի ընդունում ընկեր Կոշկակարյանը:

- Անձնական:

- Անձնական,- Կարոյի տնազն անելով շրթունքները ծոմոեց Շուշիկը:- Դու հեր չունե՞ս, դու մեր չունե՞ս... Դե, ասա տեսնե՞մ ի՞նչ կա:

- Ձեր գործը չի:- Կատաղությունը զսպելով, բայց կոպիտ ասաց Կարոն ու զարմացավ իր համարձակության վրա (վա՛յ Մոսո, վա՛յ):

Բայց ավելի զարմանալին այն էր, որ Շուշիկն իսկույն վեր կացավ ու գնաց զեկուցեց:

Առանձնասենյակը մեծ էր, առանձնասեղանը մեծ էր, պատին կախած ընկեր Լենինի գլուխը մեծ էր, Կոշկակարյանն էլ էր մեծ, ծանր-ամարմին: Խոշոր, կլոր, հաստ ապակիներով ակնոցի ապակիները փայլատակեցին Կարոյի վրա: Բազկաթոռը ճռռացնելով հետ ընկավ, մի քիչ զարմացած ու սպասողական նայում էր լուռ: Հաստ ուսերն ասես երկու կողմից թափվում էին ցած: Թևատակերի հաստ մսերը նույնպես սահում էին ցած, հաստ կողերի վրա: Դեմքն ասես կիսաթխ-ած մատնաքաշ լիներ, դեռ խմորոտ, ու էլի այն տպավորությունն էր, թե գունդ-գունդ ուզում են կաթել ներքև:

- Հը՛, ի՞նչ կասես վերջապես, երիտասարդ:

- Հայրս մի քիչ կոմբիկեր է ուզում:- Հազիվ լսելի թոթովեց:

- Հը՛,- կոպիտ բացականչեց Կոշկակարյանը,- բա՛րձր խոսիր: Դասդ չե՞ս սովորել:

Կարոն մոռացել էր, որ իրենց դպրոցի նախկին տնօրենը ծանր է լսում ու, որպեսզի ստիպի դիմացինին բարձր խոսել, նախահարձակ էր լինում՝ դասդ չե՞ս սովորել:

- Հայրս... Կոմբիկեր:- Բղավեց Կարոն այնպես, որ անհան-գստացած Շուշիկը դուռը բացեց:

- Փակիր դուռը,- բարկացավ Կոշկակարյանը:- Հայրդ ղվ է:
- Առաքելյան Մովսեսը:
- Ինչի համար:
- Խոզի:
- Ի՞նչ խոզ:
- Մեր:
- Հա՛, հասկացա՛: Հայրդ էլի խոզեր է պահում: Քանի՞սը:
- Չգիտեմ... Երևի մեկը:
- Մեկը,- հեզնեց նախագահը,- այ տղա, սո՛ւտ ես խոսում: Դե ասա՝ ազնիվ կոմերիտական խոսք:
- Ազնիվ... Այսինքն՝ ես չգիտեմ:
- Չգիտեմ... Բա ի՞նչ գիտես: Դու որ չգիտես, ղվ պիտի իմանա, ղվ պետք է ահազանգի: Օրենք է խախտվում, օ-րե-ենք: Մեզնից հետո ինչպե՞ս ես կառավարելու այս երկիրը: Ո՞ւմ հույսին թողնենք: Մենատնտեսի բացիլը պետք է իսպառ վերացնել մեր շրջանից: Հայրդ դրա կրողն է: Վարակ է, վարակ: Դու ինչ է, չե՞ս կարող ազդել նրա վրա, վերադաստիարակել: Հը՛...

Կոշկակարյանը գլուխը թեքեց, ականջը դեմ արեց, ինչպես դաս հարցնելիս էր անում:

«Հիմար-հիմար քիչ խոսիր, այ մարդ:- Իհարկե մտքում ասաց Կարոն:- Արի, Մոսոյին վերադաստիարակիր»:

- Հը՛, ծայն չե՞ս հանում: Կարծեմ, դպրոցում կոմերիտների քարտուղարն ես: Առաջնորդիս տեսեք... Անպիտաններ: Դե լավ, գլուխդ մի կախիր: Այդ հները մինչև չմեռնեն, հասարակությունը չի մաքրվի: Այս գործոնը պետք է հաշվի առնենք: Դիմում գրե՛լ ես, տուր տեսնեմ:

Տաքուիով եղած Կարոն, նսեմացած Կարոն (վայ՛ Մոսո, վայ՛) քրտինքի մեջ կորել էր: Նախագահը վերցրեց դպրոցական տետրի էջի վրա գրված դիմումը:

- Մի փութը քանի՞ կիլո է:

- Տասնվեց:

- Այդքան, ավելին չենք կարող, այն էլ, որ կոմերիտ ես: Բայց սա վերջինը լինի: Մենք քեզ վրա հույս ենք դրել, իսկ դու տես, թե ում ազդեցության տակ ես ապրում: Գնա՛:

Մոսոն ուշադիր նայեց մակագրությանը, թուղթը շուռումուռ տվեց, երկար գննեց, բարձրաձայն կարդաց՝ տասնվեց կիլոգրամ: Ծիծաղեց Մոսոն: Չար: Թունո՛տ: Հո՛, հո՛, հո... Հա՛, հա՛, հա՛ ... Հի՛, հի՛, հի՛...

- Տղա, էս էր քո հարգը, բա ես էլ կարծում էի, ես էլ ասում էի, ես էլ հենց գիտեի...

Դիմում կոչվածը մակագրությունով ճմռթեց, նետեց թրիքի կույտի մեջ:

Կամո Բալունցն ամեն ուրբաթ մեկնում է Թբիլիսի: Վրացական «Ախաշենի» գինի շատ է սիրում: Ասում են՝ իր առանձնատան նկուղում (այդ նկուղի մասին առասպելներ են պատմում) հավաքածու ունի՝ մի քանի հազար շիշ: Ինքը՝ հարուստ, գրպանը՝ լիքը, քաղաքը՝ փոքրիկ: Բայց փողը գրպանում եռ է գալիս, կապած ձիու պես խրխնջում է անհամբեր, դոփում սմբակներով, ազատություն է ուզում, տարածք է ուզում, վայելքների մեջ սպառվել է ուզում:

- Յոնջա չենք, յոնջա չենք...- Նեղ շրջապատում, Բաղդագուլյանի կենացը բարձրացնելով, սիրում է կրկնել նրա սանիկ Կամո Բալունցը:

Դու աղատ-պաղատն ընկի, դու զարմացած նայիր աշխարհի բանին, դու հույսդ դիր Աստծո վրա. փողն ավան թուր է, քարը կարագի պես է կտրում: Ուրբաթ գնում էր Կամոն. ջահել տղամարդ, պորտը ճարպակալել է, տղամարդու եռանդը բլթբլթում է մեջը... Ուրբաթ գնում, կիրակի գիշերը վերադառնում է՝ «Գործով գնում եմ Վրաստան»:

Ասում են՝ բուն է դրել այնտեղ, ասում են՝ մեքենան Լոռվա կոլխոզ-սովխոզների բարիքներով լիքն է գնում (Լոռին դարերով կերակրել է Թիֆլիս քաղաքը), ասում են... Ասում են՝ վրացուի կամ վրացահայ սիրուհիներ է պահում՝ սպիտակամորթ, պարարտ, ժպտերես, խինդով լեցուն... Ասում են... Գուցեն սուտ են ասում, գուցեն իսկապես վրաց ընկեր-ղեկավարներին կաշառք է տանում «գործ դգելու» համար: Մանավանդ մենակ չի գնում, միշտ մեկը հետը կա, վերջերս էլ Կոշկակարյանը, նախկին վարժապետ տնօրենը՝ տարիքն առած, պատկառելի մարդ: Ասում են... Դե, ժողովուրդ է, ինչ ասես խոսում է. ասում են՝ մի անձրևոտ օր, մի ցեխոտ գիշեր (ինչու ցեխոտ), դե, ժողովրդի բանահյուսություն է (հեքիաթներում հարց չեն տալիս), Կամո Բալունցն ասում է.

- Կոշկակարյան, դու առաջ նստիր, ոտքերս ուռել են, պիտի բարձր դնեմ, հանգստացնեմ:

Ասում են՝ Կոշկակարյանը պատրաստակամ, շոյված կատարում է քարտուղարի ցուցումը: Քարտուղարը, ասում են, ուռած ոտքերը, ասում են, ցեխոտ կոշիկներով (էս մեկը սուտ կլինի, կոշիկները կհաներ, ինչհի պիտի չհաներ, բայց դե, ամեն ինչի վրա հաչող ժողովուրդ է)...

Ցեխոտ կոշիկներով (դե, թող լինի, հը) ոտքերը դնում է բարձր... Կոշկակարյանի ուսերի վրա: Ասում են դրել ու երանությունից տնքացել է.

- Օխայ, էս ինչ փափուկ ուսեր ունես, Կոշկակարյան: Այ մարդ, էս ինչ լավ արինք, որ քեզ քաղխորհրդի նախագահ դրինք...

- Իհարկե, իհարկե,- իբր պատասխանել է Կոշկակարյանն ու անշարժացել, քար կտրել, քարտուղարի հարբած ու հոգնած քունը չխանգարի հարյուր քառասուն, հարյուր հիսուն կիլոմետր... Մի խոսքով՝ մինչև տեղ հասնելը:

Մանկավարժ, մտավորական, մատաղ սերնդի դաստիարակ, շքանշանակիր ու ինչ... ինչ տոկուն մարդ, ինչպիսի համբերություն ու դիմացկունություն, ասում են՝ գայլի նման վիզը ոչ աջ է ծռել, ոչ՝ ձախ, մինչև անգամ ձեռքերով էլ պահել է վերադասի ոտքերն իր թեք ու շեղ ուսերին: «Այդ հները մինչև չմեռնեն, հասարակությունը չի մաքրվի», - Մոսոյի մասին ասաց Կոշկակարյանը...

Մոսոն հիմա մեռնում է... Ճշմարտությունն է մեռնում, ընկեր Կոշկակարյան, դուք սուտ դուրս եկաք, Բալունցները՝ հեշ: Վայն եկել է տարել էն հոտին, որ սրանք են պահելու...

Հաջորդ օրը կիրակի էր, անքուն, տանջալից գիշերից հետո... Բաղդագույանները թող գնան իրենց ճամփով: Վերջապես ամեն ինչ ինքն իրեն ճշտվեց: Ուրիշի երամ էր մտել՝ կտցահարեցին, դուրս արին: Ավտոբուս նստեց, գնաց Էջմիածին: Նախապես որոշված բան չէր սա, պարզապես «Ձկան խանութի» մոտերքում թրև էր գալիս, նկատեց ավտոբուսի ճակատին գրած «Երևան-Էջմիածին» ու բարձրացավ: Ճանապարհին մտքում ծիծաղում էր իր վրա: Վեպերում կարդացել էր, ինչ-որ հերոսներ ցնցումներից, կորուստներից հետո փրկություն են գտնում հավատի, կրոնի մեջ...

Այ տղա, էդ միամտությունը սրանք վաղուց են սպանել քո մեջ. չհավատալը հեշտ է, հավատալն է դժվար... Ինչևէ: Ապաշխարել, մաքրվել, նորանալ... Մեկեն կտրվել ծերտոտ ծեր աշխարհից:

Իմ «Ես»-ը գտնեմ, իմ «Ես»-ին տեր դառնամ...

Քո «Ես»-ը դրված է այսինչ դարակում, այնինչ ցուցակի մեջ. կուզենան իրենք կտեղափոխեն մեկ ուրիշ դարակ, այդպես էլ արեցին... Բնակարաններն ինչպե՞ս են բաժանում՝ գնա ապրիր այսինչ տեղում:

Ես այդ փողոցը չեմ սիրում, ուզում եմ...

Գլուխդ պատռվն ես տալիս:

Հավատացյալները շատ քիչ էին, ոմանք խաչակնքում էին. ինքն էլ անվարժ, անհամարձակ ձեռքը տարավ դեպի ճակատը: Մի ծեր կին կողքին աղոթք էր մրմնջում, խեթ-խեթ նայեց իրեն: Չգիտես ինչու, իրեն մեղավոր զգաց, քաշվեց մի անկյուն: Երկար նայում էր Սուրբ Մարիամին, հետո խաչված Քրիստոսին... Քանի հարյուր տարի նրա արյունը էսպես հոսում է, վերքը չի փակվում, խաչից չի իջնում: Հավիտյան տառապյալ, ու մենք էլ քեզ հետ...

Եվ ի՞նչ ենք ուզում մենք էս տանջահար եղած մարդուց... Չապրեց մեր մեջ, չծերացավ մեզ հետ, հիասթափվեց, չդիմացավ մեր կյանքին, մի քանի խորհուրդ տվեց ու գնաց, համբարձվեց հավիտյանս հավիտենից, էլ չի գալու: Գա ի՞նչ անի խեղճը, մեզնից ո՞նց գլուխ հանի:

Մոմերի ճարճատյուններ, աղոթք անող մարդկանց շշուկներ, փողը հաշվող մոմավաճառ՝ հարբեցողի կարմիր քթով...

Չէ, Կարո, չստացվեց, դուրս արի գնա... Մարդիկ մեղքերի թողության համար չեն գալիս եկեղեցի, սեփական անկատարության զգացումը չէ, որ նրանց բերում է այստեղ: Բան են ուզում, ուզելու համար են գալիս, մատաղն ու մոմն էլ որպես կաշառք Աստծուն: Աստծո հետ գործարք: «Մեղա Տեր» ասող չկա...

Հավատացյալ... Հո կուսակցություն չէ՝ դիմում տաս ընդունվես: Լավ, վերջ, անցածն անցած է, հիմարություն... Ապրած կյանքդ ի՞նչ անի խեղճ Հիսուսը, ինչպե՞ս վառի քո մանկության խարույկները...

Հետաքրքիր է՝ քանի՞ ծոցատետր լրացրեց Բաղդագույլանը:

Պատերազմի ժամանակ համարյա մի տարի ո՞ր կորավ Մոսոն:

Շատ էլ հնարավոր է, խելքին մոտ՝ գերի է ընկել ու թաքցրել: Համարյա մի տարի նամակ չկար, սուգ ու շիվան էր տանը: Հանկարծ լուր տվեց...

Քառասունվեցին բոլորին հավաքում էին՝ գերի ընկածներին...

«Լենինի, Ստալինի գործին եղիր պատրաստ»:

Միջոտ պատրաստ:

Չէ, չէ, սուտ էր, խոսքով էի պատրաստ, հոգիս մաշեցի, բայց հորս էդ օրերին չմատնեցի, համաձայն չլինելով, նրան դավաճան համարելով...

Ու սուտ կլինի, եթե գնա ու կանգնի հարազատի նման Մոսկի կողքին, ու չի կարող նրա ձեռքը բռնել ու նայել նրա հանգչող աչքերին:

Բայց եթե ապաշխարելու, խոստովանելու տեղ կա, եկեղեցին չէ՝ հայրն է: Հայր, որ ամեն ինչ գիտի:

Իսկ եթե գնամ ու չխոսեմ ոչինչ... Գրկեմ լուռ, փաթաթեմ վերմակի մեջ, տանեմ դուրս արևկող անի, աչքը կշտացնի էս աշխարհից, իրիկնադեմին գրկեմ տանեմ ներս, իմ ձեռքով լողացնեմ հորս, անկողին դնեմ...

Մոսոն ծաղրի առարկա կդարձնի էդ ամենը:

Հեղափոխական տոներին, այսինքն՝ բոլոր հանդիսավոր օրերին, ուրախություն, ծաղիկներ, շքերթ, երգ ու երջանիկ ժպիտներ, իսկ Մովսես Առաքելյանը...

Այդ օրերին մի կեղտոտ գործ էր սկսում, օրինակ, թրիք էր հունցում աթարի համար ու ամբողջ օրը զգվանքով աջ ու ձախ թքում: Այնքան էր թքում, որ թուքը պրծնում էր, բայց հետո էլ՝ հենց այնպես՝ թո՛ւհ, թո՛ւհ, թո՛ւհ... Ջզվում է, բայց ինչից:

- Կարո, պարտիական մարդ ես, կարո՞ղ ես էնպես անել, որ ես ընկնեմ էդ Ստալինի մոտ:

- Ինչի՞ համար,- ապշեց Կարոն:

- Ա՛յ տա, մի քանի բան ունեմ ասելու դրան:

- (Դրան): Ի՞նչ:

- Ասեմ էլի, պատմեմ, հասկացնեմ:

- Ընկեր Ստալինի՞ն... Հասկացնե՞մ:

- Հա՛, ինչ կլինի որ: Չիմանա՞ երկրում ինչ ա կատարվում:

- (Հաստատ ինձ ձեռ է առնում): Ի՞նչ ես խոսում, Մոսո, ի՞նչն իմանա:

Քո կարծիքով, ընկեր Ստալինը չգիտի:

- Գիտի՞:

- Իհարկե:
- Էդ լավ չի, որ գիտի ու...
- Ինչի՞ որ:

- Հեշ: Ես էլ միամիտի պես մին-մին կասկածում եմ: Բա իհարկե գիտի: Էդքան բան, տղա ջան, Էդքան բան, սիրտս մաքուր ա, վատ բան չմտածես:

Վախենում է Մոսոն, ինձնից վախենում է: Բայց ինչո՞ւ: Որովհետև երկանքի արանքը գցած մի հատիկ ցորենի պես աղվում էի: Մոսոն տակի քարն էր, Դոդոխը՝ վերևի: Ինչքան եմ սիրել, ինչքան ու ինչքան... Երկուսին էլ:

Ուհաննեսը պատմեց միամտաբար, նրբ էր: Երկիրը տոնում էր (աշխարհի բոլոր առաջադեմ մարդիկ) Առաջնորդի յոթանասունամյակը: Ռադիոն, լրագրերը... Լրագրերը:

Ինչո՞ւ ես կծկվում: Ամեն օր գնում էիր քաղաքային գրադարան, սրտի տրոփյունով բացում էիր «Պրավդան», որ ամիսներով տպագրում էր շնորհավորողների ցուցակը: Ձոներգով դու էլ էիր շնորհավորել Առաջնորդին (յախկ, յախկ, Կարո), ազգանունդ էիր փնտրում:

Մոսոյի խմելու թունդ ժամանակներն էին: Պատերազմից հետո մի քանի տարի խմում էր անխիղճ ու դառը: Ուհաննեսը պատմեց որպես զավեշտ:

- Մին-մին սրան չեմ ճանաչում, մեկ էլ տեսար դառավ մասխարա: Պորտֆելը թևատակին մի դարիբ մարդ տեսանք մեր շուկայում, Մոսոն ձեռը գցեց ու սրա կռնից բռնեց.

«Բարով, ընկեր, հազար բարով ես եկել մեր Լոռին, վաղուց քեզ եմ փնտրում, էս ո՞ր ես, ախր:

- Ես Երևանից գործով եմ այստեղ, բայց...

- Արի, արի, բան ունեմ ասելու քեզ: Հլա գնանք մի-մի թաս իրար հետ... Դե համեցեք... Էս էլ մեր ճանճոտ, կեղտոտ ճաշարանը՝ քեզ նվեր: Դե բերեք, դե խմեցեք, բարով տեսանք: Էդպես: Համա թե ականջներդ քաշելու տեղ ունես, հա՛մա՛մ:

- Ոչինչ չեմ հասկանում, դուք հավանաբար շփոթում եք...

- Հանաք եմ անում, հեջ բանի տեղ մի դիր: Էս մեկն էլ խմենք:

- Ես ախր, առանձնապես խմելու սիրահար չեմ, ընկեր...

- Ո՞նց թե սիրահար չես: Վրացու գինի ա, պիտի սիրես... Ա՛յ տա, գողանում են:

- Կներեք՝ ի՞նչը:

- Չոռը քու պինչը:

- Ի՞նձ եք ասում:

- Չէ: Ամեն ինչը:

- Սպասեք, սպասեք, ես ինչ-որ չեմ հասկանում:

- Ո՞վ ա հասկանում, որ դու հասկանաս: Իրարից վրեժ են առնում, սիրուն կնիկ են փախցնում, մարդուն նստեցնում են, հակա են հանում: Շնանոց, շնանոց, գլխիդ մատաղ: Դու էլ, հրեն, յոթանասունամյակդ ես տոնում աշխարհով մեկ: Դեռ երկամր ես ապրելու, բա մենք մեղք չենք, բոզի, գողի աշխարհ ա...

- Ընկեր, ը՛ր՛ը, սպասեք, այդպես չի կարելի...

- Բա քո արածը կարելի՞ ա: Բաժակդ քաշիր գլուխդ, մի քիչ սուս մնանք, ես քեզ նայեմ՝ կարոտս առնեմ»:

Ուհաննես.

- Ա՛յ տա, հերդ՝ ձեռը դրեց դնչի տակ ու պելվեց էս մարդու վրա, ու մին էլ էն տեսնեմ, այ տա, իսկական դերասան, լաց եղավ: Էս խեղճ մարդն ասես ասեղների վրա ա նստել, իսկ Մոսոն արձան ա կտրել, նայում ա ու ինչքան երկար ա նայում, էնքան լավ ա լաց լինում: Ոչ էն ա՝ խնդաս, ոչ էն ա՝ հետը լաց լինես: Հիպնոս, հիպնոս...

Վերջը էս խեղճ օտարականս մի կերպ իրան թոփ արավ.

- Անսպասելի այս պատվի համար շնորհակալ եմ, բայց ինչո՞ւ եք լաց լինում:

- Բա ի՞նչ անեմ:

- Սակայն ինչո՞ւ:

- Սակայն քու դարդից,- ասում ա Մոսոն:

- Ես՝ ՀՄԽ-ի մի սովորական, համեստ պաշտոնյաս...

- Բա դու ի՞նչինչո՞ւ ես էդքան շեկ, էդքան կյաժ, էդքան անխիղճ, ընկեր... Չէ, դու ինձ ասա՝ ինչո՞ւ ես էդքան կյաժ, երեսդ էլ՝ չեչոտ:

- Դե, երեխա ժամանակ հիվանդություն...

- Թեթև, գեղեցիկ, ծաղկատա՞ր... Հաա՛: Ախր, ինչո՞ւ ես կյաժ:

Ուհաննես.

- Այ տա, մի խոսքով՝ թատրոն, կրկես: Մեկ-մեկ դրա շաշ կատակ անելը բռնում ա:

Ինչ կատակ, Կարոն հո լավ է հասկանում, թե Մոսոն այդ մարդուն ում տեղն է դրել և ինչ է արել: Այն ժամանակներում, եթե ուզենար, եթե Դոդոխին պատմեր...

Խո՛գ, խո՛գ, խո՛գ:

Բայց չպատմեցի:

Ասա՛ չմատնեցի:

Թեկո՛ւգ:

Տակա՛նք: Գարշահո՛տ փոս:

Ուրի՛շ...

Բայց մտքովդ անցնում էր:

Հետո՞ ինչ: Չնայած Դոդոխի համար խելագարվում էի... Այն գիշերը, այն հեքիաթն իրական, որ նվիրեց ու անհետացավ... Բաղդադւյան՝ ստոր արարած:

Լավ, ժամը քանիսը դարձավ: Գնամ: Ռոզիկի գործը թեթևացել է, ընկերուհու հետ քչփչում է: Ինչի՞ մասին...

Ուրի՛շ...

... Եկել էր Նոր տարին ծնողների հետ անցկացնի: Մի ամբողջ տարի բացակայել էր: Հարազատներն իրար գլխի էին հավաքվել. հորաքույր, մորաքույր, քեռի, հորեղբայր... Սեղանապետը Մոսոն էր (ուրիշ ղով): Զարմանալի բարի էր Մոսոն ու փափուկ, տրամադրությունը բարձր: Կարոտել էին իրեն, գուրգուրում էին.

- Իմ ախպոր բալա...

- Իմ քրոջ բալա...

- Մեր առաջնեկ...

- Մեր արև ու խինդ...

Լոռվա կանայք զգացմունքի հրաբուխ են. թանձր լավա է, շոալլ թափվում է գլխիդ:

Հարբեց, թե արբեցավ այդքան սիրուց ու գովասանքից, մոռացավ որտեղ լինելը:

- Մոսո, խոսք եմ ուզում,- դիմեց հորը: Ոտքի ելավ, հանդիսավոր դադար տվեց. - բաժակ բարձրացնենք, Առաջնորդի կենացը...

Սալաքարի վրա քար դարձան հարազատները, սսկվեցին՝ հա-
յացքները Մոսոյին հառած: Տունը ցրտեց...

Մոսոն ձեռքը խփեց սեղանին էնպես, որ բռունցքը խրվեց կոտրած
տախտակի արանքը:

- Չէ, -գոռաց վայրենի ձայնով,- չէ է է... Իմ տանը՝ չէ:

Ասածս ինչ էր, որ: Էն ժամանակների համար ընդունված բան:

Խռովեցին, խառնվեցին, իրար անցան... Վախեցան բոլորը:

Ումից վախեցան, Մոսոյից, ինձնից...

Քեզնից:

Գրիգոր հորեղբայրդ քծնանքով նայեց քեզ:

- Հարբել ա,- գլխով արեց դեպի Մոսոն:

- Չեմ հարբել,- մռայլ ու հանդարտ առարկեց Մոսոն,- ես ինձ վա-
ղուց էի հաշիվ տվել...

- Վեր կաց, վեր կաց,- ասաց Գրիգոր հորեղբայրը,- գնանք, էսօր
մեր տանը կքնես:

Պինդ բռնեց կռնիցս (սրանք երկու ախպերով գոմեշի ուժ ունեն) ու
քարշ տալով հապշտապ դուրս տարավ:

- Ը՛հ, ը՛հ... Սեղանը գցած մեզ ա սպասում, նստի մի քիչ էլ խմենք,
երկուսով:

Խմեցին: Գրիգորը նորից լցրեց, ստիպեց՝ խմեցին, ստիպեց՝
խմեցին... Ականջները դժժում էին, ողնաշարը դարձել էր խմոր,
ձեռքերը փռել էր սեղանին, մի կերպ իրեն պահում էր աթոռի
վրա: Գրիգորն անընդհատ խոսում էր, ինչ-որ զվարճալի բաներ
էր պատմում, ու ինքն էլ քաղցր ու վարակիչ ծիծաղում էր իր պատ-
մածների վրա:

Սա էս ինչ է պատմում, մտածում էր Կարոն, էս անհամ
պատմությունների վրա ինչո՞ւ է խնդում, անհամ, պրիմիտիվ հումոր,
պարզունակ... Ինքն էլ պարզունակ մարդ է, կիսագրագետ կոլխոզ-
նիկ... Ինձնից ինչ է ուզում, որտե՞ղ եմ... Բաժակս ինչո՞ւ է անընդհատ
լիքը, ախր հենց նոր դատարկեցի:

Հանկարծ ցնցվում է տեղում ու բռունցքը Մոսոյի նման խփում
սեղանին.

- Ես բոլշևիկ եմ, բոլշևիկ...

- Բա ես, բա ես, Կարո ջան, էն էլ ինչքանան, որ իմանաս է, փյո՛րո՛ւ...

- Էդպես, Գրիգոր հոպար, հո՛պար...- հաղթական կուրծքը դուրս է գցում Կարոն:

Երբ քնեցին, ո՛վ հանեց շորերը: Ոչինչ չի հիշում: Առավոտյան հիշեց երազը: Ի՞նչ տեսավ երազում, հա, անձրև էր, ցեխը սև-սև, մածուցիկ, կպչուն... Ինքը չորեքթաթ, ցեխի մեջ թաթախված, ուժ չունի շարժվելու ու թնգթնգում է, ու կանչում է՝ Մոոսո՛, Մոոսո՛... Մոոսն կոանում է վրան, գրկում, սեղմում տաք կրծքին. «Չվախենաս, չվախենաս, տղա, էստեղ եմ...»:

Աչքերը բացեց: Գրիգորն էր կռացել վրան, մի տեսակ տազ-նապահայաց սևեռվել էր:

- Զարթնեցի՞ր, Կարո ջան,- իսկույն ժպտաց Գրիգորը,- էդ ինչ լավ արիր, ախր անհամբեր քեզ եմ սպասում:

- Գնամ, ես գնամ...

- Էդ ի՞նչ ես ասում, հազիվ ես ճանկս ընկել, բա ես քեզ բաց կթողնե՛մ: Հալա վեր կաց լվացվիր, մի բարի լույս անենք:

Ուժ առավ, հագնվեց: Սառը ջուրը երկար շփշփացրեց երեսին, մի քիչ ուշքի եկավ:

Հայտնի սակավախոս Գրիգորը բլբուլ էր կտրել.

- Ախպոր տղա, չէի իմացել, որ խմելու գործում կաս ու էսքան զորեղ ես: Մեզ նման, ինձ նման, համարյա հորդ նման... Չէ, էդ մեկը համը հանեցի, Մոսոյի նմանը չկա, չի եղել ու չի լինի, բա: Հի՛, հի՛, հի՛...

(Սա ինչո՞ւ է էսպես քծնանքով ծիծաղում, ջղերս քայքայեց):

- Չնեղանաս, քո հերն ա... Ասած ա՛ որ երկիրը գնաս, էն երկրի գդակը դիր: Հերդ չի հասկանում էս բաները, բայց քո հերն ա: Ծիշտը դու ես, ճիշտը դու ես: Մենք ի՞նչ, մենք հին, անպետք մարդիկ ենք, սիրտդ լայն պահիր...

Աղջի Օլինկա (հորեղբորս կինն է), էն բան-մանը տաքացավ, բեր: Նստի՛ր, նստի՛ր, քեզ թաքուն բան ասեմ. Մոսոյի սիրտը մի քիչ շուտ եկած ա: Մի բան ա պատահել, բայց հետո քեզ կասեմ (իհարկե, սուտ է ասում), էնպես որ, ներող եղիր: Չէ, չէ, ուրիշ բան չմտածես, հի՛, հի՛, հի՛...

Գրիգորը ծիծաղում է քաղցր ու շատ վարակիչ, մի տեսակ փակ՝ իր մեջ, փակ՝ կուլտուրական: Հասակով Մոսոյից ցածր է, լիքը: Հզոր թիկունք, լայնակուրծք, հաստլիկ կոներով: Զարմանալի գեղեցիկ աչքեր ուներ հորեղբայրս: Ուռուցիկ կոպերի տակ մանրիկ, ծիծաղկոտ կնճռիկներով պատած խորշ, նշաձև աչքեր: Ու... Ու ժամանակ առ ժամանակ խռովում էր աշխարհից, սարթանում էին աչքերը, օտարանում, լցվում մի խելագար իմաստով...

Կորչում էր ինքն իր մեջ ու խմում: Օրերով էր խմում, շաբաթներով, ամիսներով: Հալածատանջ հայացքը կրակում էր աջ ու ձախ, պատճառ ու առիթ էր փնտրում պողոթկալու, կոիվ էր փնտրում ու գտնում էր, ու կովում էր անվախ ու դաժան: Ինչո՞ւ: Ո՞վ գիտի, ի՞նչ իմանաս... Խռովք, հոգու խռովք: Մինչև անգամ Մոսոն էդ օրերին խուսափում էր սրանից:

Օլինկեն գալիս էր Մոսոյին գանգատ անելու.

- Մոսո եղբայր, Մովսես եղբայր, էլ չեմ դիմանում...

- Քեզ նեղացնում ա,- հարցնում էր Մոսոն:

- Չէ, բայց չի խոսում հետս, համարյա տուն չի գալիս...

- Հանգիստ կաց, մի քիչ էլ դիմացի:

Պատահել է, գիշերով հասել է տուն Գրիգորը ու քանի որ բոլորից է խռով, տուն չի մտել, այգում ծառերի տակ վարազի պես մետրանոց ձյունը հետ է տվել, մտել մեջն ու քնել:

Դե՛, գնացեք:

Ու հանկարծ անսպասելի հայտարարում էր՝

- Պրծավ, էլ ոչ մի կաթիլ: Շաբա՛շ:- Ու չէր խմում օրերով, շաբաթներով, ամիսներով: Ու մեկ էլ նույնքան անսպասելի սկսում էր խումը: Ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառով...

Ի վերջո, սիրտն այդ վայրիվերումներին չդիմացավ: Շուտ գնաց Գրիգորը՝ իր առեղծվածն ու խռովքը հետը տանելով:

Հա, համարյա մի շաբաթ Գրիգորը Կարոյին պահեց իր տանը. խմացրած կամ քնացրած: Հարազատները մեկ-մեկ գալիս էին, բաժակ էին բարձրացնում, հաճոյախոսում, երբեմն էլ՝ քծնում անթաքույց, գյուղացու նման կոպիտ, ուղղակի: Մոսոն չեկավ: Մայրը եկավ նստեց կողքին, լաց եղավ.

- Բա, բալա ջան, բա ես ղնց եմ դիմանում: Անխիղճ գազան է, անսիրտ...

- Լավ, մայրիկ, լավ:

Բայց Գրիգորն ինչից էր վախենում:

Մեղավոր են, սրանք բոլորն անասելի ատում են էս կարգերը, բայց վախը մշտապես սրտներում է, բայց ինձնից ինչու են վախենում...

Անկույնիկ...

Հարազատներից մի քանիսն եկան ճամփա դնելու: Թաց-թաց պողոտի արեցին ու, քանի որ նախապես լավ խմացրել էին, մի կերպ զցեցին ավտոբուսի մեջ:

Ինձ ուղարկելուց հետո երևի թեթևացած շունչ քաշեցին. ճճՖ, տո դե մի ռադիո քաշիր, է: Ոչ էինք ունեցել քեզ...

Հետո մայրաքաղաք բերեց մի փութ դառնություն, մի կես փութ խառը զգվանք, բայց նաև՝ չարություն: Սպասեք դեռ, սպասեք, ես կհասնեմ իմ նպատակին, դեռ կգաք իմ դուռը, իսկ ես, իսկ ես բոլորիդ... կներեմ, մեծահոգաբար, այո, կներեմ, պետք կգամ, կօգնեմ... Դեռ կհպարտանաք ինձնով, դեռ կենացս կխմեք, իմ առաջարկածն էլ...

Տակամք:

Ոչինչ չեղավ: Ժամանակիս գետը հոսեց հակառակ: Իմ ժամացույցի սլաքը աջից ձախ է պտտվում՝ հենտ, հենտ, հենտ... Մինչև ղոր, մինչև իմ չլինելը, մինչև դեռ իմ չծնվելը: Կարծես չեմ էլ եղել... Իմ ապագան մնաց անցյալում:

Ուրեմն Մոսոյին նեղացրիր, ականա: Կամա՛, թե ականա... Հետո ինչ եղավ: Երևելի վրիպող: Հետո՞:

Հուշերը ձեռ ձեռի բռնած գալիս են շարքերով... Մանկապարտեզի երեխաներ եք: Դե՛, զույգ-զույգ քայլելով, խմբական:

Լենին պապիկն էլ մանուկ էր ինձ պես...

Ինձ պես, թե՛ մեզ պես:

Շատ կարևոր է, մանուկ-ակտիվիստ...

Լենինը ծնվելու էր, Ստալինը ծնվելու էր: Ես ինչ մեղավոր եմ, ինձնից առաջ են ծնվել: Երևի պետք էին: Ես էլ էի ծնվելու, ես էլ էի պետք... նրանց: Ալոն ծնվելու էր, որ թրթուրի պես ծառերիս կանաչը խժոեր:

Իր դժբախտության հետևից մարդն ինքն է վազում, հաճախ հասնում է:

Նախրապահին նախիր է պետք, հովվին՝ հոտ, առաջնորդին՝ ժողովուրդ:

Բարի լույս:- Ծափեր:

Ես եկա, որ ձեզ փրկեմ:- Ծափեր:

Ես ձեր ծառան եմ:- Ծափեր:

Հայրենիքը ձերն է, իշխանությունը՝ մերը:- Բուռն ծափեր: Պետություններն իրար ուտում են, ժողովուրդներն իրար ուտում են, ազգերն իրար մեջ իրար ուտում են, ընտանիքներում իրար ուտում են, մարդու կնիկ, հարս ու սկեսուր իրար ուտում են, մարդն ինքն իր մեջ իրեն ուտում է:

Մարդ...

Մնացինք նստած... ժամը քանիսն եղավ:

ՄՈՎՍԵՍ

Ո՛չ առաջինն ես, ո՛չ վերջինը: Էս աշխարհ գալը հերթով ա, պիտի գնաս, որ գան: Հերթում քո գնալուն սպասող կա:

Որ շատ չվախենաս, որ շատ չտանջվես, սև հողից ա դուրս գալիս կանաչ ծառը, կարմիր վարդը, սպիտակը, դեղինը... Սև հողից:

Նաստյան մի ծաղկանոց ուներ՝ եղեմական դրախտ...

Ուհաննես, մոտ արի, նստիր: Էդ ի՞նչ ես բերել ինձ համար: Դամբո՛ւլ, կոլտուրական ասած՝ սալոր: Արա, էդպես շաշ էլ մնացիր, արա, դամբուլն ի՞նչ ա, որ տանում ես հիվանդին: Տո, անշարժ ջուր, հիվանդին խնձոր կտանեն, նուռ:

Կարմիր նուռն էլ ա սև հողից...

Հա, մի անթիքա բան, հարգի միրգ, հարգի... Կոլխոզի դաստիարակած: Էս ո՞նց եղավ Աստված քեզ ինձ ընկեր արավ: Մի կյանք՝ ծերից ծեր դու իմ վկան ես, ես՝ քո: Դու՝ իմ շնորհքի, ես՝ քո անշնորհքության: Հիմի եկել ես ինձ ճամփա դնելու, բայց տեղյակ չես, որ քո մայրիկ Հեղուշն ինձ վաղուց էր ճամփու դնում, շատ վաղուց... Ուհաննես, գլխիդ մատաղ, ես էնքան բան գիտեմ, որ դու չգիտես ու շատ էլ լավ ա, որ չգիտես, ինչի՞դ ա պետք: Էդ բաները դու մարսող չես...